

ՀԱԿՈԲ ՍԱՆԱՍԱՐՅԱՆ

«ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ»,
թէ
ՀՈՒԴԱՅԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՁԵՌՆԱՐԿ

Երկրորդ, վերամշակված հրատարակություն

Դպրոցը կանգնած է
մտավոր և ֆիզիկական խեղման կառույց
դառնալու վտանգի առջև

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
2010

ՀՏԴ 2: 1/14

ԳՄԴ 86.3+87

Ս 190

Յեղինակը շնորհակալություն է հայտնում իր համախոհ բարեկամներին, ովքեր սիրով հանձն առան սույն գրքի տպագրության ծախսերը՝ հարկ չհամարելով անգամ հիշատակել իրենց անունները:

Սանասարյան Յ.Ա.

Ս 190 ««Հայոց Եկեղեցու պատմությո՞ն», թե՛ հուդայականության ձեռնարկ».- Երկրորդ, վերամշակված հրատարակություն. - Եր.: Յեղինակային հրատարակություն, 2010.- 152 էջ:

Գրքի հեղինակը մտահոգություն է հայտնում, որ ՅՅ հանրակրթական դպրոցի 4-10-րդ դասարաններում դասավանդվող «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկայի անվան տակ իրականում քարոզվում են հուդայական և քրիստոնեական կրոններ: Այդ մտահոգությունը ներկայացվում է հանգամանալի մեջբերումներով և դրանց վերլուծություններով:

Գրքը հասցեագրված է ընթերցող լայն շրջաններին:

ՀՏԴ 2 : 1/14

ԳՄԴ 86.3+87

ISBN 978-9939-53-686-6

© Յ.Ա.Սանասարյան, 2010 թ.

ՆԱԽԱԲԱՆ

2002 թ. օգոստոսի 22-ին ՀՀ վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանը և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Երկրորդը համաձայնագիր են ստորագրել, ըստ որի, Հայաստանի Հանրապետության հանրակրթական դպրոցի չորրորդից տասներորդ դասարաններում դասավանդվելու է «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկան:

Համաձայնագրում մասնավորապես ասվում է. «Կարևորելով Հայոց պետականության զարգացման և ամրապնդման գործում Հայաստանյաց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու դերն ու նշանակությունը, նաև նկատի ունենալով հայ ժողովորի հոգևոր, կրթամշակութային կյանքում և ազգապահպանման գործում նրա ունեցած բացարձիկ նշանակությունը և նպատակ ունենալով հանրակրթական իիմնական և ավագ դպրոցների դասարաններում իրականացնել Հայաստանյաց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու պատմության դասավանդումը...»:

Ըստ Համաձայնագրի՝ Հայաստանյաց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին ապահովում է դասագրքերի մշակումը և ֆինանսավորումը, իրականացնում է դասագրքերի հրատարակումը, իսկ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունն իրականացնում է առարկայական չափորոշիչների, ծրագրերի, դասագրքերի և ուսուցչական ծեռնարկների ստեղծման աշխատանքների գիտամեթոդական դեկավարումը, լրամշակման աշխատանքների կազմակերպումը, փորձնական աշխատանքների գնահատումը, մասնակցում ուսուցիչների վերապատրաստման դասընթացների կազմակերպմանը, հաստատում դասագրքերը և առարկան մտցնում ուսումնական պլան:

Համաձայնագրի պահանջներին համապատասխան, Հայաստանյաց Եկեղեցին 65-հազարական տպաքանակով հրատարակել է 4-10-րդ դասարանների դասագրքերը, իսկ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունը միջնակարգ հանրակրթական դպրոցի ուսումնական պլանով 4-10-րդ դասարաններում դպրոցական պարտադիր ժամաքանակից մեկական ժամ հատկացրել է «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկային:

Մի քանի տարի է, ինչ «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկան դասավանդվում է դպրոցներում: Թե՛ Եկեղեցու, թե՛ կրթության ու գիտության նախարարության ներկայացուցիչները հայտարարում են, որ դասավանդվող առարկան կրոն չի քարոզում և վերաբերում է միայն Հայոց առաքելական Եկեղեցու պատմությանը:

Ծանոթանալով այդ դասագրքերի բովանդակությանը՝ իմ մեջ այն կարծիքը ձևավորվեց, որ այդտեղ կրոնական քարոզչություն կա, ուստի անհրաժեշտ համարեցի անդրադառնալ դրանցից առայժմ չորրորդ դասարանի դասագրքին («Հայոց Եկեղեցու պատմություն», դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 4-րդ դասարանի համար, Երևան, 2003 թ., տպաքանակ՝ 65 հազար, հեղինակներ՝ Աշոտ Ղուկասյան, Վարդան Պարսամյան, Առաքել Գյովբուլաղյան): Այժմ միասին ծանոթանանք դասագրքին՝ հերթականությամբ ըննարկելով վերջինիս բաժինները: Գրքում բոլոր ընդգծումներն իմն են:

ԴԵՂԻՆԱԿ

«ԱՍՏՎԱԾԱՇՈՒՆՉ ՄԱՏՅԱՆ»

Քննարկվող դասագրքի «Յին կտակարան՝ աշխարհի և մարդու ստեղծումը» բաժնում գրված է. «Սիրելի աշակերտներ, դուք սկսում եք մի դասընթաց, որը կոչվում է «Յայց Եկեղեցու պատմություն»: Այս դասընթացի միջոցով դուք կծանոթանաք Աստվածաշունչ մատյանին, Յիսուս Քրիստոսի կյանքին ու գործունեությանը, Յայց Եկեղեցու պատմության առավել կարևոր դրվագներին, տոններին և խորհուրդներին: ... Նաև կսովորեք, թե ով է Յիսուս Քրիստոսը, և ինչ էր նա ուսուցանում մարդկանց, ինչպես նաև շատ այլ հարցերի պատասխաններ կստանաք: ... Կան գրքեր, որոնք բոլոր ժամանակներում էլ սիրելի ու հարազատ են մարդկանց: Այդպիսի գրքերից է նաև Աստվածաշունչը: Աստվածաշունչը քրիստոնյաների Սուլոր գիրքն է և նշանակում է Աստծու շնչով գրված: ... Աստվածաշնչում ներկայացված են նաև Աստծու և մարդկանց փոխհարաբերությունների պատմությունը, ինչպես նաև բազմաթիվ երկրներ ու ժողովուրդներ, նրանց մշակույթը, կյանքն ու կենցաղը: Աստվածաշնչի բոլոր գրքերում կարմիր թելի նման անցնում է մարդկության Փրկչի՝ Յիսուս Քրիստոսի աշխարհ գալու ու մարդկանց փրկելու գաղափարը: Աստվածաշունչը բաղկացած է երկու մասից: Առաջին մասը կոչվում է Յին կտակարան, իսկ երկրորդը՝ Նոր կտակարան: ... Յին կտակարանը բաղկացած է 48 գրքերից, որի առաջին հինգ գրքերը միասին կոչվում են Յնգամատյան կամ Օրենքը: Յնգամատյանում արտացոլված են Աստծու կողմից մարդկանց համար սահմանված կանոններն ու օրենքները: ... Նոր կտակարանը բաղկացած է 27 գրքերից: Առաջին չորս գրքերը կոչվում են Ավետարաններ, իսկ հեղինակները՝ ավետարանիչներ (Մատթեոս, Մարկոս, Ղուկաս, Յովհաննես): Ավետարան նշանակում է բարի լուր: Այդ գրքերը մարդկանց ավետում են Յիսուսի ծնունդը, նրա կյանքն ու գործունեությունը, նրա պատվիրանները» (Էջ 4-7):

Այժմ փորձենք հնարավորինս հակիրծ ցույց տալ, թե ինչ է մատուցվում և քարոզվում չորրորդ դասարանի մեր մանուկներին:

ա. Եթե գրում են, որ «Աստվածաշունչը քրիստոնյաների Սուրբ գիրքն է և նշանակում է Աստծու շնչով գրված», ապա նաև պետք է ասեին, որ ցանկացած կրոնի դավանաբանական գիրք համարվում է սուրբ գիրք և աստծո ձեռքով կամ թելադրանքով գրված: Օրինակ, իսլամական աստվածաբանությունը համարում է, որ սուրբ գիրք Ղուրանը գրված է Ալլահի ձեռքով, որի բնօրինակն իբր պահպանվում է երկնքում: Այդպիսի պնդումներ կարելի է գտնել մյուս դավանանքներում:

բ. Դասագրքում գրված է՝ «Յնգամատյանում արտացոլված են Աստծու կողմից մարդկանց համար սահմանված կանոններն ու օրենքները», երբ պետք է գրվեր ոչ թե «մարոկանց», այլ «հրեաների» («Եբրայեցիների», «իսրայելցիների») համար, քանզի Աստվածաշնչից բխող հույայական օրենքների և կանոնների ժողովածուին՝ Թալմուդին, համեմատաբար իրազեկները գիտեն, որ «մարդ» ասելով թալմուդական հրեան հասկանում է՝ «հրեա»: Նաև՝ դասագրքում պետք է գրված լիներ ոչ թե «Աստծու», այլ՝ «հրեաների աստված Եհովայի»:

Այստեղ նպատակահարմար եմ համարում Աստվածաշնչից մեջբերել նշված մարդկանց (իմա՝ հրեաների) համար Եհովա աստծուց սահմանված կանոններից ու օրենքներից մի քանիսը:

«Օտարներու որդիները քու պարիսպներդ պիտի շինեն ու անոնց թագավորները քեզի ծառայութիւն պիտի ընեն: Քու դռներդ միշտ բաց պիտի ըլլան, ցորեկ ու գիշեր պիտի չգոցուին, որպէսզի քեզի կրեն ազգերուն ստացուածքը, քանզի այն ազգն ու թագաւորութիւնը, որ քեզի չեն ծառայեր՝ պիտի կորսուին ու բոլորովին պիտի կործանին» (Եսայ 60:10-16):

«Քու ծառադ ու աղախինդ ձեր բոլորտիք եղած ազգերէն պետք է ըլլան: Ձեզմէ ետքը ձեր որդիներուն կտակեցէք զանոնք իբր ժառանգութեան ստացուածք, որպէս զի միշտ ձեր ծառաները ըլլան» (Ղետ. 25:44-45):

«Այս (հրեա-եբրայեցի-իսրայելցի, -Հ.Ս.) ժողովրդին շնորհը պիտի տամ Եգիպտացիներուն առջեւ ու երբ Ելլէք, դատարկ պիտի չելլէք. Յապա ամէն կին իր դրացին ու իր տանը մէջ բնակվող

կնոշմէն արծաթեղէն զարդեր ու ոսկեղէն զարդեր ու հանդերձներ թռի խնդրէ եւ անոնք ծեր որդիներուն ու աղջիկներուն վրայ պիտի դնէք ու **Եգիպտոսը պիտի կողոպտէք»** (Ելից 3:21-22):

«Ելէք ու հանգստութեան եւ ապահովութեան մէջ բնակող ազգին զացէք, կ’ըսէ Տէրը, որ դռներ ու նիգեր չունի ու առանձինն կը բնակի» (Երեմ. 49:31-32):

«Եւ դուն պիտի սպառես այն բոլոր ազգերը, որոնք քու Տէր Աստուածդ քու ձեռքդ պիտի տայ: Քու աչքդ անոնց պէտք չէ խնայէ: Անոնց անունները երկնքի տակէն ոչնչացուր» (Բ Օրինաց 7:16-24):

«Ձեր սրտին մէջ դրէք այն ամէն խօսքերը, որ այսօր ձեզի իբր վկայութիւն բերի, որպէս զի **ձեր տղոց պատուիրէք**, որ այս օրէնքին ամէն խօսքերը պահեն ու կատարեն: Քանզի ասիկա ձեզի պարապ բան մը չէ, այլ ձեր կեանքն է **ու այս բանով երկայնակեաց պիտի ըլլաք** այն երկրին մէջ, որուն համար Յորդանանէն կ’անցնիք զանիկա ժառանգելու **Քանանի երկիրը որ հսրաէի որդիներուն իբր կալուածք պիտի տամ» (Բ Օրինաց 32:46-49):**

«Երբ քու Տէր Աստուածդ քեզ տանի այն երկիրը, որուն համար քու հայրերուդ երդում ըրավ, որ քեզի մեծ ու գեղեցիկ քաղաքներ տայ, որոնք դուն շինած չես եւ ամէն տեսակ բարիքներով լեցուած տուներ՝ որոնք դուն լեցուած չես ու փորուած ջրհորներ՝ որոնք դուն փորած չես, այգիներ ու ձիթենիներ՝ որոնք դուն տնկած չես» (Բ Օրինաց 6:10-11):

«Երբ քու Տէր Աստուածդ քեզ տանի այն երկիրը, ուր պիտի մտնես ժառանգելու համար ու քու առջեւէդ շատ ազգեր հալածէ, ... Քանանացիները ... այս եօթ ազգերը, որոնք քեզմէ մեծ ու զօրաւոր են: Ու երբ քու Տէր Աստուածդ զանոնք քու ձեռքդ տայ, **զանոնք զարկ ու բոլորովին կորսընցուր**. անոնց հետ ուստ մի՛ ըներ ու **անոնց մի՛ ողորմիր**. Ոչ ալ անոնց հետ խնամութիւն ըրէ. քու աղջիկդ անոր տղուն մի՛ տար, ու անոր աղջիկը քու տղուտ մի՛ առներ. ... անոնց սեղանները կործանեցէք, անոնց արձանները խորտակեցէք, անոնց Աստարովթները կոտրտեցէք ու անոնց քանդակուած կուռքերը կրակով այրեցէք, քանզի դուն քու Տէր Աստուծոյդ սուրբ ժողովուրդն ես եւ քու Տէր Աստուածդ երկրի երեսին վրայ եղող բոլոր ազգերուն մէջէն քեզ ընտրեց, որպէս զի դուն անոր

սեփական ժողովուրդ ըլլաս: Տէրը բոլոր հիւանդութիւնները քեզմէ պիտի վերցնէ ու Եգիպտացիներուն գէշ ցավերը, որոնք դուն գիտես, բնավ քու վրադ պիտի չբերէ, այլ զանոնք քու բոլոր թշնամիներուդ վրայ պիտի դրկէ» (Բ Օրինաց 7:1-15):

«Այսօր քու անունիդ վախն ու սոսկումը բոլոր երկնքի տակ եղող ազգերուն վրայ պիտի դնեմ, այնպէս որ քու համբաւու լսողները քու երեսէդ պիտի դողան ու տագնապին» (Բ Օրինաց 2:25):

«Զեր Տէր Աստուածը ձեր ամէն կոխած երկրի վրայ ձեզմէ վախնը ու սոսկում մը պիտի բերէ» (Բ Օրինաց 11:25)

«Զեր ոտքին ամէն կոխած տեղը ձերը պիտի ըլլայ» (Բ Օրինաց 11:24):

«Ազգերուն կաթը պիտի ծծես»: «Թագաւորներուն ստինքը պիտի ծծես» (Եսայ 60:16):

«Ահա այս ժողովուրդը մատակ առիծի պէս պիտի ելլէ ու առիծի պէս պիտի բարձրանայ ու պիտի չպառկի մինչեւ որ որսը չուտէ ու սպանուածներուն արիւնը չխմէ» (Թուոց 23:24):

Ահա այսպիսին են «աստվածային» կոչված այդ օրենքներն ու կանոնները: Այս օրենքների «հեղինակ» Եհովան, բազում ժողովուրդների դիցարանություններից հայտնի արդար ու բարի աստվածների հետ քիչ ընդհանրություն ունի: Նրա չարությունը, նենգությունը, կողմնապահությունը, անխողությունը, ազահությունը, անհագությունը, արյունարբու լինելն արդեն պարզ երևում է Յիս կտակարանի վերը բերված քաղվածքներից:

Եհովան հրեաների-Եբրայեցիների ազգային, իսկ հետագայում նաև քրիստոնյաներին պարտադրված աստվածն է, որը հրեաներին հորդորում ու պարտադրում է դաժանություն, ծրիակերություն, գողություն, ուխտադրժություն, նենգություն, ուրիշ ժողովուրդների նկատմամբ անմար ատելություն, այդ ժողովուրդների բնաշնջում և նրանց հարստությունների զավթում: Ահա թե ինչպիսի աստծո գաղափարական լծի տակ են դնում մեր մանուկներին: Դա պարզապէս նշանակում է, որ հայ մանուկները պետք է հավատան ու ընդունեն, որ

հրեա ժողովուրդը մյուս ժողովուրդների համեմատությամբ գերակա է և առանձնահատուկ իրավունքներ ու արտոնություններ ունի, և աշխարհն էլ իր հարստություններով պատկանում է այդ ժողովուրդին: Սրա հետ մեկտեղ, հայ մանուկները Յին կտակարանի և քրիստոնեական ավետարանների պահանջներին համապատասխան պետք է հաշտվեն այն զաղափարների հետ, որ հայ մարդը, ինչպես և աշխարհի մյուս ժողովուրդները հրեաների նկատմամբ իբր ստորադաս են և պետք է հրաժարվեն հարստությունից, ապրեն թախծոս ու կիսաքաղց, ցմահ պահպանեն կուսությունը, մտածեն միայն մեռնելուց հետո՝ անդրշիրիմյան կոչված աշխարհում լավ «ապրելու» մասին, հնարավորինս շուտ մահանան:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ եթե հրեական-երրայական դիցարասապելները կրոնական դրզմաներ չդարձնեին, ապա դժվար թե գտնվեր որևէ մեկը, որ դրանց քննադատական խոսք ուղղեր:

Այստեղ չեմ կարող չնշել, որ հրեաների հետ մեկտեղ այլ ժողովուրդների Եհովային պաշտելը բացահայտ անհեթեթություն է: Այն պարզ պատճառով, որ Եհովան լոկ հրեաների ազգային աստվածն է, առավել ևս, որ նա, բացի հրեաներից, մյուս ազգերին չի ճանաչում, իսկ եթե ճանաչում էլ է, ուրեմն՝ միայն նրանց տանջանք ու տառապանք պատճառելով ոչնչացնելու համար: Կրոնագետ Ռոբերտսոնը գրում է. «Նրանք (հրեաները, -Հ.Ս.) երկրպագում էին իրենց անձրևի աստված Յահային, կամ Եհովային, և այդ երկրպագումն ուղեկցվում էր մարդկային զոհաբերությունների ծեսերով: Եհովան նրանց միակ աստվածը չէր: Յրեաները Պաղեստինում բնակություն հաստատելու պահից միանգամայն բնականորեն յուրացրին այն երկրի պաշտամունքը, որտեղ իրենք իմնավորվել էին: Եհովան մեկն էր միայն շատ «բահա»-ներից (տերերից), որոնք չին տարբերվում պտղաբերության տեղական այն աստվածներից, որոնց երկրպագում էին «ամեն մի կանաչ ծառի տակ» (Ա. Ռոբերտսոն, Քրիստոնեության ծագումը, Երևան, 1965 թ., էջ 51-52):

գ. Աստվածաշունչը շատերի համար սիրելի ու հարազատ է եղել միայն այն պարզ ու հասկանալի պատճառով, որ մարդկանց, հենց օրորոցից մոլորեցնելով, հատուկ նպատակով հորինված կեղծ

գաղափարներն ամրագրել են նրանց մտածելակերպում, իսկ դա նշանակում է, որ Աստվածաշնչի նկատմամբ ծևավորված սերն ու հարազատությունը շինծու են ու սին և համառ ու հետևողական քարոզության արդյունք: Ինչպես կարող է սիրելի ու հարազատ լինել մի գիրք-ժողովածու, որի առաջին կեսում՝ Յին կտակարանում, փառաբանվում է միայն մի ժողովուրդ, և նսեմացվում ու ոչնչացման արժանի են համարվում աշխարհի մյուս ժողովուրդները, իսկ այդ նույն գրքի երկրորդ մասում՝ Նոր կտակարանում, քարոզվում է աղքատություն, հնագանդություն, ցմահ կուտական պահպանում, այսինքն՝ կյանքի մերժում: Դրա հետ մեկտեղ քրիստոնյաները պարտավոր են ընդունել Յին կտակարանը և հավատալ նրան, երբ դրա մեջ ամփոփված է հենց իրենց՝ քրիստոնյաների կործանման գաղափարախոսությունը և աշխարհը հրեաներին պատկանելու ծրագիրը: Ուրեմն, թերևս ճիշտ կլիներ, եթե դասագրքի հեղինակները գրեին, որ Աստվածաշունչը սիրելի ու հարազատ է ոյուրահավատ-խարվածներին և այդ գրքում ամփոփված գաղափարախոսությունից շահ հետապնդողներին:

Աստվածաշնչի Վուանգավորության մասին շատ գիտնականներ են իրենց խոսքն ասել: Օրինակ, ազգությամբ հրեա, հռչակավոր փիլիսոփա Սահինզան (1632-1677թթ.) իր աստվածաբանական-քաղաքական ուսումնասիրության մեջ գրում է, որ «**Նրանք, ովքեր** մարգարեական գրքերում ձգուում են իմաստության և նյութական ու հոգևոր առարկաների մասին ճանաչողություն փնտրել, ապա նրանք ամբողջովին կեղծ ճանապարհով են գնում: Ես թիշ եմ հոգում այն մասին, թե սնուտիապաշտությունն ինչ ոռնոց է հանելու, որը ոչ մեկի նկատմամբ այնպիսի մեծ ատելություն չունի, ինչպես իրական գիտությանը և իրական կյանքին նվիրված անձանց: Ես կարող եմ սաստիկ զարմանալ, որ մեծագույն պարզեւ ու աստվածային լույս բանականությունը ցանկանում են ենթարկել **Աստվածաշնչի մեռած տառերին:** Առարկայական աշխարհում Աստվածաշունչն իրական ծշմարտությունը ճանաչելու մեջ որևէ արժեք չունի: **Ճշմարտության ակունքը մարդկային բանականությունն է:** Յին կտակարանը՝ սուրբ Գիրքը, գիտական ու փիլիսոփայական գործ չէ, այլ՝ ընդամե-

Աը հակասություններով լեցուն մի ժողովածու» (Բենեդիկտ Սպինոզա, Богословско-политический трактат, Москва, 2003, стр. 36 и 259):

Ընդհանուր առմամբ, Աստվածաշունչը կազմող հեղինակներն իրենց ձեռքի տակ ունեցած բազում ժողովուրդների բանահյուսության, գրականության, արվեստի, իրավագիտության, պատմության և այլ բնագավառներին վերաբերող նյութերը վերածնելով ու կեղծելով՝ հարմարեցրել են իրենց մարդակու ծրագրին: Ավելի քան 2500 տարվա վաղեմության այդ ծրագիրը մեկուկես դար է, ինչ կոչվում է սիոնիզմի ծրագիր: Աստվածաշնչի հեղինակներն այդ ծրագիրը միահյուսել-բաղեղել են առասպելների և մշակութային այլ նյութերի հետ և այն դարձրել են դժվար ճանաչելի: Ուշադիր ընթերցողը կհամոզվի, որ Յիսուս կտակարանում ամփոփված է սիոնիզմի բուն ծրագիրը, իսկ Նոր կտակարանում՝ այդ ծրագրի իրականացման տեխնոլոգիան ու մեխանիզմները: Պատահական չե, որ 1975-ի նոյեմբերի 10-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի 30-րդ նստաշրջանն իր թիվ 3379 բանաձևում սիոնիզմը բնութագրել է որպես «ռասիզմի և ռասայական խտրականության ձև», նշելով նաև, որ սիոնիստական գաղափարախոսությունը և քաղաքականությունը զատվում են այնպիսի վառ արտահայտված գծերով, ինչպիսիք են՝ ծայրահեղ ազգանականությունը, ռասիզմն ու շովինիզմը (Международный сионизм: история и политика, Москва, Наука, 1977, стр. 3): Մրանից տրամաբանորեն կարելի է եզրահանգել, որ սիոնիզմին տրված գնահատականը վերաբերում է նաև Աստվածաշնչին: Եվ ընդհանրապես, Աստվածաշնչի բովանդակությունը և մարդկության ձակատագրում նրա ունեցած դերը պարտադրում են, որ այն պետք է ենթարկվի բազմակողմանի փորձաքննության, և այդ փորձաքննությունը պետք է իրականացնի յուրաքանչյուր քրիստոնյա երկիր, որից հետո այդ բոլորը պետք է ամփոփվեն մեկ ընդհանուր եզրակացության մեջ և ներկայացվի ՄԱԿ ու մյուս իրավասու ատյաններին:

Ի՞նչ իրավունքով են շովինիզմ, ատելություն, գողություն, սպանություն արտացոլող օրենքների ու կանոնների մասին խոսում դպրոցական ծրագրում: Ավելին՝ աշակերտ-

ներին դրանք մատուցում են որպես «աստծու կողմից մարդկանց համար սահմանված օրենքներ», այսինքն՝ աստվածային օրենքներ: Սա այն դեպքում, եթե աստվածային օրենքներ ասելով մարդիկ ընկալում են բարություն, արդարություն արտացոլող, հանուր մարդկության շահերին համապատասխանող օրենքներ: Սակայն Աստվածաշնչից վերը բերված օրենքները սահմանում են՝ աշխարհի ժողովուրդների ու մշակույթների ոչնչացում և միայն դրա հաշվին՝ հրեա ժողովորդի բարգավաճում:

Փաստորեն, հատուկ նպատակ հետապնդող և անձը նսեմացնող ու դեգրադացիայի ենթարկող գաղափարները մատուցվում են հայ երեխաներին, նրանց աշխարհըմքոնման ու հոգեկերտվածքի ձևավորման նախնական փուլում։ հասկանալի է, որպեսզի ապահովվեն մատուցված գաղափարների ամրագրման դյուրությունը, ինչպես նաև անշրջելիությունը, որը կրերի նրանց մտածելակերպի խեղաթյուրման ու կաղապարման։

Ինչպես տեսնում ենք, Յայաստանի Յանրապետության դպրոցներում իրական՝ ծշգրիտ գիտությունների հետ մեկտեղ երեխաներին մատուցվում են հատուկ նպատակով հորինված և կրոնական դոգմաներ դարձած առասպել-հեքիաթները։

Դ. Ինչ վերաբերում է Յիսուս Քրիստոսի ով լինելուն, ապա այդ մասին կխոսվի համապատասխան բաժնում։ Իսկ «մարդկության Փրկչի՝ Յիսուս Քրիստոսի աշխարհ գալու ու մարդկանց փրկելու» առումով ասեմ, որ խոստացվող այդ «փրկությունը», ըստ Նոր կտակարանի, վերաբերում է միայն մեռյալներին։ Այսինքն՝ քրիստոնյա հավատացյալը, եթե իր ամբողջ կյանքի ընթացքում դեկավարպել է քրիստոնեական կրոնի դոգմաներով, ապա մեռնելուց հետո, Քրիստոսի օգնությամբ, իբր կփրկվի դժոխքում տառապանք կրելուց և հավերժորեն «կապրի» դրախտում։ Ահա և այդ կեղծիքների կեղծիք «փրկությունը»։ Ըստ ավետարանների, «փրկություն» է համարվում նաև մարդկանց իրական աշխարհից անդրշիրիմ տանելը, այսինքն՝ մեռցնելը։ Սակայն մանուկներն ինչպես գուշակեն, որ քրիստոնեական «փրկություն» ասելով հասկացվում է «մահ», եթե անգամ հասուն մարդկանց զգալի զանգված այս խնդրում թյու-

րըմբռնման մեջ է. և Եկեղեցիներում և այլուր աղոթելիս, փրկություն է աղերսում:

Այս բաժնում դասագրքից բերված քաղվածքից արդեն պարզ երևում է, որ մանուկներին մատուցում են հուդայական և քրիստոնեական կրոնների առանցքային գաղափարները: Այսինքն՝ Ժխտվում է ՀՅ կրթության և գիտության նախարարության այն հավաստումը, թե իբր նոր դասընթացը կրոնական քարոզչության նպատակ չի հետապնդում:

«ՅԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆ». «ԱՇԽԱՐԴԻ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ՍՏԵՂՇՈՒՄԸ»

Նույն դասագրքում կարդում ենք. «Մենք Երկիր մոլորակի բնակիչներն ենք: Երկիրը մի հոյակապ ու գեղեցիկ մոլորակ է, զարմանահրաշ աշխարհ՝ լի բույսերով ու կենդամներով, մարդկանցով ու ժողովուրդներով: Ո՞վ է ստեղծել, կամ ինչպես է առաջացել այդ ամենը: Աստվածաշնչում այդ մասին գրված է. ամենուրեք խավար էր և քառու: Ոչ ծառ կար, ոչ բուսականություն, չկային այսօրվա հիանալի ծաղիկներն ու թռչունները, կենդամները, մարդիկ, նոյնիսկ Երկիրն ու Երկինքը չկային: Աստված չցանկացավ, որ այդպես լինի, և արարեց այս հրաշալի ու հոյակապ աշխարհը: Ակարում նա ստեղծեց Երկինքն ու Երկիրը, լուսը բաժանեց խավարից, ցամաքը ջրից: Նետո Աստված ստեղծեց արեգակն ու աստղերը, բուսական և կենդամնական աշխարհը: Վերջում Աստված իր նմանությամբ ստեղծեց մարդուն» (Էջ 9):

Եվ այսպիսի գաղափարներ պարունակող դասագիրքը կրոնի դասագիրք չի համարվում, այն դեպքում, երբ այդ գաղափարները դրված են հուդայական և քրիստոնեական կրոնների հիմքում և համարվում են անառարկելի, անքննելի ծշմարտություններ:

Դժվար չէ ենթադրել, թե քննարկվող առարկայի ուսուցիչները, որոնք կամ Եկեղեցու սպասավորներ են, կամ կրոնական հակում

ունեցողներ, ինչպես կօանան «հիմնավորել» գիտությանը հակասող և որոշակի նպատակ հետապնդող այդ գաղափարները:

Մանուկներին պետականորեն պարտադրվում է հավատալ ու ընդունել, որ իրեա (Եբրայեցի) հեղինակների հորինած երևակայական էակ Եհովա աստվածն է իբր ստեղծել տիեզերքը, նրա հարստությունները, լուսը բաժանել խավարից, ցամաքը ջրից և իր նմանությամբ էլ ստեղծել է մարդուն: Պարզ է, որ այսպիսի հերիաթառասպելներն իրականություն համարող, դրանց հավատացող աշակերտը լուրջ չի ընդունի բնական գիտությունները, ինչը նաև կրերի նրա մտքի ու դատողության երկիրկման: Իսկ հավատացողներ կիյնեն: Այս է վկայում, օրինակ, քրիստոնեական աշխարհի հարատևումը, ինչը արդյունք է այն բանի, որ Եկեղեցին դարեր շարունակ կարողանում է կառավարելի դարձնել մարդու մտածելակերպը, գիտակցությունը, կենսակերպը: Նշված հաջողություններն են Եկեղեցուն մղել այն համարձակ քայլին, որ միլիարդավոր դրամներ ծախսելով՝ յուրաքանչյուր դասարանի համար տասնյակ հազարավոր տպաքանակով շրեն ու թանկարժեք դասագրքեր է հրատարակել:

Ընտրված է ամենադաժան ու ամենավտանգավոր միջոցը. մանուկներին դասավանդում են մեկ այլ անվան տակ քողարկված կրոնական դոգմաներ, եթք դրանք չընդունողները և նոյնիսկ կասկածի տակ առնողները, դրանց վերաբերյալ պարզաբանումներ պահանջողները հարյուրամյակներ շարունակ այրվել են խարույկների վրա կամ իրենց մահկանացուն կնքել պետական բանտերում և Եկեղեցական զնդաններում, և ամենազարհուրելին՝ զրկվել են ոտքերի ջլերից և բնակեցվել բորոտանոցներում:

Իրական-ֆիզիկական աշխարհի կեղծ պատկերը մանուկների մեջ առավել խոր ամրագրելու նպատակով դասագիրքը հագեցված է գունագեղ նկարներով: Օրինակ, բույսերի և կենդանիների հակագիտական ստեղծումը նկարագրող էջում պատկերված է կենդանիներով լեցուն մի նկար («Աստված ստեղծում է կենդանիներին» բացատրականով), որտեղ օդում սավառնում է մի ծերունի, ըստ Աստվածաշնչի՝ իրեաների ազգային աստված Եհովան:

Եկեղեցու նպատակը պարզ է՝ սասանել բնության մասին մարդկանց մեջ ձևավորված և իրականությանը համապատասխանող, գիտականորեն հիմնավորված գաղափարներն ու պատկերացում-

Աերը և դրանց փոխարեն, հենց մանկական տարիքում, նրանց մեջ դաշել տիեզերքը ոչնչից ստեղծվելու հակագիտական ու ծայրաստիճան վտանգավոր սուտը: (Թող չստեղծվի այն տպավորությունը, որ ես առասպելների և դիցաբանության նկատմամբ մերժողական վերաբերմունք ունեմ, ընդհակառակը, դրանք խիստ կարևորում եմ նաև որպես մարդու երևակայության ընդլայնման ու զարգացման միջոց: Եվ ընդհանրապես, դիցառասպելներին «սուտ» բառով որակելը բացարձակորեն անհարիր է: Անընդունելիին այն է, որ դիցառասպելները բովանդակային-գաղափարական իմաստով ենթարկել են սիրոնիզմի ծրագրին՝ դրանք դարձնելով կրոնական ուսմունք-դոգմա և պարտադրել մարդկանց): Պարզ չէ, որ այդպիսի գաղափարի ենթակայության տակ գտնվող անհատը մշտապես լինելու է ահ ու սարսափի մեջ, նաև այն առումով, որ ոչնչից տիեզերքը «ստեղծող» երևակայական էակ եհովան ցանկացած պահի կարող է նաև ոչինչ դարձնել իր «ստեղծածը»: Այդ սարսափը, ծիշտ է, ստի վրա է հիմնված, սակայն աննպատակ չէ: Այդ սարսափը հույժ անհրաժեշտ է, որպեսզի եկեղեցին կարողանա կառավարել, իմա՝ սիրոնիզմի նպատակներին ծառայեցնել իրեն բաժին հասած հավատացյալներին, նույն եկեղեցուն սնուցողին ու հավերժացնողին: Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնյաներից ոմանք, ինչպես երևում է գործընթացից, անտարբեր չեն հայ մարդուն մոլորեցնող գաղափարներ քարոզելու խնդրում: Օրինակ, պետական հովանավորչությամբ հրատարակված «Մանկական քրիստոնեական հանրագիտարանը» իրականությունից շեղող, մոլորեցնող գաղափարներ է քարոզում: Այդ պետական-պաշտոնական հանրագիտարանը ուսուցանում է, որ աշխարհն, ի վերջո, իբր կործանվելու է. «Աշխարհի վախճանը, համաձայն քրիստոնեական հավատի, սկիզբն է նոր կյանքի՝ երկնքի արքայության, որն այլև չպետք է վախճան ունենա» (Մանկական քրիստոնեական հանրագիտարան, Երևան, 1998 թ., էջ 20): Սիա թե ինչ իիմքի վրա է դրվում մեր նորանկախ երկրի մանկավարժությունը: Կարծում եմ, ՀՀ աշխարհիկ իշխանության առաջին դեմքերը պետք է այս խնդրի առնչությամբ իրենց տեսակետն արտահայտեն: Եվ եթե նրանք ասեն, որ մեր երկրում պարթև Գրիգորի, իմա՝ Գրիգոր «լուսավորչի» հիմնադրած կրոնապետություն-եկեղեցապե-

տություն է կերտվում, այսինքն՝ հայ ժողովրդին նահատակման են նախապատրաստում, ապա այդ դեպքում, օրինակ, քննարկվող դասագրքի հեղինակներին ուղղված որոշ դժգոհություններն ուրիշ հասցեատերեր կունենան:

Կրոնական դոգմա դարձած՝ աշխարհը ոչնչից ստեղծելու խիստ վտանգավոր գաղափարը երեխաների մոտ հրեաների ազգային աստված Եհովայի նկատմամբ կարող է և երախտապարտության զգացողություն առաջացնել, թե իբր նա է աշխարհը «ստեղծել» ու «գեղեցկացրել»:

Աշխարհի արարման առասպելի հրեական տարբերակը ներկայացնելով՝ դասագրքի հեղինակները գոնե նշեին, որ աշխարհի բոլոր ժողովուրդներն էլ ունեն իրենց դիցարանությունը, և նրանցից յուրաքանչյուրը հավատում-ներկայացնում է, որ աշխարհն արարել է հենց իր աստվածը. օրինակ, մենք՝ հայերս, համարում ենք, որ տիեզերքը ստեղծել է Հայոց գերագույն աստված Արամազդը: Հարց է առաջանում, թե Հայոց դպրոցում ինչո՞ւ են մասսայականացնում միայն հրեաների աստված Եհովայի, այսպես ասած, «աշխատանքը»: Կարծում եմ, միայն այն պատճառով, որ այդ առասպելի թիկունքում գործում է մի ուժ, որը հայտնի է սիոնիզմ անվամբ:

Հայ մանուկներին նախ մատուցում են աշխարհի մասին բացարձակ սուստն ու ցնորամտությունը, որից հետո միայն բնական գիտություններին վերաբերող առարկաները. ստեղծված այս քառսում աշակերտը ինչպես կարողանա ձիշտը զատել ստից: Աշակերտներին մատուցվում է նաև խաթարված ու սխալ դատողություն, տրամաբանության անտեսում, որը շատերին կարող է ուղեկցել ամբողջ կյանքում:

«ԱԴԱՄ ԵՎ ԵՎԱ»

Դասագրքի 10-րդ էջում կարդում ենք. «Իր ստեղծած առաջին մարդում՝ Արամին, Աստված բնակեցրեց դրախտում: ... Դրախտում Արամը երջանիկ չէր, որովհետև մենակ էր: Աստված որոշեց նրան ընկեր ու օգնական տալ և ստեղծեց Եվային: Դրախտում էր ածում նաև բարու և չարի իմացության ծառը: Արամն ու Եվան դրախտում

ապրելու էին բարի, երջանիկ ու անմահ կյանքով: Նրանք կարող էին օգտվել բոլոր բարիքներից, որովհետև դրանք Աստված նրանց համար էր ստեղծել, բացի բարու և չարի իմացության պտուղներից: Աստված պատվիրել էր, որ այդ ծառի պտուղներից չուտեն, այլապես կզրկվեն դրախտային կյանքից: Սակայն օձի սադրանքով Եվան պոկեց արգելված պտուղը, կերավ և Աղամին էլ տվեց: Աստված զայրացավ, որ նրանք խախտեցին իր պատվիրանը և անհնազանդ գտնվեցին: Աստված անիծեց Աղամին ու Եվային և նրանց վտարեց դրախտից: Դրախտից վտարվելուց հետո Աղամն ու Եվան բնակություն հաստատեցին ոչ հեռու գտնվող փշով ու տատասկով ծածկված մի վայրում: Նրանք մեծ չարչարանքով մշակեցին այդ հողը և քրտինքով վաստակեցին օրվա հացը: Աղամից և Եվայից սկիզբ առավ ողջ մարդկությունը»:

Դասագրի հեղինակներն անսասան են (անկասկած է, որ նրանք դեկավարվել են իրենց մատուցված մեթոդաբանությամբ. նաև չի բացառվում, որ դասագրի ուրվագիծը կամ արդեն գրված դասագիրքը ներմուծվել է Յայաստանի Յանրապետություն, որտեղ այն թարգմանվել է հայերեն և տեղայնացվել: Մեր երկիր այդպես թափանցեցին և օրենք դարձան, օրինակ, գովազդի, բաժնետիրական ընկերությունների, էներգետիկայի մասին օրենքները, ջրային օրենսգիրքը և այլն): Դասագրքում տրամաբանությունից գորկ և իրական կյանքից շեղող մի հորինվածքին հաջորդում է մեկ որդիշը: Քարոզվում է, որ իբր Եհովան է ստեղծել տղամարդուն, նրան օգնական՝ կնոջը, և նրանց համար ապրելու իդեալական պայմաններ: Սակայն, եթք նրանք խախտել են Եհովայի պատվիրանը, նա զայրացել և նրանց դարձրել է մահկանացու ու արտաքսել դրախտից:

Այժմ փորձեմ պարզաբանել, թե կրոնական դոգմա դարձած այս առասպելում ո՞րն է դրախտ կոչվածից մարդկանց արտաքսելու պատճառը կամ ի՞նչ կերպար է մարմնավորում «սադրիչ օձը»:

Դասագրից կատարված մեջբերումից երևում է, որ Եհովա աստծո զայրույթի և մարդկանց դրախտից արտաքսելու պատճառն այն է Եղել, որ մարդը, ի հեճուկս Եհովայի դրած արգելքի՝ օժովել է բանականությամբ, հետևաբար, ձանաչել է իմաստությունը, տարբերել է ծիշտը ստից, բարին՝ չարից: Այսինքն՝ մարդուն

արդեն հասու է եղել իրական գիտելիքը, գիտությունը, վերլուծական միտքը, որոնք և կրոնի ոխերիմ թշնամիներն են: Այն դեպքում, երբ, ըստ Աստվածաշնչի, մարդը ստեղծվել է որպես անասուն և, հետևաբար, բանական մարդը Եհովա աստծո, իմա` Աստվածաշնչում այդ դրվագը նկարագրող հեղինակների համար անընդունելի է: Իսկ ըստ նոյն առասպեկտի, «ասդրիչ օձ» ասելով պետք է հասկացվի բանիմաց, գիտուն մի անհատ և սրտացավ ուսուցիչ: Պատահական չէ, որ Յիսուս Կտակարանից բխող Թալմուդում՝ հուդայականության կամոնների ժողովածուի մեջ, ասվում է, որ առաջին հերթին պետք է ջախջախել գեղեցիկ օձի գլուխը, իսկ «գեղեցիկ օձ» ասելով հասկացվում է օրենքներ ուսումնասիրող և, ընդհանուրապես, ոչ հրեա բանիմաց մարդ:

Կարելի է ասել, որ Աղամն ու Եվան մերժել են հուդայական և քրիստոնեական կրոնների ամենահանգուցային դոգմաներից մեկը՝ «**հիմաստութեան սկիզբը Տէրոջը վախն է**» (Առակաց 1:7): Այսինքն՝ նրանք, շնորհիվ իրենց փրկարար ուսուցչի՝ «ասդրիչ օձի», իհմք են դրել բանականությամբ գործելուն, վերլուծական մտքին: Ինչից կարելի է անել այն հետևողունը, որ «**«ասդրիչ օձը» Եհովայի «ստեղծած» հազարավոր կենդանիների-անասունների մեկ տեսակին մարդ դարձրեց**: Եվ չպետք է զարմանալ, որ Եկեղեցին իր ստեղծման օրից ամեն ինչ անում է, որպեսզի մարդուց խիլի **բանականությունը**, քանզի միայն բանականության կորստի դեպքում է, որ մարդը կարող է դառնալ մատուցվող գաղափարներով ու իրաման-կարգադրություններով ղեկավարվող մի մեխանիզմ, որը գործարանային արտադրանքից տարբերվում է միայն նրանով, որ կենսաբանական է: Պարզ է, որ խարեւությամբ և, գլխավորապես, **մանկուց սարսափի դաշտ տեղափոխված** և այդ սարսափի զգմիչ ու ավերիչ ուժի հետեւվանքով բանականությունը կորցրածներն են, որ հավերժացնում են Եկեղեցուն: Պատահական չէ, որ ավետարաններում փառաբանվում են մանկամիտները և թուլամիտները, իսկ Եկեղեցու գենքն ուղղված է բնությունից մարդուն պարզեած ամենամեծ լուսի՝ **բանականության դեմ**:

Աստվածաշնչյան առասպեկտը, հարկավ, մնում է առասպեկտ, սակայն հոյս կարևոր է գնահատել ու իմաստավորել մարդկային **բանականության** դեմ:

Նականության ծնունդի տատմոր՝ «սաղրիչ օձի» առաքելությունը, քանզի, եթե չիներ «սաղրիչ օձը», մարդը մշտապես կմնար անասուն: Կարծում եմ, այսօր մեծապես զգացվում է այդպիսի մի «սաղրիչ օձի» անհրաժեշտությունը, որպեսզի քրիստոնյա ժողովուրդները գիտակցեն, թե ո՞ր է տանում քրիստոնեական կրոնի ցուցանած ուղին, ո՞րն է քրիստոնեության բուն նպատակը, իրականում իրենք ի՞նչ վիճակում են և ապագայում ի՞նչ է սպասվում իրենց:

«ՆՈՅԸ ԵՎ ԶՐՅԵՂԵՂԸ»

Դասագրքի «Դին կտակարան» բաժնում (էջ 12) ասվում է. «Աղամից ու Եվայից հետո անցան շատ տարիներ: Նրանց սերունդները բազմացան ու տարածվեցին աշխարհով մեկ: Բայց աստիճանաբար մարդիկ սկսեցին հեռանալ Աստծուց ու նրա կամքին հակառակ վատ արարքներ գործել: ... Աստված չէր ցանկանում իսպառ վերացնել իր ստեղծած աշխարհը և մարդկանց: Նա տեսավ, որ միայն Նոյ անունով մի արդար ու բարի մարդ է հավատարիմ մնացել իրեն, ուստի մարդկանց ջրհեղեղով պատժելուց առաջ պատվիրեց նրան կառուցել մի մեծ տապան: Նոյը առանց ժամանակ կորցնելու, սկսեց տապանի կառուցումը: Այդ ընթացքում նա հաճախ էր իր շրջապատի մարդկանց հիշեցնում սպասվող ջրհեղեղի մասին և կոչ անում զղալ կատարած չարագործությունների համար: ... Երբ տապանն արդեն պատրաստ էր, Աստված պատվիրեց Նոյին վերցնել իր ընտանիքը և մեկական զույգ բռլոր ցամաքային կենդանիներից, թռչուններից ու մտնել տապանի մեջ: Նոյն այդպես էլ արեց»:

Չորրորդ դասարանցիներից շատերը, հավանաբար, կհարցնեն. եթե Եհովա աստվածը հիասթափվել էր մարդկանցից և ցանկանում էր նրանց ոչնչացնել, ապա այդտեղ ի՞նչ մեղք ունեին բռվսերն ու կենդանիները, կամ մարդիկ աստծո կամքին հակառակ այդ ի՞նչ աններելի արարք էին գործել, որ նա այդքան զայրացել էր, կամ Եհովան այդ ի՞նչ աստված էր, որ չգիտեր, թե իր նմանությամբ ի՞նչ էր ստեղծում:

Յետաքրքրասեր աշակերտը Եհովայի զայրույթի պոռթկումը կգտնի Աստվածաշնչում. «Տէրը երկրի վրայ մարդը ստեղծելուն զղաց ու իր սրտին մէջ տրտմեցաւ: Եւ Տէրը ըսաւ. «Երկրի վրայէն պիտի ջնջեմ ինչ որ ստեղծեցի, մարդէն մինչեւ անասունները եւ սողունները ու երկինքի թռչունները, վասն զի անոնք ստեղծելուս կը զղացմ: ...Ես ահա երկրի վրայ ջրհեղեղ պիտի բերեմ, երկնքի տակ կենդանութեան շունչ ունեցող բոլոր մարմինները կորսնցնելու համար: Երկրի վրայ ինչ որ կայ՝ պիտի սատկի» (Ծննդոց 6:6-17):

Ահա և Եհովա աստծո, իմա՝ սիոնիստ հեղինակների ծրագրած աղետը: Եթե լրջորեն մոտենանք այս խնդրին, ապա հրեաների (Եբրայեցիների՝ իսրայեցիների) ազգային աստծո՝ իր ժողովուրդին և նրա երկրի ոչնչացման ծրագիրն իրենց բուն ներազգային խնդրին է, որն ուրիշ ժողովուրդների հետ ոչ մի կապ չունի:

Աստվածաշնչան այս քաղվածքից նաև ակնհայտ է դառնում, որ դասագրքում գրված «Աստված չէր ցանկանում իսպառ վերացնել իր ստեղծած աշխարհը և մարդկանց» արտահայտությամբ դասագրի հեղինակները փորձել են Եհովային ներկայացնել ավելի տանելի բնավորությամբ, քան այդ բնագրում է՝ Աստվածաշնչում: Նաև՝ «իր ստեղծած աշխարհը և մարդկանց»-ը պետք է հասկացվի հրեա ժողովուրդն ու նրա երկիրը:

Յետաքրքրասեր աշակերտն Աստվածաշնչից կտեղեկանա նաև Եհովայի առաջին խոշորածավալ ոճրագործության՝ Էկոլոգիական աղետի մասին. «Զուրերը տասնընթինգ կանգուն վեր բարձրացան եւ լեռները ծածկեցին: Ու երկրի վրայ շարժվող ամէն մարմին, թէ՛ թռչուն, թէ՛ անասուն, թէ՛ գազան եւ թէ՛ երկրի վրայ սողացող ամէն սողուն եւ ամէն մարդ մեռան: Ցամաքի վրայ եղողներէն անոնք՝ որ ողնօտներուն մէջ կենդանութեան շունչ ունէին, ամէնքն ալ մեռան: Ու երկրի երեսին վրայ եղող ամէն էակ ջնջության, մարդէն մինչեւ անասունը, սողունէն մինչեւ երկնքի թռչունը. անոնք երկրէն ջնջության ու միայն Նոյ մնաց եւ իրեն հետ տապանին մէջ եղողները: Եւ զուրերը երկրի վրայ հարիւր յիսուն օր բարձրացած մնացին» (Ծննդոց 7:20-24):

Մարդկության և, ընդհանրապես, կենդանի աշխարհի նկատմամբ Եհովա աստծո, իմա՝ սիոնիստ հեղինակների ատելությունն

ութշնամանքը բացահայտելուց հետո այդ նույն աշակերտը դժվար թե ի վերջո չցանկանա պարզաբանել, թե մարդիկ այդ ի՞նչ ոգիր էին գործել, որ արժանացել են այդպիսի պատժի: Այդ հարցի պատասխանը նրանք կգտնեն նույն Աստվածաշնչում. «Երբ մարդիկ երկրի վրայ շատնալ սկսան ու իրենց աղջիկներ ծնան, Աստծոյ որդիները մարդոց աղջիկներուն գեղեցիկ ըլլալը տեսնելով՝ իրենց ընտրածներէն իրենց կիներ արին: Եւ Տէրը ըսաւ. «Իմ հոգիս միշտ մարդու վրայ պիտի չմնայ. վասն զի անիկա մարմին է. բայց անոր օրերը հարիւր քան տարի ըլլան»: Այն օրերը երկրի մէջ հսկաներ կային: Անկէ ետք ալ երբ Աստուծոյ որդիները մարդոց աղջիկներուն կը մտնէին, որոնք անոնց զաւակներ կը ծնանէին, ասոնք հինէն ի վեր զօրավոր ու անուանի մարդիկ էին» (Ծննդոց 6:1-4):

Ուրեմն, Երկրագնդի կենդանական աշխարհը ջրախեղդ անելու, բռնականությունը ոչնչացնելու գլխավոր դրդապատճառն այն է եղել, որ մարդիկ գեղեցիկ աղջիկներ են ծնել, որոնց հետ իրք ամուսնանում էին աստծո որդիները, և որոնցից ծնվում էին զորավոր ու անվանի մարդիկ, այսինքն՝ ֆիզիկական ու մտավոր հզոր կարողությունների տեր մարդիկ: Ահա և մարդկանց գրոծած ամբողջ «չարիքը»: Այսինքն՝ այն, ինչ գեղեցիկ է, հզոր ու բանական, ատելի է հրեաների աստված Եհովայի համար: Այստեղ և աստվածաշնչան մյուս դրվագներում **Եհովա աստված** ասելով պետք է հասկանալ Աստվածաշնչի **սիոնիստ հեղինակներին**, որոնք այդ ժողովածուն կազմելիս գրել են այն, ինչը համապատասխանում է սիոնիզմի ծրագրին, սակայն իրենց գրածը ներկայացրել են իրենց իսկ հորինած Երկնային հեղինակության՝ Եհովայի անունից:

«ԱԲՐԱՅԱՍ ՆԱՐԱՊԵՏ, ԻՍԱՅԱԿ ԵՎ ՀԱԿՈԲ»

Չորրորդ դասարանցիներին փորձում են համոզել. «*Մենք արդեն գիտենք, որ Նոյն ուներ Երեք որդի՝ Մեմր, Քամր և Յարեթը: Նոյի Երեք որդիներից սերվեցին աշխարհի բոլոր ժողովուրդները: Մեմի հաջորդներից Աքրահամը իր կնոջ՝ Սառայի և Եղբայրների հետ ապրում էր Միջագետքում: Նա առաքինի ու բարեպաշտ մարդ*

Էր: Շատ էր սիրում Աստծուն, հնազանդ ու նվիրված էր նրան: Եվ Աստված որոշեց այդ բարի մարդուն դարձնել մի նոր ցեղի նախահայր: Որոշ ժամանակ անց Աքրահամը Աստծու պատվերով հավաքեց իր գերդաստանը և գնաց մի ուրիշ երկիր՝ Քանան: Այստեղ նրանք ապրում էին վրաններում քոչվորական կյանքով: Զուր և արդուներ գտնելու նպատակով նրանք հաճախ էին տեղափոխվում մի վայրից մյուսը: Անցան շատ տարիներ: Աքրահամը և Սառան ծերացան: Բայց ծեր ամուսինները դեռ ժառանգ չունեին, և այդ պատճառով նրանք խիստ դժբախտ էին: Տեսնելով նրանց տիրությունը՝ Աստված նրանց որդի պարզեց: Աքրահամը որդուն իսահակ անվանեց» (Էջ 21):

Եթե գրվում է, որ մենք արդեն գիտենք, ապա պետք է գիտական փաստեր, վավերագրեր ներկայացվեն: Սակայն եկեղեցին, իմա՝ սինոնիզմը, փաստերի և վավերագրերի փոխարեն ներկայացնում է պարտադրանք՝ «Ես ասում եմ, իսկ դու անվերապահորեն պետք է հավատաս»: Ահա այսպիսին է եկեղեցու կեցվածքը: Նրա համար ծշմարտության չափանիշը ոչ այլ ինչ է, քան հորինվածը: Իսկ այդ չափանիշը մարդկանց անգամ ենթագիտակցական մակարդակում ամրագրելու գործում քրիստոնեական եկեղեցին համար ու անկոտրում է և ունի բազմադարյա փորձ ու նրբագուն մեթոդաբանություն. «Ինչ որ անհրաժեշտ է աշակերտին. միայն լսել խրատողին և դյուրահավատ լինել» (Գրիգոր Տաթևացի, Սողոմոնի գրքերի մեկնությունը, Երևան, 2009 թ., Էջ 18):

Կարծում եմ, շատերը կցանկանան իմանալ, թե դասագրքում ի՞նչ նպատակով է Աքրահամն առաքինի ու բարեպաշտ մարդ ներկայացվում, երբ Աստվածաշնչում գրված է, որ նա իր կնոջը՝ Սառային, փաստորեն վաճառել է Եգիպտոսի թագավորին և հարստություն ձեռք բերել, իետո էլ այս նույն Սառային մեկ այլ հարուստ հեղինակության հանձնելով՝ մեծացրել է իր ունեցվածքը: Այսպես, Աստվածաշնչի հեղինակներն անթաքույց ներկայացնում են իրենց իսկ գրչի հարվածով կիսաստված դարձրած (նա իբր անդրշիրիմում օգնում է Քրիստոսին, արդարներին ջոկում է մեղավորներից) Աքրահամի ծայրահեղ շահամոլությունը. «Այն երկրին մէջ սովեղաւ եւ Աքրամ Եգիպտոս իջաւ հոն պանդիստանալու հա-

մար... Երբ Եգիպտոս մտնելու մօտեցաւ, իր կնոջ Սարային ըսաւ. «Ահա գիտեմ որ դուն գեղեցիկ տեսքով կին մըն էս և թերեւս, երբ Եգիպտացիները քեզ տեսնեն, ըսեն. «Ասիկա անոր կինն է» ու զիս մեռցնեն, բայց քեզ ողջ թողուն: Ծնորիք ըրէ՛, ըսէ՛ թէ դուն իմ քույրս ես. որ քու պատճառովդ ինծի աղէկ ըլլայ ու քու պատճառովդ իմ անձս ապրի: Եվ երբ Աբրամ Եգիպտոս մտաւ, Եգիպտացիները տեսան կինը, որ շատ գեղեցիկ էր: Փարատնին իշխաններն ալ տեսան ու գովեցին զանիկա Փարատնին առջեւ եւ կինը Փարատնին տունը տարուեցաւ: **Եւ անոր համար Աբրամին հետ լաւ վարուեցան ու Աբրամ ոչխարներ ու արջառներ եւ էշեր ու ծառաներ եւ աղախիններ եւ ուղտեր ստացավ:** Բայց Տէրը մեծ հարուածներով զարկաւ Փարատնը ու անոր տունը՝ Աբրամի կնոջ Սարային համար: Փարատն կանչեց Աբրամը ու ըսաւ. «Այս ի՞նչ է, որ ինծի ըրիք. ինչո՞ւ ինծի չյայտնեցիր թէ ասիկա քու կինդ է. ինչո՞ւ համար «Ասիկա քոյրս է» ըսիր... բայց իհմա ահա կինդ. ա՞ն ու զնա՞ւ: ...Եւ Աբրամ իր կնոջ հետ ու իր բոլոր ունեցածներով Եգիպտոսէն դէպի Քանանի հարակողմը գնաց: **Աբրամ շատ հարուստ էր անասուններով, արծաթով ու ոսկիով»** (Ծննդոց 12:10-19 և 13:1-2):

Այստեղ Փարավոնը ներկայացված է որպես բարոյական ու առաքինի, իսկ Աբրահամը՝ շահամոլ ու անբարո մարդ, որին օրինավոր միջավայրում առնվազն կանվանեին պատվազուրկ: Սակայն այլ են աստվածաշնչան չափանիշները, որ Աբրահամը ներկայացվում է որպես հրեաների նահապետ, իսկ մեռնելուց հետո էլ՝ քրիստոնյաների աստված Յիսուս Քրիստոսի օգնական:

Քաղվածքում նկարագրված «աստվածային բարեպաշտությունը և առաքինությունն» այնքան ընդունված ու սովորական են Աբրահամի սերունդների համար, որ Աբրահամին վերագրվող ժամանակներից դարեր անց գրված Նոր կտակարանում ասվում է, որ իրենց հավերժորեն երկնային թագավոր և քրիստոնյաների աստված Յիսուս Քրիստոսն ապրում էր իր հետ շրջող կանանց **ստացուածքի** հաշվին (Ղոկաս 8:2-3): Աբրահամի և Քրիստոսի հոգեհարազատությունը հաստատվում է նաև հետևյալ քաղվածքում. «Աբրահամի անունը կապում է Մելիքսեդեկի անուան հետ, որն արդէն Պողոս առաքեալի կողմից համարում է **Քրիստոսի**

նախատիպար» (Գանձասար, Երեւան, 1992 թ., հ. Բ, էջ 334):

Արդյո՞ք դասագրքի հեղինակներին հայտնի չէ Աբրահամի աստվածաշնչան նկարագիրը և ինչո՞ւ են այդպիսի կերպար ու մեցողին կոչում առաքինի ու բարեպաշտ: Այստեղ դասագրքի հեղինակները, փաստորեն, հայ մանուկներին բարոյաէրիկական նոր չափանիշներ են պարտադրում և, հավատարիմ մնալով իրենց որդեգրած նպատակին, սկին սպիտակ են կոչում: Հասկանալի է, զինավորը Երեխաների մտածողության խաթարումն է և քառսի իշխանության հաստատումը: Իսկ դրանից հետո, կասկածից վեր է, որ նրանք արդեն կկատարեն ցանկացած հաճանարարություն:

Դասագրքում ներկայացվող՝ «որոշ ժամանակ անց Աբրահամը Աստծու **պատվերով հավաքեց իր գերդաստամը և գնաց մի ուրիշ երկիր՝ Քանան» դրվագով, փաստորեն, քայլ է արվում «հիմնավորելու» և արդարացնելու Պաղեստինի նկատմամբ Խորայելի պահանջատիրական ոտնագությունը, և հայ աշակերտներին փորձում են համոզել, որ այդ ոտնագությունը Եհովա աստծո պատվերով է, այսինքն՝ սիոնիզմի տրամաբանությամբ՝ **օրինական է:** Յետաքրքիր է իմանալ, թե այդ ամենն ի՞նչ նպատակով և ո՞վ թելադրանքով է քարոզվում նաև հայ մանուկներին: Այն, որ սիոնիստ հեղինակներն Աստվածաշնչում գրել են, որ Եհովան Պաղեստինը կտակել է հրեաներին, դա լիովին հասկանալի է (Էլ ինչ սիոնիստ, եթե ուրիշի ունեցվածքը սեփականելու նպատակ չունի), սակայն անհասկանալի են դասագրքի հեղինակների, իմա՝ ՀՅ կրթության և գիտության նախարարության նպատակն ու մղումները: Ինչո՞ւ են հայ մանուկներին հրեականության զինվոր դարձնում: Չէ՞ որ Հայաստանի Հանրապետության դպրոցը Խսրայելի սեփականությունը չէ: Կարելի է նաև Ենթադրել, որ «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկան Հայոց դպրոց է մտել որպես վարկադրամաշնորհային ծրագրի նախապայման կամ որոշ պաշտոնյաների հետ գործարք կնքելու արդյունք:**

Ինչ վերաբերում է հսահակին, ապա նա Աբրահամի որդին չէ: Այդ առօլմով դիմենք Աստվածաշնչին. «Տէրը Երեւավ Աբրահամին Մամբրէի կաղնիներուն մէջ... ահա Երեք մարդիկ կայներ էին իրեն մօտ ու երբ տեսաւ զանոնք, վրանին դրնէն վազեց զանոնք դիմաւրելու ու մինչեւ գետինը ծուելով խոնարհութիւն ըրաւ: ... Աբրա-

համ արտորալով դէպի վրանը Սառային գնաց ու ըսաւ. «Ծուտով երեք գրի բարակ ալիր շաղէ ու շօթեր շինէ»: Եւ Աբրահամ վազեց արջաններուն ու մատղաշ ու աղէկ հորթ մը առաւ ու պատանիի մը տուաւ. ան ալ շուտով պատրաստեց զանիկա: Եւ կոփի ու կաթ ու իր պատրաստած հորթը առաւ եւ անոնց առջեւ դրաւ ու ինը ծառին տակ անոնց քով կայնեցաւ: **Անոնք կերան եւ ըսին իրեն.** «**Ո՞ւր է քու Սառա կինդ**» ու ինը ըսաւ. «Ահա վրանին մէջ է»: Տէրը ըսաւ. «**Գալ տարի անշուշտ քեզի պիտի դառնամ եւ ահա քու կինդ Սառա որդի մը պիտի ունենայ**»: ... Աբրահամ ու Սառա ծերացած էին ու օրերնին անցուցած եւ Սառայէն պակսած էր կանանց օրէնքին մէջ ըլլալը: Սառա իր մտքին մէջ խնդաց՝ ըսելով. «Ես պառաւանալէս ետքը զարձութի՞ն պիտի ունենամ, արդէն տէրս ալ ծերացած է»: Եւ Տէրը ըսաւ Աբրահամին. «Սառան ինչո՞ւ խնդաց՝ ըսելով. «Միթէ ես իրացընէ՞ պիտի ծնանիմ, որ պառաւցեր եմ»: Տէրոջը առջեւ դժուարին բան կա՞յ արդեօք: Սահմանուած ժամանակին, գալ տարի, քեզի պիտի դառնամ ու Սառան որդի մը պիտի ունենայ» (Ծննդոց 18:1-14): «**Տէրը իր ըսածին պէս Սառային այցելեց և խոստացածին պէս ըրաւ Սառային: Սառա յդացաւ ու որդի մը ծնաւ Աբրահամին**» (Ծննդոց 21:1-2):

Այսինքն, ըստ աստվածաշնչյան առասպելի, Խահակը Եհովայի և Սառայի որդին է, այլ ոչ թե Աբրահամի:

Առկախված հարցերից է նաև, թե Աստվածաշունչը կազմող հեղինակներն ինչո՞ւ են այդ առասպելը որել կրոնի հիմքում: Ըստ իս, թերևս այն նպատակով, որպեսզի հուդայական և քրիստոնեական կրոններն ընդունած ժողովուրդների մտածելակերպում դաշվի այն գաղափարը, թե իբր հրեաները կիսաստված են, այն էլ համոզչորեն՝ «Եհովան խոստացածին պէս ըրաւ Սառային»: Ակնառու է, որ սինհիստ հեղինակները մարդկանց համոզել ու համոզում են, որ Եհովա աստվածը մարդկանց ստեղծել է հողից, իսկ հրեաներին արարել է՝ նրանց տալով իր, այսպես ասած, աստվածային ժառանգական (գենետիկական) հատկանիշները և դարձրել կիսաստված: Կրոնական դոգմա դարձած այդ առասպելը դարեր շարունակ ծանապարհ է հարթել, և դժբախտաբար, կշարունակի ծանապարհ հարթել սիոնիզմի ծրագրի իրականացման համար: Սակայն անհասկանալի է, թե ինչո՞ւ այդպիսի վտանգավոր գաղա-

փարների տարածման գործում շահագրգիռ է նաև ՀՅ կրթության ու գիտության նախարարությունը: Այստեղ Հայաստանյայց Եկեղեցուն մեղադրելը տեղին չէ, քանզի այն ստեղծվել է միայն այն նպատակով, որպեսզի սրբորեն փայփայի և տարածի աստվածաշնչյան գաղափարները: Նաև պետք է ասվի, որ Հայոց Եկեղեցու որոշ քարոզներ, երեմն հակասելով ավետարաններին, բարեբախտաբար, հորդորում են կարևորել իրական կյանքը, հայրենիքը, ազգը:

Թե ինչո՞ւ են դասագրում գետեղված նկարի տակ գրել՝ «Հրեշտակը Աբրահամին հայտնում է, որ նա որդի է ունենալու», երբ Աստվածաշնչում այդպիսի բան չկա: Աստվածաշնչում պարզ ասվում է, որ Եհովա աստվածն անձամբ է Եկել ու խոստացել, որ հաջորդ տարի պիտի գա և Աբրահամին որդի պարզկի և ըստ նույն այդ աղբյուրի՝ «Տէրը իր ըսածին պէս Սառային այցելեց եւ խոստացածին պէս ըրաւ Սառային: Սառա յիացաւ ու որդի մը ծնաւ Աբրահամին»: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ ավետարեր հրեշտակի անհրաժեշտություն չի զգացվել: Ուրիշ հարց է, երբ այդ կամ մեկ այլ հրեշտակ դրանից հարյուրավոր տարիներ հետո, նման մի առաքելությամբ այցելում է կուս Մարիամին: Միայն պետք է զարմանալ ու ափսոսալ, որ հրեական դիցաբանության մեջ արծարծվող իրենց և իրենց աստված Եհովայի, այսպես ասած, փոխհարաբերությունները Հայաստանի Հանրապետության դպրոցներում դարձել են ուսումնական առարկա:

Մանուկները, կարծում եմ, հեշտությամբ կհասկանան, որ Աբրահամը երիտասարդ տարիքում իր կնոջը՝ Սառային, ուրիշներին հանձնելով, ստացավ նյութական հարստություն, իսկ հարյուր տարեկան հասակում իր իննսունամյա կնոջը հանձնեց Եհովային և որդի ստացավ, նաև՝ մեռնելուց հետո երկինք բարձրացավ և դարձավ Յիսուս Քրիստոսի օգնականը:

Այս պատումում հրեա քրմերի ստեղծած ազգային առաջնորդների ու սրբերի կերպարների ձգտումները լավագույն համապատասխանում են աշխարհահռչակ հրեա Կարլ Սարբսի (Սորդեհայ Լսիի) այն մտքին, որ «հրեականության աշխարհիկ հիմքը գործնական պահանջն ու շահամոլությունն է, հրեայի աշխարհիկ պաշտամունքը չարչիությունն է, աշխարհիկ աստվածը փողն է, իսկ հրեական կրոնի հիմքը գործնական պահանջն ու էգոիզմն

Է: Յրեայի գաղտնիքը փնտրեք ոչ թե նրա կրոնի մեջ, այլ հրեայի կրոնի գաղտնիքը փնտրեք իրական հրեայի մեջ» (Կարլ Մարկս, Կ և բրեյսկому առօքս, Մոսկվա, 2001, ս. 32): Այսինքն՝ ժամանակները ոչինչ չեն փոխել:

Իմիջիայլոց, պարզաբանման կարիք ունի այն, թե ինչո՞ւ հայ եկեղեցու քահանաները պսակադրության ժամանակ հարսին օրինում են՝ «Սառայի պես բազմանաս ու նրա պես պարկեշտ ու օրինավոր լինես»: Փաստորեն, հայ մայրացուին անիծում են, նրան ամլություն են մաղթում, նաև՝ այլոց վաճառվել՝ ամուսնուն շահույթ բերելու նպատակով...

Խիզ ու պատասխանատվություն ունենալու պարագայում դասագրի հեղինակները գոնե ծանոթագրությունում պիտի նշեն, որ իրենք այս ամենը վերցրել են հրեական դիցառասպելաբանությունից և ցանկանում են չորրորդ դասարանցիներին զգուշացնել, որ որանք պետք է ընկալվեն որպես հետաքրքրաշարժ հեքիաթներ:

Դասագրում շարունակվում է իրեա ժողովրդի պատմության քարոզը. «Իսահակն ամուսնացավ և ունեցավ երկու որդի՝ Եսավ և Յակոբ: ... Սի անգամ, երբ Եսավը դաշտից քաղցած տում եկավ, Յակոբն իր ապուրը տվեց նրան և որպես վարձատրություն՝ Եղրորից պահանջեց ավագության իրավունքը: Եսավը համաձայնվեց: ... Սակայն Եղրորից թաքրուն հոր մոտ գնաց Յակոբը: Իսահակը չձանաչեց Յակոբին և օրինեց նրան որպես իր ավագ որդու: ... Յակոբը Աստծո կողմից ստանում է հսկայել անունը: ... Յակոբի 12 որդիներից առաջացան հրեական 12 ցեղերը: ... Յակոբն իր 12 որդիներից ամենից շատ սիրում էր Յովսեփին և մի օր նրան գեղեցիկ պատմութան նվիրեց: Այս պատճառով Եղրայրները նախանձեցին Յովսեփին: ... Եղրայրները Յովսեփին **20** արծաթե դրամով վաճառեցին Եգիպտոս մեկնող վաճառականներին: ... Իր ընդունակությունների շնորհիվ նա դարձավ Եգիպտոսի փարավոնի ամենավստահելի մարդը: ... Փարավոնը կարգադրեց իսրայելացիների ընտանիքների նորածին տղա Երեխաններին գետը նետել: Իր նորածին Երեխային փրկելու համար իսրայելացի մի կին նրան դնում է զամբյուղի մեջ և թաքցնում Նեղոսի ափին: ... Արքայադուստրը

խղջում է երեխային և բերում պալատ: Նա որդեգրում է տղային և անվանում Մովսես: ... Յավաքելով զորքը՝ փարավոնը հետապնդում է իսրայելացիներին և նրանց հասցնում Կարմիր ծովի ափին: Աստծու կամքով ծովի ջրերը բաժանվում են, և բացվում է ծանապարհը: Իսրայելացիները անցնում են ծովի մյուս ափը: Եգիպտական բանակը հետևում է նրանց: Բայց ջրերը կրկին բարձրանում են, և փարավոնի ողջ զորքը խեղղվում է ծովում: Շարունակելով ծանապարհը իսրայելացիները, մեծ գրկանքներ կրելով, հասան Սինայի անապատը: Այստեղ նրանք կանգ առան և բնակվեցին անապատում վեր խոյացող Սինա լեռան դիմաց: Մովսեսը բարձրացավ այդ լեռը: Սինայի գագաթին Աստված Երևաց նրան և հայտնեց իր տասը պատվիրանները, որոնք նա գրեց քարե սալերի վրա: Աստված պատվիրում էր հարգել ծնողներին, մարդ չսպանել, գողություն չանել, սուս չխոսել, սիրել հարազատներին և այլն: Մովսեսի առաջնորդությամբ իսրայելացիները **40** տարի դեգերում էին անապատում: Այդ ընթացքում վախճանվում է Մովսեսը: Նրա մահից հետո իսրայելացիներին հաջողվում է գրավել իրենց նախնիների երկիրը՝ Քանանը, և բնակվել այնտեղ: Նրանց առաջին թագավորն է դառնում Սավուղը: ... Կոհվներից մեկի ժամանակ Սավուղը և իր որդին սպանվում են: Դավիթը վերադառնում է Քանան և ընտրվում է թագավոր: ... Ծերումի Դավիթ թագավորը գահը կտակում է կրտսեր որդում՝ Սողոմոնին: ... Սողոմոնի մահից հետո իսրայելացիների պետությունը բաժանվում է երկու մասի՝ **Իսրայելի և Յուդայի:** Իսրայելում գահակալում է Սողոմոնի մերձավորներից մեկը, իսկ Յուդայում՝ նրա որդին: Յետագայում շատ թագավորներ են հաջորդում միմյանց, բայց այս պետություններն այլևս չեն միավորվում: Յուդայի թագավոր Եգելիհան հաղթում է ասորեստանցիներին, ոչնչացնում երկրում տարածված կուրքերի պաշտամունքները և վերականգնում մարդկանց հավատը Աստծու նկատմամբ: Քրիստոսից առաջ **VI** դարում Յուդան նույնպես հայտնվում է ծանր վիճակում: Բարելոնի թագավորը գրավում է Յուդայի մայրաքաղաք Երուսաղեմը: Թշնամին քանդում է Երուսաղեմի պարիսպները, ավերում ու թալանում Աստծու տաճարը և արքայական պալատը: ... Ք.ա. I դարում իսրայելացիները հայտնվեցին հռոմեական պետության կազմում: Այդ ժամանակների մա-

սին Յին կտակարանում գրված է, որ չնայած դժվարություններին՝ իսրայելացիները չէին հուսահատվել և հիշում էին մարգարեների կանխատեսումները **Փրկչի գալստյան** մասին: Փրկիչը պետք է գար և նրանց ազատեր օտար տիրապետությունից ու վերականգներ իրենց թագավորությունը» (Եջ 21:34):

ա. Յրեաների, այսպես ասած, տոհմագլուխ Յակոբի անվանափոխությամբ Աստվածաշունչը կազմող հեղինակները իրեա ժողովորի համար նպաստավոր շատ հարցեր են լուծել, որ իբր այդ «իսրայել» անձնանունը, տեղանունն ու ժողովորի անվանումն աստվածային է, հետևաբար՝ երեք անվանումներն էլ անառարկելի սրբություն են: Սակայն «Դայոց Եկեղեցու պատմություն» ուսուցանվող աշակերտները դժվար թե Աստվածաշնչում նկարագրված, օրինակ, Յակոբի կերպարով հիանան: Ըստ Աստվածաշնչի, նախարենությամբ ավագության իրավունքը խիել է իր հարազատ Եղրորից, պղծել է իր հարազատ հորը, հետագայում նենգաբար խարելով կուրացած հորը՝ տիրացել է նրա ունեցվածքին, ամուսնացել է իր հարազատ քեռու դստեր հետ և, գողանալով քեռու ունեցվածքը, փախել է: Յակոբին հորինող և նրան վարկարեկող հեղինակներն աստվածաշնչան մյուս պատումներում նրան արդեն փառաբանում և աստվածացնում են. «Յակոր մինակ մնաց ու մարդ մը կգուեմարտէր անոր հետ մինչեւ արշալոյս: Եւ երբ մարդը տեսաւ թէ անոր չյաղթեց, անոր զիստին ամոլաջիլին դպաւ եւ անոր հետ գուտեմարտած ատենը Յակոբին զստին ամոլաջիլը խախտեցաւ: Եւ մարդը ըսաւ. «Թո՞ղ տուր զիս, քանզի արշալոյսը Երեւաւ»: Յակոբը ըսաւ. «Չեմ թողուր քեզ, մինչեւ որ զիս չօրինես»: Անիկա ըսաւ իրեն. «Ի՞նչ է անունդ»: Ան այ ըսաւ. «Յակոր է»: Անիկա ըսաւ. «Ալ անգամ մըն ալ քու անունդ Յակոր չըսուի, հապա իսրայէլ. վասն զի Աստուծոյ հետ ու մարդոց հետ մարտնչեցար եւ յաղթեցիր» (Ծննդոց 32:24-28):

Ինչպես տեսնում ենք, «Ծննդոց»-ի հեղինակներն այստեղ փառաբանելով իրեա Յակոբին, վարկարեկել-նսեմացրել են իրենց Եհովա աստծուն (Փիգիկապես պարտվել է մահկանացուից և վախենում է լուսից-Արևից), մի բան, որը հարվածում է նաև իրեականության նպատակներին, այն առումով, որ սիոնիստական ծրա-

գրի արմատավորման ու իրականացման համար Եհովա աստծո ամենակարող ու սարսափազդու լինելը պետք է գերակայի բոլոր խնդիրներում, և մարդիկ Եհովա աստծո անունը լսելիս կամ հիշելիս պետք է սարսափեն ու տագնապ ապրեն: Եթե հավատացյալի մեջ դեռ գործում է **բանականությունը**, և Եհովա աստծո նկատմամբ վախն ու սարսափը նրան մտավոր անդամալուծության չեն բերում, ուրեմն այդպիսի հավատացյալը սիոնիզմին պետք չէ: Այս հարցով հետաքրքրված աշակերտը թերևս փորձի հասկանալ, թե իրեա հեղինակներն ինչ նպատակով են նսեմացրել իրենց իսկ աստծուն՝ Եհովային: Իմիջիայլոց, Աստվածաշունչը կազմողները միայն այս դրվագում չէ, որ իրեային վեր են դասում Եհովա աստծուց: Եբրայեցիները (իրեաները) Եհովային գերազանցել են նաև իմաստությամբ, հեռատեսությամբ, խորամանկությամբ, շրջահայացությամբ, բարեպաշտությամբ: Այսպիսի ձևակերպումների նպատակը, հավանաբար, այն է, որպեսզի հավատացյալներին համոզեն, որ իրեաները տիեզերաստեղծից էլ զորեղ են: Սիոնիստ հեղինակները, ինչպես տեսնում ենք, չեն սխալվել. այժմ միլիոնավոր քրիստոնյաներ հավատում են կրոնական դրվագ դարձրած այդ զավեշտին և կերտում իրենց քայլայումն ու կործանումը, իսկ իրեա հավատացյալները, բնականաբար, իրենց զգում են վեհ ու տիրակալ:

Պատմության մեջ, թերևս, աննախադեպ մի երևույթ. Երբ առանձին անհատներ համարձակվում են իրենց երկրին ու ժողովրդին տալ մի անվանում (Խսրայել), որը, ըստ Աստվածաշնչի, նշանակում է՝ տիեզերը ստեղծող աստծոն հաղթող:

Հրեա քրմերի հեռատեսությունը, համարձակությունը և օտար ժողովուրդների կարծիքի անտեսումն ու արհամարհանքը, թերևս, պայմանավորված է նրանով, որ լինելով քոչվոր ու վաշխառու ժողովրդի ժառանգներ, բնականաբար, հնարավորինս նրբորեն զգացել-հասկացել են մարդկանց հոգեբանությունը և մոլորեցնող գաղափարները նրանց մտածելակերպի մեջ դաշել-ամրագրելու գաղտնիքները: Նրանք իրենց ծրագրային դրույթները ներկայացրել են Եհովա աստծո անունից և մատուցել ու մատուցում են ուրիշ ժողովուրդներին՝ փաստորեն նրանց դարձնելով իրենց կամակատարներ: Այս առումով անասելի հաջողությունների են հասել,

օրինակ, քրիստոնեական կրոն ստեղծելու և օտար ժողովուրդների մեջ տարածելու գործում:

Պատմության մեջ արտակարգ ու զարմանալի մի երևույթ. փոքրաթիվ մի ժողովուրդ, չունենալով տնտեսական, ռազմական հզորություն և ցրված լինելով աշխարհով մեկ, սիրնիստական ծրագրի շնորհիվ, կարողացել է ստեղծել իրեն ենթակա, այսպես ասած, «կրոնագաղափարական կայսրություն» և դրա մեջ ներառված ազգերի ֆինանսական, տնտեսական և մտավոր ներուժը ծառայեցրել է աշխարհին տիրանալու իր ծրագրին: Եվ այս ամենին հասել են միայն մարդկանց վարպետորեն իհմարացնելու միջոցով: Դարեր շարունակ թարմացվող այդ տողանում այժմ էլ այսօրվա մանուկներն են...

Բնական է, որ դասավանդվող «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկան բոլոր աշակերտները չեն, որ կը նրունեն այնպես, ինչպես ցանկալի է Եկեղեցու համար, սակայն նրանց նկատմամբ, մեծ հավանականությամբ, կիրառվեն հոգեբանական ձնշում, միջավայրից մեկուսացում և այլ միջոցներ: Օրինակ, Երևանի դպրոցներից մեկում (որի անվանումը ոչ թե չփառեմ, այլ, Ելեկով Երեխաների անվտանգության ապահովումից, չեմ ցանկանում նշել) առաջին դասարանցիներին պարտադրել են ուսուցչի և ծնողների հետ գնալ Եկեղեցի, որպեսզի «ա» տառը սովորելուց առաջ տերտերը օրինի և «ա» տառը, և յուրաքանչյուր աշակերտին: Այդ արարողությունը կոչվում է «ա տարի մենաշնորհ»: Այն ծնողները, որոնք ընդունացել են, դպրոցի տնօրինությունը, ուսուցիչը և որոշ ծնողներ նրանց որակել են որպես Եհովայի վկաներ, և ուսուցիչը խստորեն պահանջել է, որ բոլոր ծնողները պարտավոր են ենթարկվել այդ կարգին:

Պարզվում է, որ Խսրայել անունը սեփական ժողովորդինը չեն, իրեաները այն վերցրել են ուրիշ ժողովորդից. «Ըստ փյունիկցիների հավատալիքի, իրենց երկիրը կառավարող Քրոնոս կամ Խսրայել (ուժեղ աստված) աստվածը, մի անգամ, սարսափելի ժանտախտի ու սովի ժամանակ, իր միակ որդի Եգուիդին հենց ինքն արքայական հագուստ հագցրեց և զոհաբերեց իրեն» (Кровь в верованиях и суевериях человечества, Санкт-Петербург, 1995, с. 235):

Ինչ վերաբերում է այս բաժնում բերված քաղվածքներում և, ընդհանրապես, Աստվածաշնչում Եղած հակասություններին (դրանց ըննարկումը ներկա խնդրից դուրս է), ապա այստեղ գործել ու գործում է այդ հակասությունները ցուցանողին դաժանորեն պատճելը։ Գուցե որևէ մեկը համարձակվի հարցնել, թե այդ ինչպես է, որ դարեր շարունակ հոդայական ու քրիստոնեական աստվածաբանները ոչ միայն չեն անարգում, այլև սրբացրել ու կիսաստված են դարձրել հրեա այն հեղինակներին, ովքեր համարձակվել են հրեա ժողովրդին կոչել (անվանել) մի անունով, որը հենց Յին կտակարանում մեկնարանվում է «աստծո դեմ մարտնչող» և նույնիսկ՝ «աստծուն հաղթող»։

բ. Ըստ ուսումնասիրողների, քաղվածքում ներկայացված հրեական առաջնորդներն ու թագավորներն առասպելական են, իսկ հրեաների եզիատոսից դուրս գալու, անապատներում թափառելու և Մովսեսի պատմական դեմք լինելու պատմությունը դեռևս որևէ վավերագրով չի հաստատվել։

գ. Ինչ վերաբերում է հաջորդաբար՝ Եհովային, Մովսեսին, Յիսուսին վերագրվող և ամենուրեք քարոզվող տասը պատվիրաններին, ապա վավերագրերը հաստատում են, որ դրանք վերցված են Յին կտակարանում ներկայացված ժամանակներից ավելի քան 1000 տարի առաջ ապրած Բաբելոնի հոչակավոր թագավոր ու մեծ օրենսդիր Յամմուրաբի (1792-1750 թթ. մ.թ.ա.) օրենսգրքից։ Իսկ այդ օրենսգրքի համար էլ հիմք է ծառայել շումերական հնագույն (XXIV-XIX դար մ.թ.ա.) իրավունքը (Хрестоматия по истории Древнего Востока, т. 1, Москва, 1980, с. 151-178)։ Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ Յամմուրաբիի օրենսգրքում մեծ տեղ ունեն Յայկական լեռնաշխարհի օրենքները։ Սրան հավելեմ, որ շումերական աղբյուրներում Յայկական լեռնաշխարհն է համարվում «աստվածային սուրբ օրենքների երկիր», «անմահության երկիր» և «առաջին մարդու արարման երկիր» (Ա. Մովսեսիան, Սրբազան լեռնաշխարհը, Յայաստանը Առաջավոր Ասիայի հնագույն հոգևոր ընկալումներում, Երևան, 2006 թ., էջ 7-52)։ Նշեմ, որ հենց նոյն Աստվածաշնչում ամենակո-

պիտ կերպով ոտնահարվում են աստվածային կոչված այդ պատվիրանները: Աստվածաշնչում առկա են բազում դրվագներ, որոնցում նոյն Եհովան հրեաներին հորդորում ու պարտադրում է սպանել-ոչնչացնել նաև անմեղ ժողովուրդներին, չխնայել նույնիսկ հղի կանանց ու երեխաներին, և ինքն էլ հաճախ մասնակցում է այդ սպանություններին, աջակցում գողերին և այլն: Տասը պատվիրաններից մեկը սուտ չխոսելի է, սակայն արդյո՞ք ծշմարտություն են Աստվածաշնչում գրված հավերժորեն գոյություն ունեցող Եհովան, նրա ձեռքով ոչնչից տիեզերք ստեղծելը, լուսը խավարից զատելը, հողից տղամարդ, իսկ նրա կողոսկրից կին ստեղծելը... անսերմ բեղմնավորումը, հրեայի երկինք բարձրանալը...

Դ. Քանանը, այսինքն՝ Պաղեստինը, հրեաների նախնիների երկիրը չի եղել: Այդ երկրի հարստությունը գրավել է հրեաների ուշադրությունը և, հավանաբար, միայն այդ հանգամանքով է պայմանավորված, որ Յին կտակարանի սիոնիստ հեղինակները գրել են, թե իբր իրենց աստված Եհովան այդ երկիրը կտակել է հրեաներին: Այստեղ լոկ անհագ ախորժակն է խոսում: Կարծում եմ, պաղեստինցիները պետք է ասեն, որ իրենք հրեաների աստծուն չեն ձանաչում, և իրենց՝ պաղեստինցիների աստվածն էլ պաղեստինցիներին ասում է, թե՝ **տեր կանգնեք ձեր երկրին և գիշատիչներին բաժին մի՛ դարձրեք:**

Ի՞նչ իրավունքով հայ մանուկներին հենց իրենց երկրում դասավանդում են կյանքից շեղող գաղափարներ, ինչպես նաև, նախ ուսուցանում են հրեա ժողովրդի պատմությունը, որից մեկ տարի անց միայն՝ հայ ժողովրդի պատմությունը: Նաև պետք է նկատի ունենայ, որ հրեա ժողովրդի պատմությունը միահյուսված է դիցառասպելներին և դարձել է պաշտամունքի առարկա՝ հուղայական և քրիստոնեական կրոնների (ընդհանուր հուղայականության) դրզմա, իսկ ազգայնամոլական հուղայական կրոնն անտեսում է ուրիշ ժողովուրդների, ինչպես և հայ ժողովրդի գոյությունը:

«ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ». «ՀԻՍՈՒԽ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾՆՆԴՅԱՆ ԱՎԵՏՈՒՄԸ»

Դասագրքի 35-36 էջերում կարդում ենք. «Մի օր Մարիամը տաճարի համար վարագույր գործելու թել էր մանում: Յանկարծ հայտնվեց Աստծու ուղարկած Գարբիել հրեշտակը և հայտնեց, որ Մարիամը պետք է որդի ունենա և նրա անունը պետք է Յիսուս դնի: Նա կիխի սուրբ ու ամենազոր և ողջ մարդկությանը կփրկի մեղքերից: Այսինքն՝ նա էր լինելու այն Փրկիչը, որի մասին Յին կտակարանում կանխատեսել էին մարգարեները: Սկզբում Մարիամը վախեցավ, իետո զարմացավ հրեշտակի ասածներից, որովհետև նա նշանված էր և դեռ ամուսնացած չէր: Սակայն հրեշտակը բացատրեց, որ Յիսուսը սովորական երեխա չի լինի, նա կծնվի **Սուրբ Յովուց** և **Աստծու որդի** կկոչվի, իսկ Աստծու համար անկարելի ոչինչ չկա: Գարբիել հրեշտակը երևաց նաև Մարիամի նշանածին՝ Յովսեփին: Յրեշտակը նրան պատվիրեց կոնուրյան առնել Մարիամին: Բարի և արդար Յովսեփը կատարեց այնպես, ինչպես հրեշտակն էր պատվիրել»:

Դասագրքի հեղինակները մի հատուկ երկյուղածությամբ ու ակնածանքով են շարադրում հրեա ժողովրդի պատմությունը և, ընդհանրապես, իսրայելի մշակութին վերաբերող նյութերը, երբեմն էլ նույնիսկ աստվածաշնչան հորինվածքներն ի նպաստ իսրայելի ձևափոխելով ու գունազարդելով: Օրինակ, ավետարան-ներում չգտա դասագրքի հեղինակների այն հավաստումը, թե իբր, երբ հրեշտակը մոտեցավ Մարիամին, նա «տաճարի համար վարագույր գործելու թել էր մանում»: Դասագիրքը կազմողները դրանով, հավանաբար, ցանկանում են աշակերտներին հավատացնել ու համոզել, որ եթե որևէ օգտակար բան է արվում, ուրեմն այն պետք է եկեղեցու համար արվի, և որ Մարիամը կանխավ իբր մտադրված չի եղել որևէ մեկին հանդիպել, մանավանդ որ արդեն նշանված է եղել: Նաև պարզ չէ, թե Մարիամն ինչո՞ւ է տարակուսել, երբ հրեշտակը նրան ասել է, որ նա պետք է որդի ունենա, չե՞՞ որ որպես նշանված մայրացու ինքը պետք է որ երեխա ծնելու հեռանկարից չզարմանար: Տրամաբանորեն, հրեշտակի ասածից

Մարիամն առաջին հերթին պետք է հասկանար, որ իր նշանածից է զավակ ունենալու: Հավանաբար, միայն աստվածաբանները կօգնեն հասկանալու, թե ինչո՞ւ Մարիամին ավետիս բերող հրեշտակը նրան ներկայացել է երես առ երես, սակայն Մարիամի նշանածին՝ Հովսեփին, Յիսուսի ծնվելու «ավետիսը» երազում է հաղորդել (այս դրվագով նաև քարոզվում է, որ երազները, հարկավ՝ սիոնիզմի գաղափարախոսությանը համահունչ երազները, պետք է ընդունվեն որպես իրականություն): Գուցե այն պատճառով, որ հրեշտակը վստահ չի եղել, թե հաղորդվելիք «ավետիսին» Հովսեփը հեշտությամբ կհավատա, ուստի նպատակահարմար է համարել խոսափել անմիջական հանդիպումից: Կարծես այդքանը թիչ էր՝ Դրեշտակը նրան (Հովսեփին) պատվիրեց կմույթյան առնել Մարիամին: Բարի և արդար Հովսեփը կատարեց այնպես, ինչպես հրեշտակն էր պատվիրել: Սիա սիրո և ընտանիք կազմելու, բարության, արդարության վերաբերյալ եկեղեցու և ՀՅ կրթության ու գիտության նախարարության վերաբերմունքը: Փաստորեն, ցանկացած խնդրում մանուկներին իրականությունից ու կյանքից շեղողն է մատուցվում: Իմիջիայոց, դասագրքում գետեղված նկարում Մարիամին ավետիս բերող հրեշտակը մի գեղեցկատես, հմայիչ օրիորդ է: Թողի ինձ ներեն քրիստոնեական աստվածաբանները, բայց նկարն այդպիսի տպավորություն է թողնում: Ինչպես հասկանալ, Գաբրիել հրեշտակն իգակա՞ն: Դա քրիստոնյաներիս համար, կարծում եմ, նորոյթ է: Գուցե դասագրքի հեղինակները Գաբրիել հրեշտակին այդպես ներկայացնելով փորձել են նոր կասկածանքի ու ասեկուսեների տեղիք չտա՞լ...

Դասագրքի հեղինակներն այդ առասպելը ներկայացնելով չեն գրում Գաբրիել հրեշտակի ասածներից թերևս ամենազիստորի մասին, այն է՝ ծնվելիք Յիսուսը պետք է դառնա հրեաների թագավոր, այն էլ հավիտյան (այսինքն՝ Քրիստոսը հավիտյանս լինելու է Խորայելի գլխավոր սիոնիստը). «Վեցերորդ ամսուն մէջ Գաբրիել հրեշտակը Աստուծմէ դրկուեցաւ Գալիլիայի մէկ քաղաքը՝ որուն անունը Նազարեթ էր, Կոյսի մը՝ մարդու մը նշանուած, որուն անունը Յովսէփ էր, Դափիթին տունէն: Այն կոյսին անունը Մարիամ էր: Դրեշտակը անոր երթալով՝ ըսաւ. «Ուղջոյն թեզ, ո՞վ շնորհընկալ կոյս, Տէրը քեզի հետ է: Դուն կիներուն մէջ օրինեալ

ես»: ... Աստուծմէ շնորհը գտար: Ահա պիտի յղանաս ու որդի մը պիտի ծնանիս եւ **անոր անունը Յիսուս պիտի դնես:** Անիկա մեծ պիտի ըլլայ ու Բարձրեալին Որդի պիտի կոչուի: Տէր Աստուած **անոր պիտի տայ իր հօրը Դաւիթին աթոռը ու Յակոբին տանը վրայ յախտեան պիտի թագաւորէ»:** ... Մարիամ ըսաւ հրեշտակին. «Ի՞նչպէս պիտի ըլլայ այդ բանը, որովհետեւ **ես այր չեմ գիտեր**»: Հրեշտակը պատասխան տալով՝ ըսաւ անոր. «Սուրբ Յոզին պիտի գայ քեզի ու Բարձրեալին զօրութիւնը քու վրադ հովանի պիտի ըլլայ. ուստի այն քեզմէ ծնանելու սուրբը Աստծոյ Որդի պիտի կոչուի ...»: Մարիամ ըսաւ. «Ահա ես Տէրոջը աղախինն եմ, **քու ըսածիդ պէս թող ըլլայ ինծի**» (Ղուկաս 1:26-38):

Այս քաղվածքից նաև հասկանալի է դառնում, որ Յիսուսի երակներում պետք է որ հոսեր եհովայական, հրեական և սուրբ հոգու արյունների խառնուրը («Սուրբ Յոզին պիտի գայ քեզ ու Բարձրեալին զօրութիւնը քու վրադ հովանի պիտի ըլլայ», նաև հիշենք, որ Յիսուսի նախահայրը՝ Խահակը, Եհովայի որդին է): Ըստ Աստվածաշնչի, Յիսուս Քրիստոսը հրեա կույսի և սուրբ հոգու որդին է (անսերմ քեղմնավորմամբ): Նաև ներկայացվում է, որ Յիսուսը, նախ, աստված է եղել և տիեզերքն արարելուց հետո միայն կույսի արգանդն է մտել և ... այնտեղ մնալով՝ ծնվել: Բազում աղբյուրներ Յիսուսի հայր են համարում հռոմեական գինվոր Պանթերիոսին: Կրոնագետ Որբերտսոնը գրում է. «Արամեական տարբերակներից մեկը, որ կոչվում էր «Ավետարան ըստ հրեաների», մերժվեց որպես հերետիկոսական: Նրանից միայն հատվածներ են պահպանվել, բայց մեզ հայտնի է, որ այնտեղ բացակայում էր **անապակ քեղմնավորման մասին պատմությունը**»... «Քրիստոնեությունն,- ասում է Ցելսոսը,- հրեական ծագում ունի, նրանց ասելով, նրա հիմնադիրը եղել է **ստորին ծագումով մի խարեբա. Եգիպտոսում նա կախարդություն է ստվորել և սկսել է հանդես գալ որպես հրաշագործ և աստծո որդի**» (Ա. Որբերտսոն, Քրիստոնեության ծագումը, Երևան, 1965 թ., էջ 349):

Ավետարանների հեղինակներից մեկը Յիսուսին նկարագրել է որպես անըմբռնելի մի երևոյթ. «Եւ Յիսուս Քրիստոս հաւատարիմ վկայէն, որ մեռելներէն յարութիւն առնողներէն անդրանիկն է ու

Երկրի թագաւորներուն իշխանը: Եւ եօթը աշտարակներուն միջեւ՝ մէկը Որդի Մարդոյ նման՝ պահանար պատմուծան մը հազած ու կուրծքին վրայ ոսկի գտուի մը կապած: Իր գլուխը եւ մազերը բուրդի ու ծիւնի պէս ծերմակ էին եւ իր աչքերը՝ կրակի բոցի պէս: Իր ոտքերը՝ ոսկեպղինձի նման, որպէս թէ հնոցի մէջ կրակ դարձած ու իր ձայնը՝ շատ ջուրերու ձայնի պէս եւ իր աջ ձեռքին մէջ եօթը աստղ ունէր ու իր բերնէն սրած երկրերան սուր մը կ'ելլէր եւ իր երեսը արեւու պէս էր» (Յայտն. Յովի. 1:5-16):

Դյուրահավատների համար հրաշալի խայծ: Սա միակ դեպքը չէ, որ սիոնիստ հեղինակը հրեային գերբնական ու աներևսակայելի հզորության տեր է ներկայացնում: Յիշենք, օրինակ, Յին կտակարանի գրած այն որվագը, թե ինչպես հրեա Յակոբը հաղթել է տիեզերքը ստեղծող ու կառավարող՝ հրեաների ազգային աստված Եհովային: Միայն պետք է փորձել պատկերացնել, թե հրեական ծեսով թլպատված հրեաների հավերժ թագավոր համարվող Յիսուս Քրիստոսն ինչպես է կարողացել յոթ աստղ (որոնցից յուրաքանչյուրը բազմաթիվ անգամ գերազանցում է երկրագնդի ծավալը) տեղավորել իր ձեռքի մեջ և նկարագրածը հավաստի ներկայացնելու ինչպիսի «փաստագրություն»՝ հեղինակը գրում է, որ աստղերն իրը եղել են Յիսուս Քրիստոսի «աջ ձեռքին մէջ»: (Անհրաժեշտ եմ համարում նշել, որ «Յայտնության» մեջ նկարագրված առասպեկտի հեղինակը վառ երևակայության և հզոր գրչի տեր անհատականություն է եղել, ափսոս, որ այդ գործը կրոնական դոգմա դառնալով կորցրել է իր առասպելական հմայքը և դարձել մարդկանց միտքը դեֆորմացնող մի գործիք):

Եթե մեկ այլ ժողովրդի ներկայացուցիչ առասպելական այսպիսի մի պատկեր հորիներ և փորձեր ներկայացնել որպէս իրողություն, ապա համընդիանութիւն ծաղրին ու արհամարհանքին կարժանանար: Սակայն այլ է սիոնիստ հեղինակների պարագայում: Նրանք տասնյակ դարեր է, ինչ ամենաաներևսակայելին դրել են քրիստոնեության հիմքում և մնացել են անխոցելի, քանի որ հուդայաքրիստոնեական Եկեղեցին կարողացել է մարդկանցից խլել նրանց համարձակությունը, բանականորեն դատելու կարողություն... իսկ հավատացյալներին ցանկացած գաղափար պարտադրելու հարցում արդեն որևէ դժվարություն չկա, քանզի նրանք միշտ

Էլ ծարավ են ամենածայրահեղ անհեթեթությանը հավատալու և այն ջերմեռանդորեն պաշտելու և գուրգուրելու: Կարելի է ասել, որ Աստվածաշնչի հեղինակները նրբագույնս զգացել ու հասկացել են մարդկային հոգեբանությունը և շատ լավ տեսել ու զգացել են, թե ինչ պահանջարկ կա և դրան համապատասխան տվել ու տալիս են արտադրանք, հարկավ՝ իրենց շահերին համապատասխանող, սակայն օտար ժողովուրդներին դեպի քայլայում ու կործանում տանող արտադրանք:

Ավետարանական մեկ այլ պատումում կասկածելի է դառնում Քրիստոսին վերագրվող բարությունն ու արդարասիրությունը. «Մինչ ինք ժողովուրդին կը խօսեր, իր մայրը ու Եղբայրները դրւուր կայներ էին եւ կ'ուզէին իրեն հետ խօսիլ: Մէկը իրեն ըսաւ. «Ահա քու մայրդ ու Եղբայրներդ դրւուր կայներ են եւ կ'ուզեն քեզի հետ խօսիլ»: Ան ալ իրեն ըստոին պատասխան տուաւ ու ըսաւ. «Ո՞վ է իմ մայրս և որո՞նք են իմ Եղբայրներս»: Եւ իր ձեռքը դէպի իր աշակերտները երկնցնելով՝ ըսաւ. «Ահա իմ մայրս եւ իմ Եղբայրներս. վասն զի ով որ իմ երկնաւոր Յօրս կամքը կը կատարէ, անիկա է իմ Եղբայրս եւ քոյրս ու մայրս» (Մատթ. 12:46-50):

Այստեղից նախ կարելի է եզրահանգել, որ նրա հարազատները ո՛չ իրեն՝ Յիսուսին են հավատացել և ո՛չ էլ նրա հայր Եհովային: Այսինքն՝ «աստվածամայրը» չի ընդունել Յիսուսի աստվածային բնույթը, ինչով ոտնատակ է արել Եհովա աստծոն իրեշտակի հետ իր հանդիպման և սուրբ հոգուց, այսպես ասած, անսերմ բեղմնավորման հեթիաթը: Չէ՞ որ Քրիստոսի կիսաստված, իսկ գրիգորյան-լուսավորչականներիս համար լիարժեք աստված լինելու առապելի հիմքը հենց կուս Մարիամն է, բայց ինչպես տեսնում ենք, ավետարանի այս պատումում Մարիամը, փաստորեն, ժխտում է Քրիստոսին վերագրվող աստվածային բնույթը: Սրա հետ մեկտեղ, քարոզվող այն դոգմաները, որ Քրիստոսը բոլոր մարդկանց սիրել է հավասարապես, եղել է բարի, մարդկանց նկատմամբ ատելությունից ու քենից հեռու, քարոզել է միաբանություն, վրեժի մերժում, անկողմնակալություն, սեր՝ անգամ թշնամու նկատմամբ և հանուն մարդկության փրկության զոհաբերել է իրեն, այս քաղվածքի մեջ դրանք արժեզրկվում են: Իր հարազատ մորն ու Եղբայրներին

չհարգողն ու չսիրողը, նրանցից հրաժարվողը, եթե անգամ նրանք չեն հավատացել իրեն և իր հայր Եհովային, ինչպես կկարողանար հանուր մարդկության հոգսերով տարվել: Ելնելով քաղվածքի բովանդակությունից, կարելի է նաև եզրակացնել, որ Քրիստոսն իր հարազատ մորից, փաստորեն, վրեժ է առել, հավանաբար իր՝ Քրիստոսի ոչ աստվածային բնույթը ցուցանելու համար: Եվ եթե Մարիամի՝ Քրիստոսի աստվածային բնույթին չհավատալի ասվեց տրամաբանորեն, ապա Քրիստոսի եղբայրների իրեն՝ Քրիստոսին չհավատալը վկայում է ավետարանիշը. «Յիսոս Գալիլիայի մէջ կը պտղտէր, քանզի չէր ուզեր Յրէաստանի մէջ պտղտիլ, վասն զի Յրեաները զինք սպանել կ'ուզէին: Յրեաներուն տաղաւարահարաց տօնը մօտ էր: Ուստի իր եղբայրները ըսին իրեն. «Ելի՞ր ասկէ ու Յրէաստան գնա, որպէս զի քու աշակերտներդ ալ տեսնեն քու գործերդ որոնք կ'ընես. վասն զի մէկը չկայ որ ծածկաբար բան մը ընէ եւ ինքը յայտնի ըլլալ ուզէ. եթէ դուն այդ բաները կ'ընես, ինք-զինքդ աշխարհի յայտնէ»: **Քանզի իր եղբայրներն ալ չէին հաւատա իրեն:** Յիսոս ըսաւ անոնց. «Իմ ժամանակս դեռ հասած չէ, բայց ձեր ժամանակը միշտ պատրաստ է: Աշխարհ ձեզ չի կրնար ատել, բայց զիս կ'ատէ, վասն զի ես կը վկայեմ թէ իր գործերը չար են: Դուք ելէ՛ք այս տօնին. ես դեռ չեմ ելլեր այս տօնին. վասն զի ժամանակս դեռ չէ լեցուցած»: Այս ըսերով անոնց՝ ինք Գալիլիա մնաց: Բայց երբ իր եղբայրները գացին տօնին, յետքը ինք ալ գնաց տօնին, ո՛չ թե յայտնի՝ հապա գաղտուկ կերպով մը» (Յովի. 7:1-10): Այստեղ պարզ ասվում է, որ Քրիստոսն էլ իր հարազատ եղբայրներին չի վստահել և, անգամ, նրանց հետ խոսելիս ստել է: Նաև՝ իր գործերն իր աշակերտներից գաղտնի է պահել: Յիշենք նաև, որ ավետարաններից մեկում Քրիստոսը առակով ակնարկում է. «Բայց իմ այն թշնամիներս, որոնք չէին ուզեր որ իրենց վրայ թագաւոր ըլլամ, ինս բերէք ու իմ առջեւս սպաննեցէք» (Ղուկաս 19:27)...

Քրիստոսի կենցաղի մասին ուշագրավ տեղեկություն է հաղորդում Ղուկաս ավետարանիշը: Նա գրում է. «Անկէ յետոյ՝ ինք քաղաքէ քաղաք ու գիտէ գիտ պտղտելով՝ կը քարոզէր եւ Աստծոյ թագաւորութիւնը կ'աւետարանէր ու տասներկուոք իրեն հետ էին, նաեւ քանի մը կիմեր՝ որոնք չար ոգիներէ ու հիւանդութիւններէ

բժշկուեր էին. Մարիամը, որ Մագդաղենացի կը կոչուէր, ուրկէ եօթը դեւ ելեր էր եւ Յովհաննան՝ Յերովդէսին տանը վերակացուին՝ Քուզայի կինը ու Շուշան եւ շատ ուրիշներ, որոնք իրենց ստացուածքովը անոր ծառայութիւն կ'ընէին» (Ղուկաս 8:1-3): Այստեղ հիշենք կիսաստված դարձած, երկինք բարձրացած Աբրահամին ու Սայային...»

Նախ՝ ստացվում է, որ Քրիստոսը, ով, ըստ քրիստոնեական դավանանքի, մինչ կոյսի արգանդ մտնելն ու ծնվելը աստված է եղել, ստեղծել է տիեզերքը, բուսական ու կենդանական աշխարհը... սակայն չի կարողացել ինքն իրեն պահել, և ուրիշների կանայք են կերակրել նրան: Եվ ապա, հասկացվում է, որ այդ կանանց Քրիստոսը հենց այնպես չի «բուժել»:

Ավետարանների որոշ պատումներում «ողջ մարդկությանը մեղքերից» փրկող Յիսուսը ներկայացվում է որպես միայն իր ժողովոյն՝ իրեաներին ծառայող, ծայր աստիճան ազգայնամոլ ու շովինիստ: Այդ առումով բերեմ հետևյալ քաղվածքը. «Յիսուս անկէ ելելով՝ Տիրոսի ու Սիդոնի կողմերը գնաց: Քանանացի կին մը այն սահմաններէն ելած՝ կ'աղաղակէր անոր ու կ'ըսէր. «Ողորմէ ինծի, Տէ՛ր, Դաւիթի որդի, աղջիկս դեւէն սաստիկ կը չարչարուի»: Ինքը բնաւ պատասխան չտուաւ անոր: Իր աշակերտները մօտենալով՝ կ'աղաչէին իրեն ու կ'ըսէին. «Արձակէ ատիկա, վասն զի մեր ետեւէն կ'աղաղակէ»: Ինքն ալ պատասխան տուաւ ու ըսաւ. «Ես ուրիշի մը չղրկուեցայ, բայց միայն Խրայէլի տանը կորուսուած ոչխարներուն»: Բայց կինը եկաւ երկրպագութիւն ըրաւ անոր ու ըսաւ. «Տէ՛ր, օգնէ ինծի»: Ան ալ պատասխան տուաւ ու ըսաւ. «Աղէկ չէ տղոց հացը առնել ու շուներուն ձգել»: Կինն ալ ըսաւ. «Այո՛, Տէ՛ր, վասն զի շուները իրենց տիրոց սեղանէն ինկած փշրանքներով կը կերակրուին»: Այն ատեն Յիսուս անոր ըսաւ. «Ով կին, քու հաւատք մեծ է, քու ուզածիդ պէս ըլլայ քեզի»: Նոյն ժամուն անոր աղջիկը բժշկուեցաւ» (Մատթ. 15:21-28):

Այս դրվագով ավետարանիչը նախ, հերթական անգամ ցուցանում է Յիսուսի իրեա լինելը (Տէ՛ր, Դաւիթի որդի), և ապա, միայն խրայէլցիներին (իրեաներին) ծառայելու նրա կոչումն ու պատրաստակամությունը, ինչպես նաև Յիսուսի՝ որպես թալմուդական հրեայի նենգ ու դաժան վերաբերմունքը ոչ իրեաների՝ օտար ժո-

դովուրդների, գլխավորապես՝ պահեստինցիների նկատմամբ (հայտնի է, որ հրեաները մշտապես ձգտել են զավթել այդ երկիրը): Նշեմ, որ ըստ Թալմուդի, գոյը՝ ոչ հրեան, շնից ցածր կարգավիճակ ունի: Օրինակ, Թալմուդի օրենքներից մեկում հրեա բժշկին պարտադրվում է գոյերին չբուժել, ավելին՝ նրանց վրա փորձարկել դեղամիջոցի մահաբեր դոզան, մինչեռ առերևույթ, եթե ներկա են գոյեր, ապա հորդորվում է գոյին անվճար բուժել, որպեսզի նրանք ասեն, թե հրեաները բարի ու ազնիվ մարդիկ են: Պահեստինցի կոնց նկատմամբ Քրիստոսի վերաբերմունքը, որպես էթնիկական անհանդուրժողականություն, համապատասխանում է Թալմուդի պահանջներին ու կանոններին: Թեպես Յիսուսն իր աշակերտների միջամտությամբ, ի վերջո, զիջել է, սակայն շատ թանկ գնով. Երբ հիվանդի մայրը նախ երկրպագել-խոնարհվել է Յիսուսին, ապա ձարահատյալ նվաստացել է և իրեն համարել նրա, նաև՝ նրա ժողովրդի շունը: Ահա և համայն մարոկության «բարի, արդարամիտ փրկիչը»:

Յիսուս Քրիստոսը նաև իր աշակերտներին էլ է պատվիրել, որ նրանք ծառայեն միայն իսրայելցիներին (հրեաներին). «Յիսուս այս տասներկութը գրկեց եւ անոնց պատուիրեց՝ ըսելով. «Նեթանոսներու ձամբայ մի՛ երթաք ու Սամարացիներու քաղաք մի՛ մտնէք, հապա աւելի իսրայէլի տանը կորուսուած ոչխարներուն գացէք: Ու երբ կ'երթաք, քարոզեցէք ու ըսէք. «Երկնքի թագաւորութիւնը մօտեցած է»: Յիանդները բժշկեցէք, բորոտները մաքրեցէք, դները հանեցէք. ծրի առեր էք, ծրի տուէք... Երբ քաղաք մը կամ գիւղ մը մտնէք, հարցուցէք թէ ՞՞վ է անոր մէջ արժանաւորը ու անոր քով կեցէք» (Մատթ. 10:5-11):

Յայ նշանավոր պատմաբան և Եկեղեցու սպասավոր Ղազար Փարպեցու (442- 6-րդ դարի սկիզբ) ստորև բերվող քաղվածքից հասկացվում է, որ Յիսուսին սկզբնապես ընդունել են որպես մահկանացու, իսկ հետագայում՝ աստված. «Յրեա ժողովուրդն ու քահանաներն ամենքի արարիչ ու տեր Յիսուս Քրիստոսին նախ ծաղրելով խայտառակեցին, երբեմն նրան կոչելով կախարդ և ասելով, թե «Դա դևերի իշխան Բեհեղզերուիդ ձեռքով է դևեր հանում»: Նաև գինեմոլ ու զեխասեր էին անվանում՝ նրա աշակերտնե-

րին հարցնելով, թե «Ինչո՞ւ ձեր վարդապետը մեղավորների ու մաքսավորների հետ է ուտում-խմում»: Այլև չպահեցողության ու որկրամոլության մեջ էին մեղադրում, ասելով. «Ինչո՞ւ Յովհաննեսի աշակերտներն ու փարիսեցիները պաս են պահում, իսկ աշակերտներդ խառն ուտում են»: Նրան դիվահար էլ կոչեցին» (Ղազար Փարպեցի, Յայոց պատմություն, Թուղթ Վահան Մամիկոնյանին, Երևան, 1982 թ., էջ 483-485):

Քրիստոսին աստվածացնող և որպես թերություններով լեցուն մահկանացու ներկայացնող վերը բերված քաղվածքներից զատ, նշեմ, որ նրան վերագրվող շնորհներից են, օրինակ, որ նա ջուրը գինի է դարձրել (Յովի. 4:46), 5 բրոբնով և 2 ձկնով 5000 տղամարդ ու նրանց հետ եղած կանանց ու երեխաների է կշտացրել և 12 լիր կողով հաց ու ծովկ էլ ավելացրել է (Մատթ. 14:13-21), անեծքով թգենի է չորացրել (Մատթ. 21:18-22), ծովի փոթորիկն է խաղաղեցրել (Մատթ. 8:23-27), ծովի վրայով է քայլել (Մատթ. 14:22-36) և այլն:

Չորրորդ դասարանցիները եթե սկզբնադրյուրներում գտնեն իրենց ուսուցանվող գաղափարները, ապա նրանք ինչպես պետք է լուծեն մատուցվող ավետարանական անհեթեթ, սակայն հատուկ նպատակ հետապնդող գլուխկոտրուկները: Բայց եկեղեցին իր բազմադարյա փորձից գիտի, թե ինչպես դաստիարակել մանուկներին, որպեսզի եկեղեցու համար պիտանի մարդ դառնան: Այս հարցում հետաքրքիր պարզաբանում է տախս Աստվածաշնչի մեծ գիտակ, հայ եկեղեցու հոչակավոր գործիչներից մեկը՝ Գրիգոր Տաթևացին (1346-1409 թթ.): «Ինչ որ անհրաժեշտ է աշակերտին. միայն լսել խրատողին և դյուրահավատ լինել»: Այդ դյուրահավատությունն է, որ հետագայում գերակա դառնալով՝ նշված կրոնի սարքովի զարկերակը լցնում է «արյունով» ու նրան դարձնում գոյատևող:

Վերադառնալով Յիսուսի զավեշտական սաղմնավորվելուն և աստված հոչակվելուն՝ բացատրություն տալու փոխարեն նպատակահարմար եմ համարում բերել Վերածննդի շրջանի գերմանացի մտավորական Յենրիխ Բերելի (1472-1518 թթ.) «Մեսիայի փոխարեն աղջիկ ծնած հրետիհու մասին»՝ ավետարանների որոշ դրույթնե-

րը ջախջախող պատմությունը. «Երբ ես եղա Բոհեմիայում, լսեցի մի այսպիսի պատմություն: Բրիստոնյա մի երիտասարդ սիրել է իրեա ջահել աղջկա: Երբ աղջիկը նրանց հղիացել է, նրանք միասին փորձել են վտանգից ազատվել հետևյալ ձևով. գիշերվա ուշ ժամին, երիտասարդը մոտեցել է աղջկա ծնողների տանը և սոսկայի ձայնով մի քանի անգամ ազդարարել, որ նրանց դուստրը ծնելու է իսկական Մեսիային: Նրանք այդ լուրջ հաղորդել են իրենց իրեա հարևաններին, նաև որոշել են, որ այդ լուրջ պետք է հաղորդվի բոլոր իրեաներին: Երբ ամեն ծայրերից հավաքվել են իրեաները, իրեուիին աղջիկ է ծնել, ինչը բավականին լուրջ իրարանցում է առաջացրել ամբողջ իրեա ժողովրդի մեջ» (Գերիք Բեբել, Փաւետի, Մոսկվա, Hayka, 1970, c. 21): Այստեղ տեղին է թերեւ աշխարհահոչակ գիտնական Ֆրեզերի աշխատությունից հետևյալ քաղվածքը. «Ամերիկայի (Սիացյալ) նահանգներից մեկում, որը սահմանակից էր Քենտուկիին, մոտավորապես 1830 թվականին հայտնվեց մի ինքնակոչ, որն իրեն հոչակեց աստծու որդի, մարդկության փրկիչ, որը կրկին հայտնվել է Երկրի վրա, որպեսզի սրբապիշտներին, անհավատներին ու մեղավորներին կոչ անի կատարել իրենց պարտքը: Նա հավատացնում էր, թե եթե նշված ժամանակում նրանք չուղղվեն, աշխարհը մի ակնթարթում վիլատակների կվերածվի: Այդ զառանցամիտ հավակնությունները հավանությամբ ընդունեցին նոյնիսկ հարուստ և ազդեցիկ մարդիկ: Ի վերջո, մի գերմանացի նոր փրկչին խնդրեց իր համերկրացիների համար գերմաներեն լեզվով հոչակել ահավոր աղետը, որովհետև նրանք անգերեն չեն հասկանում, և ցավալի կիմեր, որ հենց միայն այդ պատճառով նրանք հավիտենական նզումքի ենթարկվեն: Ի պատասխան դրա, այսպես կոչված փրկիչը լիակատար անկեղծությամբ խոստովանեց, որ ինքը գերմաներեն չգիտի: «Ինչպե՞ս, - վրորված պատասխանեց գերմանացին, - դու որդին ես աստծու և չգիտե՞ս բոլոր լեզուները, և նոյնիսկ գերմաներենը: Չքվիր այստեղից, դու խարդախ ես, կեղծավոր ու խելագար: Քո տեղը խելագարանոցն է»: Ամաչելով իրենց դյուրահավատությունից, հանդիսականները ծիծաղեցին ու ցրվեցին» (Ձեյմս Զորջ Ֆրեզեր, Ուսկե ծյուլը, Երևան, 1989 թ., էջ 125):

Սիոնիստ հեղինակներն անսասան են: Նրանք Աստվածաշնչում գրել և միլիոնավոր մարդկանց հավատացրել են, թե իրենց արյու-

նակիցը՝ Յիսուսը, կուպսից է ծնվել, թլպատվել է հրեական ծեսով («Երբ ութ օրերը լման եղան մանուկը տարին թլփատելու». Ղուկաս 2:21), մահացել, վերակենդանացել, երկինք է բարձրացել ու, աստված դառնալով, փոխարինել է իր հորը՝ Եհովային, և կառավարում է տիեզերքը: (Ըստ Աստվածաշնչի՝ աստվածացել և երկինք են բարձրացել բազում հրեաներ, դրանց հետ նաև Յիսուսի մայրը): Ուրեմն, Աստվածաշնչից բխում է, որ հրեաները մշտապես երկու թագավոր ունեն. իրականում իրենց ընտրած առաջնորդը և երկինք բարձրացած և տիեզերքը կառավարող Քրիստոսը:

«Յարցեր և առաջադրանքներ» բաժնում գրված է. «Եկեք քննարկենք և բանավիճենք: -Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ Աստված ընտրեց Մարիամին: Տանը թղթի վրա նկարիր հրեշտակ: Փորձեք նկարագրել ձեր մայրիկին և Մարիամ Աստվածածնին: Դամեմատեցեք այդ նկարագրությունները» (Էջ 36):

Դասագրքի հեղինակները Մարիամին ընտրելու հարցում չպետք է դիմեին մանուկներին, այլ միայն՝ հասուն մարդկանց: Իսկ ինչ վերաբերում է մյուս հարցադրումներին, ապա ի՞նչ կարելի է ասել քրիստոնեական կրոնի քարոզչության առումով: Չե՞ որ սուտն ու կեղծիքը տրամաբանության ենթակա չեն: Իսկ զգայուն մանուկը իր մորը երբեք չի համեմատի մի կնոջ հետ, ով, ըստ Աստվածաշնչի, բազմազավակ է եղել (նրա զավակների անուններն են՝ Յիսուս, Յակոբ, Սիմոն, Յուդա, Յովսեփ, Մարթա, Եսթեր, Սողովմէ) և, այդուհանդերձ, կույս է մնացել:

Ուշագրավ է դասագրքում գետեղված «Յիսուսը և մանուկները» ավետարանից վերցված լրացուցիչ նյութը (Էջ 43). «Այն օրը աշակերտները մոտեցան Յիսուսին և ասացին. «Մեզանից ո՞վ է մեծը երկնքի արքայության մեջ»: Եվ նա իր մոտ կանչեց մի մանուկ, կանգնեցրեց նրան նրանց մեջ ու ասաց. «Ճշմարիտ եմ ասում ձեզ, եթե չդառնաք ու չինեք մանուկների պես, երկնքի արքայությունը չեք մտնի: Ով իր անձը խոնարհեցնում է ինչպես այս մանուկը, երկնքի արքայության մեջ նա է մեծ» (Մատթ. 18:1-5):

Սրանից հասկացվում է, որ քրիստոնեական դավանաբանությունը պարտադրում է լինել տգետ, խոնարի, հնագանդ, դյուրահավատ, իսկ ինչպես հայտնի է, Եկեղեցու գոյության, հարստացման, հզորացման ու ծավալման գիշավոր հենարանը հենց այդպիսի մարդն է: Եկեղեցին իր բազմադարյա փորձով շատ լավ գիտի, թե ինչպես կերտել-ստեղծել դյուրահավատների հանրույթ, մի հանրույթ, որը դարեր շարունակ տնօրինում է քրիստոնեական աշխարհի ծակատագիրը և նրան տանում այն ծանապարհով, որը համապատասխանում է այդ դավանաբանության նպատակին:

Իսկ ո՞րն է քրիստոնեական դավանաբանության նպատակը և ո՞րն է այդ նպատակին հասնելու հիմնական գենքը: Իմ պատկերացմամբ, այդ դավանաբանության նպատակը սիոնիզմի ծրագրի իրականացումն է, իսկ նպատակին հասնելու գործիք-գենքը, այսպես ասած, գործնական-կիրառական սուրբ երրորդությունն է: Այս երրորդությունը որևէ ընդհանրություն չունի քրիստոնեական կրոնի առասպելական սուրբ երրորդության (հայր աստված, որդի աստված, սուրբ հոգի) հետ: Ահա այդ կիրառական սուրբ երրորդության բաղադրիչները՝ ա) մանրակրկիտ մշակված ու շարունակաբար կատարելագործվող գաղափարախոսություն՝ նրբագույնս հեղկված թատերականությամբ, բ) ֆինանսների և շարժական ու անշարժ գույքի անասելի հարստություններ և դրանց շարունակականությունն ապահովող երաշխիք, գ) հավատացյալներ, որոնք իրենց ետևից տանում են նաև ոչ հավատացյալներին: Կարծում եմ, եթե չինի այդ երրորդության երրորդ բաղադրիչը, ապա հօդս կցնեն մյուս երկուսը: Հետևաբար, քրիստոնեական դավանաբանության գիշավոր գենքը հավատացյալն է: Ահա թե ինչու Եկեղեցին հսկայածավալ միջոցներ է ծախսում հավատացյալների հազարամյակների շարասյան շարունակականությունն ապահովելու համար և, պետության հետ համաձայնեցված, աժեցնում է հավատացյալների նորանոր սերունդներ:

Ի՞նչն է Եկեղեցու հենարանի՝ հավատացյախ շարժիչ ուժն ու Եկեղեցուն-դավանաբանությանը նվիրված լինելու դրդապատճռը: Դրդապատճռառը չփառակցված, երևակայական ու սխալ ըմբռնած շահամոլությունն է՝ մեռնելուց հետո դրախտում հայտնվելու

շահագրգռությունը: Այսինքն՝ **առևտուր**. «Ես քեզ եմ նվիրաբերում իմ կյանքը և իմ ապագան, իսկ դու անդրշիրիմյան կյանքում ինձ համար նպաստավոր պայման ապահովիր»: Ողբերգական է, որ անհատը երևակայական էակի՝ Քրիստոսի հետ պայմանագիր է կնքում և գոյություն չունեցող այդ խարկանքին անհամեմատ ավելի շատ է վստահում, քան, ասենք, իր բարեկամների կամ պետության հետ կնքած իրական պայմանագրին: Իսկ եկեղեցին լավագույնս գիտի հավատացյալների հետ վարվելու ձևը: Նրանցից պահանջվում է՝ «**քու բոլոր սրտովկդ Տէրոջը ապահնէ և քու իմաստութեանդ մի՛ վստահիր**» (Առակաց 3: 5), կամ՝ «**Իմաստութեան սկիզբը Տէրոջը վախն է**» (Առակաց 1:7): Իսկ Տիրոջն ապավի-նելը նշանակում է՝ հավատալ Աստվածաշնչում ամփոփված բոլոր հորինվածներին, այսինքն՝ առասպելներն ընդունել որպես իրա-կանություն. որ հավերժորեն եղել է ու կա ամենակարող Եհովան, որը ոչնչից ստեղծել է տիեզերը, լուսը բաժանել է խավարից, հողից այր և սրա կողոսկրից էլ կին է ստեղծել, որ հրեան գրտե-մարտում հաղթել է տիեզերը ստեղծողին, որ նա էլ Երկրագունդը նվիրել է հրեաներին, որ Եհովան, իրեշտակները, Երկնային լուսա-տուները, միջատները, բնական երևույթներն ու հիվանդություննե-րը կրվում են հրեաների հակառակորդների դեմ, որ հրեա կուսից ծնվածը մեռնելուց հետո հարություն է առել, Երկինք բարձրացել... Այս ամենը հավատացյալների գիտակցության մեջ ամրագրված են որպես իրականություն, անառարկելի ծշմարտություններ: Իզուր չէ, որ գիտնականները պնդում են, որ Աստվածաշունչն ամայացնում է մարդուն: Դարեր շարունակ մարդկանց հիմարացրել ու մոլորեցրել են: Այդ գործընթացը շարունակվում է, քանի որ Եկեղեցին, շնորհիվ սիոնիզմի նման զորեղ ուժի, մշտապես կարողանում է օգտագոր-ծել իր քաղաքական իշխանությունը և հավատացյալների բանակ ունենալ:

Զինվորագրումը նույնն է մնացել. «**Ցելսուաը 2-րդ դարի քրիս-տոնյաների մասին գրել է**, որ նրանք «ցանկանում և կարող են գրավել միայն փոքրահասակներին, ստորին ծագում ունեցողնե-րին, անկիրթներին, ստրուկներին և երեխաներին» (Ա. Ռոբերտ-սոն, Քրիստոնեության ծագումը, Երևան, 1965 թ., էջ 12):

Պարզ է, որ ստորին ծագում ունեցողներին, անկիրթներին և

ստրուկներին քարոզչությամբ կրոնի մեջ ընդգրկելը եկեղեցու համար այն արժեքն ու կարևորությունը չունի, ինչ երեխաներին, քանզի ստորին ու ստրկական ծագում ունեցողմերը և անկիրթները ոչ միայն բանականության մթագնման ու կորստի պատճառով են կրոնական համայնքի մեջ ընդգրկվում, այլև նյութական շահի ակնկալիքով: Հասկանալի է, որ այսպիսի կիսակեղծավոր հավատացյալներով եկեղեցին ապագա չի ունենա: Ուրիշ է երեխաների պարագան: Սրանք դեռևս գիտական գիտելիքների համապատասխան պաշար չունեն, ոյուրահավատ են և, ինչպես ցույց է տալիս կյանքը, երեխաների մեջ հեշտությամբ կարելի է ամրագրել ցանկացած գաղափար, որին հավատարմաբար կծառայեն իրենց ողջ կյանքի ընթացքում, քանզի մանկական հասակում մատուցված գաղափարները հեշտությամբ ամրագրվում են նաև ենթագիտակցության մակարդակում: Հիշենք թեկուզ մամլութների կամ ենիշերիների օրինակը, որոնք համապատասխան դաստիարակություն ստանալով՝ կոտորում էին նույնիսկ իրենց ծնող ժողովրդին:

Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն դարձնող պարթև Գրիգորը, որին մենք դարեր շարունակ Գրիգոր լուավորիչ ենք անվանում, լուծել է նաև ամենաառանցքային խնդիրներից մեկը՝ հայ մանուկներին նոր կրոնի ապագա քարոզիչներ դարձնելը, և դա այնպիսի հիմքի վրա է որել, որ առ այսօր շարունակվում է: Հենց նոյն ազգից ապազգային կադրեր պատրաստելու հարցում, պարթև Անակի որդի Գրիգորը նոյնպես փայլուն կերպով է դրսւորել իր սև հանձարը: Ազգաբանգեղոսը գրում է. «Նոյնպես [Գրիգորը] համոզեց թագավորին, որ զանազան գավառներից, կողմերից, այլևայլ տեղերից մանկանց բազմություն հավաքեն ուսուցանելու նպատակով, գազանամիտ, վայրենագոյն և **Ճիշտաբարո** գավառների բնակիչներին, որոնց ընդգրկեց ուսուցման մեջ և հոգևոր սիրով ու եռանդով վերացրեց դևերի ու սնոտի կուռքերի պաշտամունքի շարավահոտ աղտն ու ժանգը և այնչափ հեռացրեց իրենց բուն բարօերից, մինչև որ նրանք ասացին, թե «մոռացա իմ ժողովրդին ու իմ հոր տունը»: Տրդատ թագավորը Հայոց երկրի տարբեր կողմերին հրաման տվեց՝ իր իշխանության նահանգներից, գավառներից, ուսման համար մատաղ մանուկների բազմություն

բերել և նրանց վրա հմուտ ուսուցիչներ կարգել: Առավելապես քրմերի պղծագործ ցեղին և նրանց մանուկներին այնտեղ հավաքել, հարմար տեղերում դաս-դաս խմբել և ապրուստի թոշակ նշանակել: Նրանց երկու մասի բաժանեցին, ոմանց տվեցին ասորի դպրության և ոմանց՝ հելլենական: Դրանով իսկովն, մի ակնթարթում, երկրի վայրենամիտ, դատարկասուն և անասնաբարո բնակիչներն արագորեն մարգարեագետ, առաքելածանոթ և Ավետարանի ժառանգորդներ դարձան ու աստվածային բոլոր ավանդություններին ոչ մի բանով անտեղյակ [չմնացին]: Եվ դարձյալ շեն ու անշեն տեղերում հաստատեց դաշտաբնակ, շենաբնակ, լեռնաբնակ, անձավաբնակ, արգելաբնակ վանականների բազում ու անհամար խմբեր: Քրմերի որդիներից ոմանց առավ աշակերտ, ձեռնասուն դարձրեց, ջանում էր ուսում տալ նրանց հոգևոր խնամքով ու երկյուղով դաստիարակել... Եվ Արքիանոսին՝ ծշմարիտ և աստվածասեր մարդուն թողեց արքունի դրան բնակիչներին եպիսկոպոս, և ինքը ժամանակ առ ժամանակ անբնակ լեռներն էր ելուս, ուր և ինքն իր անծով իսկ օրինակ էր ցույց տալիս: Բոլոր մենաստաններից առնում էր որոշ աշակերտների և զնում դառնում էր լեռնակյաց, մենակյաց, մտնում էր խոռոչների ու ձեղքերի մեջ և առօրյա սնունդը հայթայթում խոտեղեն ուստելիքներով: Այսպես՝ վշտակյաց տկարության էին անձնատուր լինում, մանավանդ որ աչքի առջև ունեին առաքելական խոսքի միսիթարությունը, թե «Երբ տկարանում եմ Քրիստոսի համար՝ այն ժամանակ զորացած եմ լինում» և թե՝ «ավելի լավ է պարծենալ տկարությամբ, որպեսզի իմ մեջ բնակվի Քրիստոսի զորությունը» (Ագաթանգեղոս, 839, 840, 845, 846):

Տարբեր տեղերից «մանկանց բազմություն հավաքելը», «հմուտ ուսուցիչներ կարգելը» հիշեցնում է վերջին հարյուրամյակի Հայոց Եղեռնը և նրա հետևանքները, երբ հայ մանուկներին «հմուտ ուսուցիչները» թրքացնում և ավելի մոլի հայատյաց էին դարձնում, քան իրենք թուրքերն են: Եթե ազգությամբ պարթև Գրիգորը «քրմերի որդիներից ոմանց առավ աշակերտ, ձեռնասուն դարձրեց», ապա արդյո՞ք նույն ձակատագրին չարժանացան մյուս հայ մանուկները: Արդյո՞ք Գրիգորի կարգած «հմուտ ուսուցիչների» դաստիարակած հայ մանուկները չէին, որ հասուն տարիքում կարողանում

Էին սպանել անգամ իրենց ծնողներին, եթե նրանք շարունակում էին հարգել իրենց ազգային՝ Հայոց ավանդական պաշտամունքը: Իսկ այն, որ հայ մարդիկ ասել են, թե «մոռացա իմ ժողովրդին ու իմ հոր տունը», այդ, քրիստոնեական կրոնի նպատակներից մեկն էլ մարդկանց հենց ձեռնասուն դարձնելն ու իրենց ծնող ժողովրդից օտարել-հեռացնելն է: Եվ այսօր մենք զարմանում ենք, որ ազգասեր չենք և անգամ անհատական արժանապատվության գիտակցումից համարյա զրկված՝ շարունակաբար կորուստներ ենք արձանագրում, նաև հպարտանում ենք, որ Հիսուս Քրիստոսի սիրելին ենք, քանզի անհաջողությունները, դժբախտություններն ու ողբերգությունները 1700 տարի է, ինչ առատորեն ուղեկցում են մեզ...»

Մանկության տարիքից մարդուն նպատակայնորեն դաստիարակելու հետևանքների մասին արժեքավոր տեղեկություն է պարունակում Պյատոնի (427-347 թթ., մ.թ.ա.) «Քարանձավի խորհրդանիշը» աշխատությունը: Այստեղ նկարագրված է մարդկանց իրական կյանքը գիտակցելուց և ընկալելուց զրկելու և հորինված ստերեոտիպերով կառավարելու, ձեռնասուն դարձնելու ողբերգական պատկերը՝ «**Եվ փոքրուց նրանց ոտքերին ու պարանոցին կապանք է դրված**, այնպէս, որ մարդիկ չեն շարժվում և տեսնում են միայն այն, ինչը ուղիղ նրանց աչքերի առջևումն է, քանի որ այդ շղթաները թույլ չեն տալիս գլուխը շրջել»: Այսինքն՝ տեսնում են միայն այն, ինչ թույլատրելի է: Իսկ աչքերի առջևում դրվածը՝ թույլատրելին, աշխարհի կեղծ պատկերն է:

Հոչակավոր աստվածաբան Գրիգոր Տաթևացին պարզաբանում է, թե եկեղեցին ինչ «գիտելիք» է տալիս աշակերտին. «Մանուկը մոտ է բնական բարուն եւ անմեղությանը, (նրա) **զգայարանները** ավելի փափուկ են, **եւ փափուկ մոմի նման ավելի լավ է արտատպում կնիքից**, աճման եւ զարգացման տարիքում է, որի համար ավելի արագ է ըմբռնում ամեն ինչ եւ սովորում... վարժվում է **իմաստունների** խրատով, **վարժվում է Սուրբ Գրքով**, ով կրթվում է գործնական առաքինությամբ, **այնպիսին Սուրբ Հոգու իմաստությանն է հասնում**» (Գրիգոր Տաթևացի, Սոլոյմոնի գրքերի մեկնությունը, Երևան, 2009 թ., էջ 159): Այստեղ պարզ հասկացվում է, թե ինչո՞ւ եկեղեցին քրիստոնեական

ուսմունք է քարոզում մարդու ամենավաղ տարիքից՝ նոյնիսկ օրորոցից սկսած: Եվ հասկանալի է, որ մարդն ինչքան զուրկ է գիտական գիտելիքներից, մանավանդ աձման նախնական փուլում, ինչպես կասեր աստվածաբանը՝ «զգայարանները ավելի փափուկ են, եւ փափուկ մոմի նման ավելի լավ է արտատպվում կնիքից»: Իսկ կնիքը, պարզ է որ Աստվածաշնչի բովանդակությունն է, Սպիտակայի բառերով՝ «Աստվածաշնչի մեռած տառերն» են:

Աստվածաբանի այդ նոյն աշխատության մեկ այլ քաղվածքից պարզ երևում է, թե եկեղեցին իմաստություն ասելով ի՞նչ է հասկանում կամ ինչո՞ւ անձնիշխան, այսինքն՝ բանական լինելը և սեփական կամք դրսառելը ախտի ակրոնք է համարում. «Մանկական հասակը մեղքի փուշ չի պարունակում. ընդունում է ամեն խրատ եւ անմոռաց պահում: Իսկ երբ չի վարժվում խրատներով, հասակն ածելուն զուգընթաց աճում են նաև ախտերը: Այդ ժամանակ անձնիշխան կամքով հետամուտ է լինում ախտին և այլս չի հավատում աստվածային ուխտին և պատվիրաններին: Սա հրեաների ուխտի մասին է: Իսկ մեզ Տերը Ավետարաններով օրինեց, որ ասում է. «Իմ հայրը ինձ ուխտեց արքայություն, եւ ես ձեզ եմ խոստանում, որպեսզի բազմեք տասներկու գահերի վրա: («Ես կ'ուխտեմ ձեզի թագաւորութիւն մը, ինչպէս իմ Յայրս ինձի թագաւորութիւն մը տալ ուխտեց. որպէս զի դուք իմ սեղանէս ուտէք ու խմէք իմ թագաւորութեանս մէջ եւ աթոռներու վրայ նստիք հսրայէլի տասներկու ցեղերը դատելու»). (Ղուկ. 22:29-30), իսկ այս ուխտը անմոռաց կպահեն նրանք, ովքեր մանկությունից Սուրբ Գրքին են հետևում, ըստ այն խոսքի, որ գրում է առաքյալը աշակերտին. «Մանկուց գիտես Սուրբ Գիրքը, որը կարող է իմաստուն դարձնել քեզ» (Բ Տիմ. 3:15) (էջ 25-26):

Այսինքն՝ եկեղեցու համար իմաստությունն Աստվածաշնչում գրված, օրինակ, բնությունն ու բնականությունը, իրական կյանքը մերժող և անդրշիրիմյան կյանք քարոզող դոգմաներին անվերապահորեն հավատալն է:

Յրաժարվիր քո բանականությունից, և եկեղեցին կփառաբանի քեզ: Դարեր շարունակ քարոզվում է՝ բացի Աստվածաշնչից ուրիշ գրքեր չկարդալ. «Որդյակ իմ... շատ գիրք շինելը ծայր չունի ու շատ կարդալը մարմինը կը յոգնեցնէ» (Ժողովոյ 12:12):

Յուղայական և քրիստոնեական դավանաբանությունների (ընդհանուր հուղայականության) մեծ գիտակ Գրիգոր Տաթևացին աստվածաշնչյան այս խրատին հետևյալ բացատրությունն է տալիս. «Ասենք, որ ինքն իրեն հակառակ չի խոսում, թե իբր շատ գրեթե չհավաքել, **իմաստություն** չսովորել: Այլ նախ, ի՞նչ պետք է հասկանալ. այն, որ շատ և օտարոտի գրեթեր չհավաքել, որովհետև դա թեզ օգտակար չէ բարի գործերում և հավատքի մեջ: Այլ **Սուրբ Գիրքը բավական է թեզ**, որ թեզ **իմաստուն** է դարձնում առ Աստված: Ճգնավորներն ու կրոնավորները աղոթքը կատարում են առանց շատ կարդալու, Աստծո հետ են խոսում աղոթքով և իմաստություն ստանում Նրանից, որովհետև սուրբ հայրերը աստվածուսոյց են կոչվում: Այն է ասում, որ հեշտ է առանց բազում գրեթի և **քննարկումների** աղոթքով Աստծուն մոտենալ և ձանաչել Նրան: **Սուրբ Գիրքը մեզ ընտանի է դարձնում Աստծուն**, և ձանապարհ է, որ դեպի Աստված է տանում, մտքի ժանգն է սրբում, և մարդը աստծուն **ընտանի լինելով՝ անմիջականորեն տեսնում** է **Աստծուն**: Աստծո մասին գիտենալու հարցում **միտքը ավելի զորավոր է, քան գիրքը**» (Գրիգոր Տաթևացի, Սողոմոնի գրեթերի մեկնությունը, Երևան, 2009 թ., էջ 112-113): «**Ինչ որ անհրաժեշտ է աշակերտին. միայն լսել խրատողին և ոյուրահավատ լինել:** Կատարյալ և անհամեմատ իմաստությունը՝ աստվածային լուսով հպվելու հոգևոր և իմանալի կյանքին, մերկանալ մարմնավոր կրքերից և ունենալ սեր առ Նա: Այս իմացումը Տերը հավատ է համարում, Յովհաննես ավետարանիչը՝ լուս, իսկ Սողոմոնը՝ իմաստություն: Ովքեր ունեն ուղիղ միտք, գիտեն, որ կա Աստված և երկնավոր կյանք, և հետմահու հարություն և հատուցում բարի և չար գործերի» (էջ 18):

Ահա և քրիստոնեական եկեղեցու անկեղծ վերաբերմունքը գիտության, կրթության ու մանկավարժության նկատմամբ՝ կարդալ միայն Աստվածաշունչը և այն, ինչ ցուցանեն եկեղեցու հայրերը, գիտելիք ձեռք բերել հիմնականորեն աղոթքի միջոցով, այսինքն՝ Երևակայել և Երևակայածը ընդունել որպես իրականություն, խուսափել քննարկումներից, հավատալ մեռնելուց հետո նորից ապրելուն, հրաժարվել կրքերից: «Սուրբ Գիրքը մեզ ընտանի է դարձնում» սթափեցնող արտահայտությամբ Տաթևացին ակնհայ-

տորեն ցուցանում է Աստվածաշնչի շովինիստական, հակաբնական ու հակամարդկային էությունը:

Անգլիացի գիտնական Ռասելը քննարկվող խնդրի առնչությամբ գրում է. «Մանկական ամենավաղ հասակում մարդկանց մոտ առաջացած գաղափարաբանական զուգորդումները (ասոցիացիաները) մեզ վրա ավելի մեծ ազդեցություն են գործում, քան ավելի ուշ տարիքում առաջացած գաղափարաբանական զուգորդումները: Մարդկանց մեծամասնությունն աստծուն հավատում է այն պատճառով, որ այդ հավատը նրանց մեջ մտցնում են մանկության տարիքում: Ցուրաքանչյուրը, ով աշխատել է հարցը ուսումնասիրել անաչառ, գիտի, որ արիեստականորեն մատուցված տղիտությունը ծայր աստիճան նպաստավոր է հոգեկան և ֆիզիկական հիվանդության համար»:

Մանուկների նկատմամբ Յիսուսի վերաբերմունքը մի առանձնահատուկ «նրբությամբ» է քարոզում ս. Էջմիածինը: Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի «Քրիստոնյա Յայաստան» կրոնական, մշակութային, լրատվական պաշտոնաթերթում (2004 թ. մայիս Ա, թիվ 9, 173) գրված է. «Մի փոքրիկ երեխա, իր մորից հաց առնելով, դուրս ելավ և ուտելով այստեղ-այստեղ էր շրջում, ինչպես այդ տարիքի երեխաների սովորությունն է: Պատահեց, որ այդ մանուկը եկավ մի տեղ, ուր կար Կույս Մարիամ Աստվածածնի պատկերը, որ գրկում ուներ մանուկ Քրիստոս Աստծուն: Նրան նայելով՝ մանուկը երեխայրար և քաղցրությամբ ասաց մանուկ Քրիստոսին.

- Սիրելի՝, աղաջում եմ, ընդունի՛ր այս, որ հոժարությամբ ընծայում եմ քեզ:

Իսկ այն պատկերը, թեպետև, գեղեցիկ էր նկարված, սակայն, որովհետև անզգա էր, ոչ հացն էր առնում և ոչ պատասխան տալիս: Իսկ մանուկը չէր դադարում աղաչելուց, որ իր հետ հաց ուտի: Եվ երբ երկար ժամանակ անցավ, իսկ նա ստեպ-ստեպ աղաչում էր,- որպեսզի հայտնի լինի, թե Աստծուն ինչպես համեմատելի են անմեղների խնդրանքները,- պատկերն Աստծո զորությամբ ձեռքը երկարեց, երեխայից հացն ընդունեց՝ ասելով.

- Ահա այդ հացը վերցնում եմ քեզանից, ինչպես կամենում ես, բայց երեք օրից այն քեզ հատուցել եմ կամենում:

Իսկ մանուկը, լսելով այդ պատասխանը, ուրախությամբ տուն դարձավ և նույն ժամին հիվանդացավ: Երբ եկավ երրորդ օրը, Տերն ու Կոյս Մարիամի Որդին կանչեց նրան, և մանուկն ավանդեց իր հոգին առ Աստված, որպեսզի առնի հավիտենական կյանքի հացն ու երկնքի արքայության բնակարանը»:

Մայր Արոռ սուրբ Էջմիածնի պաշտոնաթերթում, ինչպես տեսնում ենք, գերագույն բարիք է համարվում նույնիսկ նկարն իրական մարդուց տարբերել չկարողացող մանկան մահը: Այս սրբապղծությունը ձիշտ և ձիշտ համահունչ է քրիստոնեական գաղափարախոսությանը և սրբ ջատագովների տեսակետներին: Օրինակ, Ծախնովիչը նշում է, որ «Տերտովիանոսը գրել է, թե «Այս կյանքում մեր սրտին ավելի մոտ բան չկա, քան որքան կարելի է շուտ մեռնելը»: Իսկ Սուրբ Կեպրիանոսը ասում էր. «Քրիստոնյայի համար ոչինչ այնքան օգտակար չէ, որքան մոտալուտ մահը» (Մ. Ծախնովիչ, Փիլիսոփայության ծագումը և աթեիզմը, Երևան, 1979 թ., էջ 139):

«ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՓՈՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ»

Դասագրքում Յիսուս Քրիստոսի ծնունդը, մկրտությունը, մանկությունը նկարագրելուց հետո ներկայացվում է Քրիստոսի և ստանայի մրցակցությունը: Ըստ ավետարանների, Քրիստոսին մկրտելուց հետո սուրբ հոգին նրան տանում է անապատ՝ սատանայի հետ մրցելու համար:

«Առաջին փորձությունը. Յիսուսը 40 օր ոչինչ չկերավ և քաղցզաց: Սատանան, որ անընդհատ հետևում էր Յիսուսին, մոտեցավ նրան, որպեսզի փորձի և մոլորեցնի: Նա ասաց, որ եթե Յիսուսն իրոք Աստծու որդին է, թող այնպես անի, որ անապատի քարերը հաց դառնան: Յիսուսը չնայած շատ քաղցած էր և կարող էր քարերը հաց դարձնել, չխարվեց: Նա պատասխանեց, որ մարդը միայն հացով չի ապրում, այլ նաև Աստծո խոսքով» (էջ 48):

Ներիաթը օգտակար է նաև այն առումով, որ նրա մեջ համարյա միշտ առկա է առողջ տրամարանությունը, ինչպես նաև հերիաթն ավարտվում է այնպիսի եզրահանգմամբ, ինչպիսին նրա բովանդակությունն է, սակայն, առաջին փորձության մեջ նկարագրված նյութի բովանդակությունն ու եզրակացությունը միմյանց չեն համապատասխանում: Օրինակ, սատանայի առաջարկության մեջ Հիսուսին մոլորեցնելու՝ ծիշտ ծանապարհից շեղելու ոչինչ չկա: Սատանայի հարցադրումը տրամարանական է, պարզ ու հասկանալի: Եթե ամենակարող ես՝ քարը հաց դարձրու: Սակայն Հիսուսի պատասխանը ոչ թե հարցի պատասխանն է կամ դրա պարզաբանումը, այլ միայն շփոթեցնելու, շեղելու նպատակ է հետապնդում:

«Երկրորդ փորձություն. Սատանան չնայած պարտվեց, չեռացավ և շարունակեց փորձել Հիսուսին: Տեսավ, որ ուտելիքի միջոցով չկարողացավ մոլորեցնել, նա այլ միջոցի դիմեց: Աս անգամ Հիսուսին տարավ մի բարձր աշտարակի վրա և ասաց, որ եթե նա Աստծոն որդին է, թող իրեն ցած նետի: Եթե Աստված սիրում է իր որդուն, ապա նա չի թողնի, որ Հիսուսը վնասվի: Բայց Հիսուսը իրեն ցած զցեց և պատասխանեց, որ Աստծուն փորձել չի կարելի» (Եջ 48):

Այստեղ նույնպես Հիսուսին մոլորեցնելու, ծիշտ ծանապարհից շեղելու միտում չի նկատվում: Սատանան պարզապես ցանկանում է ճշտել, թե արդյո՞ք Հիսուսը աստծո որդին է, թե նա ուղղակի դատարկ հայտարարություն է անում: Ինչո՞ւ և ի՞նչ նպատակով ավետարանիչները չեն գրել, որ Հիսուսը քարերը հաց է դարձրել և իրեն վայր է գցել բարձր աշտարակից ու ողջ է մնացել: Ավետարանիչները եթե նույնիսկ գրեին, որ Հիսուսը քարերը հաց է դարձրել և աշտարակից իրեն վայր գցելով ողջ է մնացել, միևնույն է, անգամ այդ պարագայում չի կարելի ասել, թե սատանան պարտվել է: Հիսուսը դրանով միայն պետք է ապացուցեր, որ իրեն վերագրվող ամենակարող լինելը համապատասխանում է իրականությանը: Սակայն Հիսուսը, ինչպես առաջին փորձությունում, այստեղ նույնպես խուսափողական պատասխան է տվել: Այդուհանդերձ, եզրակացվում է, այսինքն՝ մանուկներին համոզում են, որ իբր սատանան երկու փորձություններում էլ պարտվել է:

«Երրորդ փորձություն». Սատանան կրկին պարտվեց, բայց շարունակեց Յիսուսին փորձել և մոլորեցնելու նոր ուղիներ փնտրել: Այս անգամ նա Յիսուսին ցոյց տվեց աշխարհի բոլոր թագավորությունները, նրանց փառքն ու հարստությունները: Նա ասաց, որ եթե Յիսուս Քրիստոսն իր առաջ խոնարհվի, այդ բոլորը նրան կտա: Բայց Յիսուսը պատասխանեց, որ միայն Աստծուն պետք է երկրպագել: Սատանան, տեսնելով, որ անկարող է պարտության մատնել Յիսուսին, թողեց-հեռացավ: Յիսուս Քրիստոսը հաջողությամբ հաղթահարեց բոլոր երեք փորձությունները»:

Այս դրվագում նույնպես, ինչպես վերը բերված երկու «փորձություններում», սատանայի հարցերում առկա է տրամաբանություն, գիտականություն, իսկ Յիսուսի պատասխաններում՝ միայն խուսանավում, անպատճախանատվություն, դեմագոգիա, քմահածություն: Սատանայի և Յիսուսի երրորդ երկխոսությունից կարելի է եզրահանգել, որ սատանան **թողեց-հեռացավ** ոչ թե պարտվելու պատճառով, այլ համոզվեց, որ Յիսուսը աստվածային կարողություն չունի և անհմաստ է նրա հետ լուրջ խնդիրների մասին գրուցել: Եվ բացարձակ հիմնազուրկ է այն եզրահանգումը, որ իբր Յիսուս Քրիստոսը **հաջողությամբ** հաղթահարեց բոլոր երեք փորձությունները:

Մանուկներին բացահայտորեն ցուցանում են սկզ, սակայն ասում են, որ դա սպիտակ է: Այսինքն՝ նրանց պարտադրում են հաշտվել աստվածաշնչան հետևյալ դոգմայի հետ՝ «Քու բոլոր սրտով Տէրոջը ապահնէ և քու իմաստութեանդ մի՛ վստահիր»: Փաստորեն, երեխաներին մատուցվում է սուտը սովորական դառնալու, ստի ու կեղծիքի հետ հաշտվելու, կեղծիքի բացահայտման մասին չմտածելու մտավարժանք: Այն դեպքում, եթե եկեղեցին կեղծավորաբար անհծում ու նզովում է սուտ խոսողներին. առերես պարսավում է սուտը, իրականում՝ սուտն է քարոզում:

Նշեմ, որ ՀՀ կրթության ազգային ինստիտուտի «Հայոց Եկեղեցու պատմությունը 2005-2006 ուս. տարում» փաստաթղթում գրված է, որ «4-րդ դասարանում աշակերտներն ուսումնասիրում են քրիստոնյաների Սուլը Գիրքը՝ Աստվածաշունչը, Յին և Նոր կտակարանների բովանդակությունը», սակայն նոյն էջում ասվում է, որ «նոր

դասընթացը կրոնական քարոզության նպատակ չի հետապնդում»: Այսինքն՝ առերևս խաբեություն, հավատարմություն՝ ստիճ:

Եթե հուլյայական և քրիստոնեական աստվածաբանությունը սատանա է հորինել և նրան գիտումի կերպար վերագրել, ապա պարզ է, որ դրանով նա ցանկանում է մի շատ նրբին խնդիր լուծել, քանզի աստվածաբանությունը, նույն է՝ եկեղեցին, հենց այնպես ոչինչ չի անում: Հասկանալի է. մարդկանց կրոնական կապանքի մեջ պահելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել ամենակարող ու բարերար, միաժամանակ, պատժող ու սարսափազդու աստծո (Եհովա, Քրիստոս, սուրբ հոգի) և չարագործ սատանայի կերպարներ:

Աստվածաշնչում սատանային պարզենել են «լուսավոր հրեշտակ» պատվանունը. «Եւ զարմանալի չէ, վասն զի Սատանան ալ լուսաւոր հրեշտակի կերպարանք կ'առնէ» (Բ Կորն. 11:14), ինչը առավել հասկանալի է դարձնում աստվածաբան Գրիգոր Տաթևացին. «Սատանան ինչո՞ւ է կոչվում արեգակ: Նախ, որովհետև բնությամբ լուս առաջացման հրեշտակների հետ (էր) և հետո գրկվեց լուսի շնորհներից և իմաստությունից և բարեկամներից: Դրա համար էլ (սատանաները) չեն կարող տեսնել Աստծուն, և չեն ծանաչում ծշմարտությունը և չեն կամենում բարին: Սակայն նրա մեջ բնությամբ լուս կա և խարում են մարդկանց: Դրա համար էլ փայլակ, արեգակ և աստղ են կոչվում: Երկորորդ, որովհետև արեգակը երբեմն չափազանց ջերմությամբ և երբեմն պակաս ջերմությամբ է վնասում, ինչպես ամռանը և ձմռանը: Այդպես է և սատանան, որ ջերմացնելով աշխարհի սիրով և սառեցնելով Աստծո սիրո հանդեպ, վնասում է մարդկանց: Երրորդ, ջերմությամբ խորշակահար է անում և սևացնում ծաղիկը: Այդպես էլ սատանան փորձությամբ հավատի ծաղիկը և պտուղը կորստյան է մատնում: Արեգակը խոնավությունը հանում է երկրից և ամպով խավարեցնում է այն, այդպես էլ սատանան մեղքերը մեր մարմնից և հոգուց թանձրացնելով, խավարեցնում է մեր միտքը ամպով և գրկում աստվածային լուսից, այս կերպ հակառակ գործելով՝ արեգակ և փայլակ է կոչվում սատանան» (Գրիգոր Տաթևացի, Սողոմոնի գրքերի մեկնությունը, Երևան, 2009 թ., էջ 205-206):

Աստվածաբանը դժգոհում է, որ սատանայի մեջ բնությամբ լուս կա և խարում է մարդկանց, սակայն հենց ինքը հերքում է իր

ասածը, պարզաբանելով, որ «խաբելը» նշանակում է կյանք տալ, իսկ քրիստոնեական դավանաբանության տեսանկյունով իրական կյանքն արժեք չունի: Աստվածաշունչ ընթերցողները կմկատեն, որ քրիստոնեական դավանաբանության շինանյութը սուտն ու խաբեությունն է: Տաթևացու մեկնությունից կարելի է եղրակացնել, որ քրիստոնեական դավանաբանությունը սատանա ասելով հասկանում է բնություն, բանականություն և, ընդհանրապես, կյանք:

Յավանաբար, շատերին կարող է հետաքրքրել, թե «փորձություններում» ավետարանիչներն ինչո՞ւ են վարկարեկել Յիսուսին կամ արդյո՞ք քրիստոնեական եկեղեցու սպասավորներն այդ ամենը չեն նկատում: Յարկավ, այդ հարցերի լիարժեք պատասխանը կարող են տալ միայն քրիստոնեական դավանաբանության խոհանոցին լավատեղյակները: Ըստ իս, խնդրի այսպիսի մատուցումն ուղղված է տրամաբանության դեմ: Եկեղեցին, փաստորեն, մարդկանց մեջ սերմանում է արհամարհական վերաբերմունք տրամաբանության, գիտության, ծշմարտության նկատմամբ, կարևորելով միայն կույր հավատքը՝ եկեղեցու ցանկացած ասածին հավատալը: Այսինքն՝ եկեղեցին փչացնում է երեխաների մտածողությունը, նրանց վարժեցնում-սովորեցնում է արհամարհել տրամաբանությունը, մերժել պատկառանքը, սուտն ընդունել որպես ծշմարտություն և չամաչել:

«ՅԻՍՈՒՍ ՕԳՆՈՒՄ Է ՄԱՐԴԿԱՆՑ»

Դասագրքի 55-րդ էջում գրված է. «Յիսուսը քարոզելու և Ասուծու պատվիրանները մարդկանց սովորեցնելու նպատակով շրջում էր քաղաքներում և գյուղերում: Նա ոչ միայն քարոզում, այլև օգնում էր կարիքավորներին: Յիսուսի աշակերտները պատմում են, որ մի անգամ նրան լսելու համար հավաքվել էին բազմաթիվ մարդիկ: Զրոյցն ավարտվեց բավկանին ուշ: Յիսուսը չցանկացավ ժողովրդին քաղցած տուն ծանապարհել և պատվիրեց աշակերտներին՝ կերակրել նրանց: Պարզվեց, որ եղած հացն ու ծովկը շատ քիչ են: Յիսուսը վերցրեց դրանք, օրինեց և տվեց աշակերտներին, նրանք էլ ժողովրդին: Մարդիկ մոտենում, վերցնում էին այն-

քան, որքան կամենում էին, բայց հացն ու ձուկը չէին վերջանում: Այդպիսի երևոյթները մարդիկ անվանում էին հրաշքներ: Սակայն դրանով Յիսուսը ցուց էր տալիս իր աստվածային ամենակարողությունը: Այդ պատճառով շատ հիվանդներ, որ հավատում էին Յիսուսին և դիմում էին նրան, բոլորն էլ առողջանում էին. խովերը լսում էին, կուպերը տեսնում, կաղերն ու անդամալրույժները քայլում էին, բորոտները մաքրվում էին վերքերից: Յիսուսի բուժած մարդկանց մասին վկայություններն այնքան շատ են, որ հնարավոր չէ բոլորը հիշատակել»:

Նախ, արդեն ասվել է, որ արծարծվող պատվիրաններն Աստվածաշնչում ներկայացված ժամանակներից դարեր առաջ գոել է Յամմուրաբին, և նշված պատվիրանները Եհովա և Յիսուս առապելական հերոսների հետ կապելն անհարիր է:

Որպեսզի Յիսուսին վերագրվող «Քարեգործության», «օգնության», մարդկանց նկատմամբ «խղճմտանքի» մասին ավելի հստակ պատկերացում ունենանք, դիմենք գլխավոր ավետարանիշին. «Յիսուս իր աշակերտները քովը կանչելով՝ ըսաւ. «Կը խղճամ այդ ժողովուրդին վրայ, վասն զի երեք օր է, որ քովս են եւ բան մը չունին ուտելու: Զանոնք անօթի արձակել չեմ ուզեր, չըլլայ որ ծամբան մարին»: Աշակերտները անոր ըսին. «Մենք անապատին մէջ ուրկէ՞ պիտի ունենանք այնչափ հաց, որ այսչափ բազմութիւնը կշտացնենք»: Յիսուս ըսաւ անոնց. «Քանի՞ նկանակ ունիք»: Անոնք ալ ըսին. «Եօթը ու քանի մը մանր ձուկեր»: Յրաման ըրավ ժողովուրդին, որ գետնին վրայ նստին: Եօթը նկանակը եւ ձուկերը առաւ, գոհացաւ եւ կտրեց ու տուաւ աշակերտներուն, աշակերտներն ալ ժողովուրդին տուին: Կերան ամէնքը եւ կշտացան: Եօթը զամբիլ լեցուն՝ աւելցած կտորտանքներ վերցուցին: Անոնք որ կերան՝ չորս հազար այր մարդիկ էին, կիներէն եւ տղաքներէն զատ» (Մատթ. 15:32-38):

Իհարկե, մարդկանց զանգվածաբար իհպնոսի ենթարկելը հնարավոր երևոյթ է, և դա առ այսօր իրականացվում է, սակայն ի՞նչ օգուտ դրանից, և ինչպե՞ս կարելի է դա համարել մարդկանց օգնելու դրսնորում, չէ՞ որ նրանք՝ Քրիստոսի մատուցած սննդով «կերակրվողները», բացի խաբեությունից, ուրիշ ոչինչ չստացան:

Յերթական քաղվածք բերելով՝ փորձենք հասկանալ, թե Յիսուս սր հիվանդներին ի՞նչ դեղերով է բուժել. «Եթէ ծեզմէ մէկը նեղութեան մէջ է, աղօթք թող ընէ: Եթէ մէկը ուրախ է, սաղմոս թող երգէ: Եթէ ծեզմէ մէկը հիւանդ է, եկեղեցին երէցները թող կանչէ, որպէս զի իր վրայ աղօթք ընեն ու Տէրոշը անունով թող իւղով օծեն զինք: Յաւատքով եղած աղօթքը պիտի փրկէ հիւանդը ու Տէրը զանիկա ոտքի պիտի հանէ: Եւ եթէ մեղը ալ գործեր է, պիտի ներուի անոր: Ձեր յանցանքները իրարու խոստովանեցէք ու աղօթք ըրէք իրարու համար, որպէս զի բժշկուիք: Արդարին ջերմեռանդ աղօթքը շատ ազդեցութիւն ունի: Եղիան մէզի պէս կրքերու ենթակայ մարդ մըն էր: Աղօթք ըրաւ որ անձրեւ չգայ եւ երեք տարի ու վեց ամիս երկրի վրայ անձրեւ չեկաւ: Եւ նորէն աղօթք ըրաւ ու երկինք անձրեւ տուաւ եւ երկիր իր պտուղը բուցուց» (Թուղթ Յակոբու 5:13-18):

Այստեղ նույնաես հիանոսից ու ցնորական հորորոներից զատ ոչինչ չկա: Իսկ եթե որևէ բան էլ կա, ապա դա կույր հավատքի քարոզն է: Պարզից էլ պարզ է, որ մարդիկ ինչպէս «կշտացան», այնպէս էլ «բուժվեցին»: Այսինքն՝ կեղծավորություն: Աստվածաշնչում սուտը պարսավելի է, սակայն հենց նույն Աստվածաշնչում այնպիսի ծավալուն ստեր կան, որ դժվարանում եմ դրանց որևէ գնահատական տալ, այն ուղղակի նաև ստի շտեմարան է: Թեկուզ, օրինակ, այս համեմատաբար մեղմ սուտը, որ Քրիստոսը 7 բոքոնվ ու մի քանի մանրաձկով կշտացրել է մոտ 10 հազար մարդու, և 7 զամբյուղ հաց ու ծովկ էլ ավելացել է: Ցավալին նաև այն է, որ վառ երևակայությամբ ստեղծված առասպելները դարձրել են կրոնական դոգմաներ, որոնք այդ վիճակում արդեն համարվում են անառարկելի, անքննելի ծշմարտություններ և իրենց սկ գործն են կատարում մարդկության ծակատագրում:

Յասկանալի է, պետության աջակցությամբ եկեղեցին փորձում է մանուկներին, նույն է թե մարդկանց, շեղել իրական կյանքից և տանել դեպի երևակայական ու կեղծ պատկերներով հագեցած մի մղձավանց:

Դասագրքի «Լրացուցիչ նյութեր» բաժիններում երբեմն հանդիպում են հայկական թեմաներ: Օրինակ, 28-րդ էջում, որտեղ

ներկայացվում է եբրայեցիների (հրեաների) առասպելական թագավոր Դավթի մասին հորինվածք, զետեղված են Սիրելանջելոյի «Դավթի» արձանի, իսկ էջի Վերջնամասում՝ Երվանդ Քոչարի «Սասունցի Դավթի» արձանի լուսանկարները։ Նաև՝ դասագրքի 57-րդ էջում գրված է. «Կաթողիկոսը Եպիսկոպոսներ է ուղարկում Նարեկա վանք։ Երբ նրանք տեղ են հասնուա, Գրիգորը պատվիրում է հյուրերի համար ձաշ բերել։ Այդ օրը միս ուտել չէր կարելի։ Սակայն ի զարմանս բոլորի, տապակած աղավնի մատուցեցին։ Եպիսկոպոսները, երբ տեսամ տապակած թռչումները, ասացին. - Յայր սուրբ, մի՞թե պահի օրերին կարելի է միս ուտել։ Գրիգորը հասկացավ, որ դա իր թշնամիների դավադրությունն է, բայց չշփորթվեց, այլ վերցնելով տապակած աղավնիները, սկսեց աղոթել։ Յյուրերի աչքի առջև թռչումները հանկարծ կենդանացան ու թև առնելով թռան պատուհանից։ Եպիսկոպոսները, տեսնելով նրա կատարած հրաշքը, ներողություն խնդրեցին և վերադարձան»։

Մանուկներին դասավանդվող ցնորամտությունը նաև ուղղակի վիրավորանք է հանձարեղ բանաստեղծի նկատմամբ։ Բացառված չէ, որ այս դասընթացը յուրացրած որոշ մանուկներ, որոնց համոզել են, որ իրենց ուսուցանածը բացարձակ ծշմարտությունն է, սեղանին դրված տապակած թռչումները չցանկանան ուտել, մտածելով, թե դրանք նույնպես կարող են հանկարծ կենդանանալ ու թև առնելով թռչել։ Նշեմ, որ մեկ այլ դրվագում (5-րդ դասարանի դասագիրք, էջ 36) զգվաճք է ներշնչվում նաև հացի նկատմամբ։ «Պատարագի ժամանակ ներկաները քահանայի ծեռքից գինու մեջ թաթախված հաց են ընդունում։ Յացն ու գինին այստեղ սովորական հաց ու գինի չեն, այլ մի ուրիշ, խորհրդավոր իմաստ ունեն։ Յացն այս դեպքում ներկայացնում է մարդկանց մեղքերի թողության համար խաչված Քրիստոսի մարմինը, իսկ գինին՝ արյունը»։

«ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՎԵՐՁԻՆ ԸՆԹՐԻՔԸ, ԽԱՉԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԹԱՂՈՒՄՆ ՈՒ ԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ»

Չորրորդ դասարանի աշակերտների համար գրված դասագրքում շատ տպավորիչ ու համոզական ոճով է ներկայացված Յիսուսի ձերբակալման, մահվան, կենդանանալու, երկինք բարձրանալու հերթափառը. «Ընթրիքն ավարտելուց հետո Յիսուսն իր աշակերտների հետ գնաց Զիթենյաց լեռան լանջին գտնվող Գեթսեմանի պարտեզ՝ աղոթելու: Կերնատնից դուրս գալով, Յուդան գնաց քահանայապետի մոտ: Նա ստացավ խոստացված 30 արծաթ դրամը և զինվորների ու սպասավորների մի խումբ վերցնելով շարժվեց Գեթսեմանի պարտեզը: ... Յիսուսին ձերբակալեցին ու տարան: ... Քանի որ շատերը Յիսուսին թագավոր էին անվանում, նրան ծաղրուծանակի ենթարկելու համար ուսերին կարմիր վերնազգեստ գցեցին ու գլխին թագի փոխարեն պսակ դրին: Յիսուսն իր ուսերին տանում էր փայտե խաչ, որովհետև, սովորության համաձայն, դատապարտյան ինքը պիտի տաներ պատժամիջոցը՝ իր խաչը: ... Խաչելության վայրից ոչ հեռու մի պարտեզ կար, որտեղ գտնվող ժայռի մեջ նախօրոք Յովսեփի գերեզման էր փորել: Յիսուսի մարմինը դրեցին այդտեղ և քարայրի մուտքը փակեցին մի մեծ քարով: Նույն օրը քահանայապետներն ու փարիսեցիները գնացին Պիղատոսի մոտ և խնդրեցին Յիսուսի գերեզմանի մոտ պահակներ դնել, որ Քրիստոսի աշակերտները նրա մարմինը չտանեն ու չասեն, թե մեռելներից հարություն առավ: Արտոնություն ստանալուց հետո քահանայապետները գերեզմանի վրա պահակներ դրեցին: Յիսուսի մահվանց երեք օր անց՝ գիշերը, ուժեղ երկրաշարժ եղավ: Մի հրեշտակ իջավ երկնքից ու գլորեց քարայրի մուտքի առջև դրված քարը: Յիսուս Քրիստոսը հարություն առավ ու դուրս եկավ քարայրից: Գերեզմանը հսկող զինվորները այդ տեսնելով, վախից ուղագնաց ընկան: ... Զիթենյաց լեռան վրա օրինելով աշակերտներին՝ Յիսուսը պատվիրեց նրանց գնալ և տարրեր ազգերի մեջ տարածել իր պատգամները: Ապա հայտնվեց մի սպիտակ ամառ և, պատելով Յիսուսին, բարձրացրեց վեր: Այսպես Յիսուս Քրիստոսը համբարձվեց երկինք» (Էջ 81-87):

Յիսուսի կենդանանալու առասպելը դասագրքում ավելի համոզիչ են ներկայացրել, քան այն ավետարաններում է: Այժմ տեսնենք,թե «մի հրեշտակ իջավ երկնքից ու գլորեց քարայրի մուտքի առջև դրված քարը: Յիսուս Քրիստոսը հարություն առավ ու դրվս եկավ քարայրից: Գերեզմանը հսկող զինվորները այդ տեսնելով, վախից ուշագնաց ընկան» դրվագն ինչպես է նկարագրվում Նոր կտակարանում:

ա) Մատթեոսի ավետարանում գրված է. «Ծաբաթ գիշերը, երբ մէկշաբթին կլուսնար, եկան Մարիամ Մագդաղենացին ու մյուս Մարիամը գերեզմանը տեսնելու: ... Տէրոջը հրեշտակը երկնքէն իջնելով, գնաց դռնէն մէկդի գլորեց քարը ու անոր վրայ նստա... Անոր վախէն պահապանները խողվեցան ու մեռածի պէս եղան: Յրեշտակը ըսաւ կիներուն. «Մի՛ վախնաք, քանզի գիտեմ թէ կը փնտոքք Յիսուսը որ խաչուեցաւ: Ան հոս չէ, վասն զի յարութիւն առաւ (ինչպես ըսած էր): Եկէք տեսէ՛ք այն տեղը, ուր Տէրը պառկած էր... Երբ (կանայք) կ'երթային անոր աշակերտներուն պատմելու, Յիսուս անոնց դէմը ելաւ ու ըսավ. «Ողջո՞ն ձեզ» (Մատթ. 28:1-9): Ինչպես ներկայացնում է գլխավոր ավետարանիչը, Յիսուսին առաջինը տեսել են Մարիամ Մագդաղենացին ու մյուս Մարիամը (հավանաբար՝ Յիսուսի մայր Կոյսը: Նաև՝ ըստ ժամանակին գոյություն ունեցած և դրանից հատվածներ պահպանած «Ավետարանի ըստ հրեաների», Յիսուսի մայրը Մարիամ Մագդաղենացին է), իսկ պահպանները տեսել են միայն հրեշտակին: Ըստ նոյն ավետարանի, պահպանները իբր կաշառը վերցնելով ստել են, թե Յիսուսի աշակերտները դիակը գողացել են, երբ իրենք քնած են եղել:

բ) Ըստ ավետարանիչ Մարկոսի, Մարիամ Մագդաղենացին ու մյուս Մարիամը գերեզմանին մոտենալիս «քարը» արդեն գլորված են տեսել, և գերեզմանի մեջ նստած հրեշտակն ասել է, որ «Անիկա յարութիւն առաւ»: Ավետարանիչը շարունակում է իր հերիաթը. «Յիսուս մէկշաբթի առտուն յարութիւն առած՝ առաջ Մարիամ Մագդաղենացին երեւացաւ» (Մարկ.16:1-11):

գ) Մարկոսի հորինվածում պահպանների մասին խոսք չկա, իսկ Յիսուսի վերակենդանացման առաջին և, ընդհանրապես, գլխավոր վկան Մարիամ Մագդաղենացին է:

դ) Ղուկասի ավետարանում գրված է այն, ինչ Մարկոսի ավետարանում է, միայն այն տարբերությամբ, որ Հիսուսի հարության լուրջ հաղորդում են երկու հրեշտակներ, իսկ Մարիամ Մագդաղենացու և մյուս Մարիամի հետ եղել են նաև այլ կանայք, և Հիսուսին էլ առաջինը տեսել են իր երկու աշակերտները (Ղուկաս 24:1-15):

Ե) Հովհաննու ավետարանում Մարիամ Մագդաղենացին մենակ է գնում գերեզմանը տեսնելու, ուր երես առ երես հանդիպում է Հիսուսին. «-Մարդիկ»: «-Ինձի մի՛ դիպչիր, վասն զի դեռ Յօրս քով ելած չեմ...» (Հովհ. 20:1-18): Զարմանալու ոչինչ չկա, որ բերված բոլոր առասպել-պատումներում Հիսուսի հարության՝ վերակենդանացման ամենագլխավոր վկան հոչակավոր Մարիամ Մագդաղենացին է:

Այս քաղվածքները բերեցի միայն այն նպատակով, որ ցույց տամ, որ դասագրքում գրված «մի հրեշտակ իջավ երկնքից ու գորեց քարայրի մուտքի առջև դրված քարայրը: Հիսուս Քրիստոսը հարություն առավ ու դրվս եկավ քարայրից: Գերեզմանը հսկող զինվորները այդ տեսնելով, վախից ուշագնաց ընկան» հորինվածը չի համապատասխանում Նոր կտակարանի մեջ եղած հերիաթներին. ըստ ավետարանների, Հիսուսը գերեզմանից դուրս է եկել մինչ «քարի գլորելը», իսկ այդ «քարն» էլ «գլորել» են միայն նրա համար, որ Մագդաղենացուն և մյուսներին ցույց տային, թե տեսեք, որ Հիսուսը գերեզմանում չէ, վերակենդանացել է: Նաև, ըստ ավետարանների հաղորդածի, պահապանները տեսել են միայն հրեշտակին, նրանք «հարություն առած» Հիսուս չեն տեսել:

Առասպելի այսպիսի ներկայացումը, հավանաբար, այն նպատակն ունի, որ մատուցվող նյութն աշակերտների համար ավելի համոզիչ երևա: Սրան, ըստ իս, մեծապես կարող է նպաստել դասագրքում գետեղված նաև այն գունագեղ նկարը, որտեղ Հիսուսը պատկերված է գերեզմանի վերևում կանգնած, իսկ պահապանները՝ սարսափահար:

Հիսուսի հարության առասպելին ահա թե ինչ գնահատական է տվել 2-րդ դարի փիլիսոփա Ցելսուսը. «Զարության մասին պատմությունը մի շարք զուգահեռներ ունի հեթանոսական առասպելներում և հիմնված է խելագար կնոջ ու մի բուռ երազողների, դիվահարների և անուղելի ստախոսների վկայության վրա: Հա-

րովթյուն առած աստվածը պետք է ներկայանար իր դատավոր-ներին: «Հրեաների և քրիստոնյաների միջև վեճը,- ասում է Յել-սուսը,- նոյնպես հիմարություն է, ինչպես ձիգուների ու գրտերի վեճը, թե իրենցից ով է աստծո ընտրյալը: Քրիստոնեական ուսուցիչները առավելապես ջուղակներ, կոչկակարներ և այլ արիեստ-ների ստորին մարդիկ են. նրանց քարոզչությունը ուղղված է ոչ թե կրթված մարդկանց, այլ՝ կանանց, երեխաներին և ստրուկներին. Արանք ուսուցանում են, որ իմաստությունը չարիք է, իսկ տիսմա-րությունը՝ բարիք» (Ա. Ռոբերտսոն, Քրիստոնեության ծագումը, Երևան, 1965 թ., էջ 350): Նոյն աղբյուրը հաղորդում է, որ Յել-սուսի, ինչպես և մյուս հակաքրիստոնեական հեղինակների երկե-րը ոչնչացվել են քրիստոնեությունը պետական կրոն դառնալուց հետո: Բայց որովհետև իշխանությունները մոռացել են ոչնչացնել Օրիգենի գրած պատասխանը, ուստի Յելսուսի աշխատության մեծ մասը պահպանվել է Օրիգենի մեջբերումներում:

Հայ մանուկներին ուսուցանում են, որ սովորության համաձայն, դատապարտյան ինքը պիտի տաներ պատժամիջոցը՝ իր խաչը: Յետաքրքիր է, եթե աշակերտներից մեկը ուսուցչին հարցնի՝ ինչ-պես պետք է մեկնարանել այն, որ քրիստոնեական ավանդույթի համաձայն, նորածնին խաչ, այսինքն՝ մահվան խորհրդանիշ է մա-տուցվում...

Քրիստոսի մեռնելու, կենդանանալու և երկինք բարձրանալու մարդկանց միտքը քառս դարձնող դրզմային հաջորդում է առա-վել վտանգավոր մեկ այլ դրզմա՝ Յիսոսը, իբր դիմելով իր հայր Եհովային, պաղատել է. «Ով Յայր, զանոնք (քրիստոնյա հավա-տացյալները, -Հ.Ս.) որ դուն ինծի տուիր, կ'ուզեմ որ ուր որ ես ըլլամ, անոնք ալ ինծի հետ ըլլան, որպէս զի տեսնեն իմ փառքս, որ ինծի տուիր. վասն զի դուն զիս սիրեցիր աշխար-հի սկիզբէն առաջ» (Յովի. 17:24): Իսկ հավատացյալներին ի՞նչ է մնում անել, եթե իրենց աստվածը՝ իրեա Քրիստոսը, իրենց գերեզ-ման է կանչում... Չէ՞ որ, ըստ քրիստոնեական աստվածաբանության, մարդը աստծո ընտանին (անասունն) է: Իսկ սրանց հետ սո-վորաբար վարվում են այնպես, ինչպես կցանկանան:

Եթե անգամ դասագրքում քրիստոնեություն քարոզող նյութ չիներ, միայն այնտեղ զետեղված նկարները, որոնցից շատերն

աշխարհահոչակ արվեստագետների ձեռքով են ստեղծված, բավարար են, որպեսզի շատ և շատ աշակերտներ սնուտիապաշտիավատացյալ դառնան: Ահա այդ նկարների ոչ լրիվ ցանկը՝ «Աստված ստեղծում է կենդանիներին», «Հրեշտակները դրախտում», «Աղամի ու Եվայի արտաքսումը դրախտից», «Նոյան տապան», «Նոյը իշնում է Արարատից», «Բարելոնի աշտարակը», «Աբրահամը», «Հրեշտակը Աբրահամին հայտնում է, որ նա որդի է ունենալու», «Եղբայրները վաճառում են Յովսեփին», «Մովսես», «Սինա լեռը», «Դավիթ», «Սողոմոն Իմաստուն», «Սողոմոն Իմաստունի կողմից կառուցված երուսաղեմի տաճարի մուտքը», «Մարիամի նշանադրությունը», «Հրեշտակի ավետիսը», «Ծնունդ», «Տիրամայրը մանկան հետ», «Յովիվների երկրագությունը», «Տիրամայրը (Մարիամ Աստվածածին)», «Պատանի Յիսուսը տաճարում», «Պատանի Յիսուսն օգնում է Յովսեփին», «Տիրամայրը մանկան հետ», «Մարիամի և Եղիսաբեթի հանդիպումը», «Յիսուսի մկրտությունը», «Յովիաննես Սկրտիչ», «Սուրբ Գևորգ», «Յիսուսը անապատում», «Յովիաննես առաքյալը», «Յիսուսը իր աշակերտների հետ», «Պետրոս և Պողոս առաքյալները», «Յիսուսը բուժում է կույրերին», «Յիսուս Քրիստոս», «Յիսուսը խորհուրդներ է տալիս», «Սամարացին օգնում է Վիրավոր մարդուն», «Երուսաղեմի տաճարը», «Մոլորայ որդու վերադարձը», «Խորհրդավոր ընթրիք», «Յուդայի համբույրը», «Խաչելություն», «Գողգոթա», «Խաչից իջեցումը», «Հրեշտակը ավետում է Յիսուսի հարությունը», «Յիսուսի հարությունը», «Յիսուս Քրիստոսի համբարձումը»:

Պետք է նշեմ, որ դասագրքի մեջ առասպելական թեմաներով ստեղծված նկարների հետ ներկայացված են նաև իրական լուսանկարներ («Ս. Էջմիածնի թանգարանում պահվող գեղարդը», «Արարատ լեռը», «Մերձավոր ու Սիցին Արևելքի քարտեզը», «Սինա լեռը», «Ծիծեռնավանքի խորանը», «Երուսաղեմ քաղաքի մուտքը մեր օրերում», «Արծաթե դրամ հռոմեական կայսրի պատկերով»), սրանք իրենց հերթին կնպաստեն մատուցվող հիվանդաբեր կեղծիքին հավատալուն և մանուկների մտապատճերում դրանց ամրագրելուն:

ՀՀ կրթության ազգային ինստիտուտի մեթոդական ցուցմունքում ասվում է. «Յուրաքանչյուր դասագիրք հագեցած է մեծ քանա-

կությամբ դիդակտիկ նյութերով, որոնք համաշխարհային արվեստի լավագույն նմուշներից են և ոչ միայն լրացնում են տեքստը, այլև նոր տեղեկություններ են հաղորդում թեմայի վերաբերյալ։ Ուսուցիչը պետք է կարողանա դրանք վարպետորեն ընդգրկել ուսուցման գործընթացի մեջ։ կազմակերպելով դրանց շուրջ տարրեր բնույթի աշխատանքներ՝ սկսած տեքստի և նկարների համեմատությունից մինչև նկարների վերլուծությունը։ Ուսուցիչը հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնի պատմական և կրոնական (Եկեղեցական) տերմիններին ու հասկացություններին, հետևողական աշխատանք տանի դրանց բացատրության, խոսքում ձիշտ օգտագործման ուղղությամբ»։

Որոշակի է, որ Հայոց դպրոց է մտնում մարդկանց իրական կյանքից շեղող, մահը փառաբանող մի կրթամիջոց։

Ելելով դասագրքից բերված քաղվածքներից. «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» դասագիրքը կարելի է կոչել «Հրեա ժողովրդի պատմության և կրոնի դասագիրք»։

ՀԱՅՈՑ ԲՈՒՆ ԿՐՈՆԸ

Դասագրքի ներածականում գրված է. «Մինչև քրիստոնեությունը մեր նախնիները, ինչպես աշխարհի շատ ժողովուրդներ, հեթանոսական կրոնի հետևորդներ էին։ Նրանք հավատում և աստված էին համարում Հայկին, Արային, Տորքին, Աստղիկին, Վահագմին, Արամազդին, Անահիտին, Տիրին, որոնց վերագրում էին տարվա եղանակների փոփոխությունները, ցերեկը և գիշերը, բնական երևութերը, տեղի ունեցող պատերազմները և այլն։ Բնական երևութերի աստվածացումը և կուռքերի պաշտամունքը կոչվում է հեթանոսություն։ Հեթանոսական աստվածներին պատկերող կուռքեր էին պատրաստում, դրանց զոհեր մատուցում, տաճարներ կառուցում» (Էջ 4):

Այստեղ թվարկված Հայոց աստվածների պաշտամունքից մեզ թիւ բան է հասել։ Դրանք ոչնչացվել են Հայաստանում քրիստո-

Աեռլությունը պետական կրոն դարձնողի՝ Գրիգոր «լուսավորչի» հրամանով և նրա ժառանգորդների հետևողական ու դաժանագույն, անզիջում գործունեությամբ: Յայոց բուն-ազգային հավատքի ու մշակույթի ոչնչացմամբ, դժբախտաբար, չսահմանափակվեց հայ ժողովրդի նկատմամբ կատարված ոճրագործությունը: Քրիստոնյա Յայաստանի Եկեղեցահպատակ պատմագիտությունը (պատմագրությունը) տեր չկանգնեց հայ ժողովրդի մինչքրիստոնեական ոչ միայն հավատքի, այլ նաև աշխարհիկ պատմությանը և, ընդհանրապես, մշակույթին, որի հետևանքով դրանք մեծ մասմբ փոշիացան և օտարներին բաժին դարձան: Նաև պետք է նկատի ունենալ, որ դարեր շարունակ քարոզվել ու քարոզվում է մինչքրիստոնեական մեր մշակույթի անօգուտ ու անարժեք լինելը. հասկանալի է՝ հայ մարդուն քրիստոնեական կրոնին առավել կառչած պահելու նպատակով: Պատահական չէ, որ Յայոց աստվածները, հիմնականում համարվում-ներկայացվում են օտար ժողովրդներից, գիշավորապես պարսիկներից փոխառված:

Ավեստագետ Յովիկ Ներսիսյանը վավերագրերով պապուցել է (Յ. Ներսիսյան, Նախաքրիստոնեական աստվածները Յայոց, Գլենդել, 2007 թ.), որ, օրինակ, Անահիտ և Միհր աստվածների պաշտամունքը պարսիկները հայերից են վեցրու: Նա գրում է. «Յայկական Անահիտ դիցուին ծագումն, ընդհանուր առմամբ, դիտում են իբր իրանական և զրադաշտական, որը հետևանք է պարսկամետ քարոզչության և պատմության խեղաթյուրման» (Էջ 34): Այդ աշխատությունում Յ. Ներսիսյանը ցույց է տալիս, որ Անահիտի և Միհրի պաշտամունքը մեզ մոտ հայտնի է եղել մ.թ.ա. XIV դարից: Իսկ Պարսկաստանում այդ պաշտամունքն ի հայտ գալու առումով գրում է. «Մինչև Արդեշիր Բ թագավորը (մ.թ.ա. 405-359) մենք չենք հանդիպում որևէ մի պարսկական սեպագիր արձանագրության, ուր նշված լինեն Անահիտի և Միհրի անունները»: «Քեմենս Ալեքսանդրիոսը (մահացել է 220 թ.) մ.թ.ա. 4-րդ դարի հանրահայտ պատմիչ քաղդեացի Բերոսոսից մեջբերում է. «Արդեշիր Բ թագավորը (405-359), որ Աֆրոնդիթի (իմա՝ Անահիտի) մեհյան կառուցեց և այս դիցուին պաշտամունքը սովորեցրեց Փարսի և Բալսի մարդկանց» (Յաշեմ Ռազի, «Ֆարհանգե նամհայե Ավեսթա», Թեհրան, 1967, հատ. 1, Էջ 157-158): Վինդիշմանը հավաստի աղբյուրների

հիման վրա գրի է առել, որ Արդաշիր Բ-ն Անահիտի պաշտամունքն ընդօրինակել է իր անմիջական հարևան Երկրից, Փոքր Ասիայից, այսինքն՝ Հայաստանից (Windischmann, L' Avesta, Pers Anahita, p. 18): Շահփոք Ա-ն (241-272) հրահանգեց բոլոր օտար կրոնների և հավատամքների գրվածները, ավանդությունները հավաքել Ավեսթայի մեջ: Եվ այսպես,- շարունակում է Ներսիսյանը,- հայ աստվածները ներմուծվեցին նրանց մոտ և պաշտամունքի առարկա դարձան, որը մեծ բարեբախտություն է, քանզի պարսիկները այդ պաշտամունքի ծեսերը գրի առին ու պահպանեցին մեզ համար, իսկ քրիստոնյա Գրիգորը, որին «լուսավորիչ» կոչեցին, բոլոր մեր գրավոր աղբյուրները ոչնչացրեց»:

Հայ մշակույթի նկատմամբ շարունակարար կատարվող ոտնձգությունների առիթով ժամանակին արդարացի վրդովմունք է հայտնել հայտնի գիտնական Գ. Ղափանցյանը. «Մի պատմական դժբախտություն է կախված հայ Ֆիլոլոգիայի վրա՝ աշխատել ամեն կերպ հայոց նյութական թե հոգևոր (այս թվում և լեզվական) մատերիալը պարզաբանել նախ և առաջ իրանական աշխարհով» (Գ. Ղափանցյան, Արա Գեղեցիկի պաշտամունքը, Երևան, 1945 թ., էջ 90):

Հայոց Անահիտ աստվածուհու պաշտամունքի մասին արժեքավոր տեղեկություն է հաղորդում Ստրաբոնը. «Արդ, պարսից բոլոր սրբավայրերը պաշտում են նաև մարերը և հայերը. բայց Անահիտի սրբավայրերը հայերը (պաշտում են) առանձնահատուկ. տարբեր վայրերում, և հատկապես Ակիլիսեում (Եկեղիք-Եկեղյաց-Երզնկա) հաստատված են նրա սրբավայրերը, որտեղ կարգված են ստրուկներ ու ստրկուիններ...» (Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոնատիա, Երևան, 1981 թ., հատոր 1, էջ 420: Ստրաբոն, Աշխարհագրություն, XI, 14):

Ականավոր հայագետ Ղ. Ալիշանը գրում է. «Հայտնի է միայն, որ բոլոր ազգերից ավելի հայերն էին անահիտապաշտ, և ըստ Քրայցեր հմուտ դիցաբանի՝ հայոց Անահիտն է բոլոր անահիտների նախատիպը» (Ղ. Ալիշան, Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոնը, Երևան, 2002 թ., էջ 137):

Փիլիսոփա, ազգագրագետ, դիցաբան Ֆրեզերը Սիհր աստծոն մասին գրում է. «Արևելյան ծագում ունեցող այն աստվածներից

մեկը, որոնք անտիկ աշխարհի մայրամուտին պայքարի մեջ մտան Արևմուտքի վրա իրենց տիրապետությունը հաստատելու համար, Միհրն էր: Միհրի պաշտամունքը ուսմունքով ու ծիսականությամբ շատ բանով հիշեցնում է ոչ միայն Մեծ մոր պաշտամունքը, այլև քրիստոնեությունը: Այդ նմանությունը իսկույն նկատեցին իրենք՝ քրիստոնեական աստվածաբանները, և նրանք դա մեկնարանեցին որպես սատանայի ձեռքի գործ, որը ձգտում է մարդկային հոգիները շեղել ծշմարիտ ուղուց՝ քրիստոնեության այդ կեղծ ու խաղաղի նմանականության միջոցով: Կասկածից վեր է մի բան. միհրականությունը, որը վեհ ծիսականությունը համակցում էր բարոյական անաղարտության և անմահության հասնելու ձգտման հետ, իրեն դրսնորեց որպես քրիստոնեության ահեղ ախոյան: Մի որոշ ժամանակ հնարավոր չէր կանխագուշակել, թե մրցակցող այս երկու դավանանքների պայքարը ինչ հետևանք կունենա: Այս տևական պայքարի վերապրուկները պահպանվել են Քրիստոսի ծննդյան մեր տոնում, որը եկեղեցին ավելի շուտ անմիջականորեն փոխ է առել հեթանոսական այդ պաշտամունքից: Միհրի պաշտամունքի կողմնակիցները նրան անվանում էին Արև կամ Ամենահաղթ արև, դրա շնորհիվ նրա ծնունդը ևս թվագրում էին դեկտեմբերի 25-ին» (Զ. Զ. ֆրեզեր, Ոսկե ծյուլը, 1989 թ., Երևան, էջ 421-422):

Եվ այս պայծառ հավատքը «անհիշատակ դարձնելու» համար Հայաստանյաց առաքելական եկեղեցին հատուկ պատիժ սահմանեց՝ միհրականների-արևապաշտների-արևորդիների ոտքերի շիլերը հատել և բորոտանոցում բնակեցնել (այդ մասին կխոսվի հետագա շարադրանքում): Այդ-պիսի իրեշավոր պատիժն էր նաև, որ ապահովեց քրիստոնեական եկեղեցու լիարժեք հաղթանակը: Քրիստոնեության հաղթանակի առումով հայ մշակութային գործիչ Ղևոնդ Ալիշանը գրում է. «Եվ արդեն իսկ մշտնչենավոր իրաշք է, որ արիական կոչված հայ ազգը իր ցեղակիցների մեջ մեն-մենակ է բոլորովին քրիստոնյա, մինչդեռ մյուսները կամ պահել են իրենց հին դիցարանությունը և դեռ իրենց կրակն են վառում ու պատվի արժանացնում, կամ ընդունել են իսլամը» (Ղևոնդ Ալիշան, Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոն, Երևան, 2002 թ., էջ 4): Այստեղ

ինչպես չքերեմ իրեա մշակութային գործիչ Փիլոն Եբրայեցու, որ հայտնի է նաև Փիլոն Աղեքսանդրացի անվամբ (մ.թ.ա. I դ.-I դ. առաջին կես), կանխատեսումը. «Յուրաքանչյուր ազգ կթողնի իր ուրուն ձանապարհը, և, դեռ նետելով իր նախնիների սովորույթները, կդառնա միայն մեր օրենքները պատվելուն, քանի որ, երբ Վերջիններիս փայլի պայծառությունը ուղեկցվի ազգային բարգավաճումով, այն կխամրեցնի մյուսների լոյսը, ինչպես ծագող արեգակը խամրեցնում է աստղերին» (Հայկական լեռնաշխարհի հայոց և համաշխարհային քաղաքակրթության բնօրրան, Երևան, 2004 թ., էջ 7-8, Moses II, 7, 44.- Philo. Foundations of Religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam, bay H.A. Wolfson, vol. I, Cambridge, Massachusetts University Press, 1962,):

Ամենսին զարմանալի չէ, որ իրեա հեղինակները Միհրի կերպարը փոխարինել են Քրիստոսով, քանզի ժողովրդի կողմից այրախի պաշտելի հավատքն իրենց պետք է եղել, իսկ նրանք ուրիշների մշակույթը խեղաթյուրելու և սեփականեցնելու իրաշալի ավանդույթ ունեն:

Ավետագետ Յ. Ներսիսյանը իր աշխատությունում ներկայացնում է Միհրի և Քրիստոսի պաշտամունքի նմանությունը: Այսպես, Միհրը ծնվել է քարայրում, Քրիստոսը ծնվել է մսուրում: Ծնված Միհրին այցելել են հոտաղներ, ծնված Քրիստոսին այցելել են մոգեր: Միհրը ծնվել է դեկտեմբերի 25-ին, Քրիստոսը ծնվել է դեկտեմբերի 25-ին: Միհրը լոյսի և բարության մարմնացում է, Քրիստոսը բարության մարմնացում է: Միհրը դարբին էր, Քրիստոսը հյուսն էր: Միհրը ուներ 12 աշակերտ, Քրիստոսը ուներ 12 աշակերտ: Միհրը ձաշակեց վերջին ընթրիքը, Քրիստոսը ձաշակեց վերջին ընթրիքը: Միհրը գարնանը հանճար երկինք, Քրիստոսը գարնանը հառնեց երկինք: Միհրի պաշտամունքում պետք է մկրտվեին, Քրիստոսի պաշտամունքում պետք է մկրտվեն: Մեհյանում անշեց կրակ էին վառում, եկեղեցում կերոն (մոմ) են վառում: Միհրը մեսիա է և դատաստանի օրը լավ ու վատ գործերի դատավորը, Քրիստոսը մեսիա է և դատաստանի օրը լավ ու վատ գործերի դատավորը: Միհրի հոգևորականությունը 7 կարգ ունի, քրիստոնեական եկեղեցու հոգևորականությունը 7 կարգ ունի: Միհրի հոգևոր վեհա-

գոյն կարգը կոչվում էր պապ, քրիստոնեական հոգևոր վեհագույն կարգը կոչվում է պապ... (Յ. Ներսիսյան, Նախաքրիստոնեական աստվածները հայոց, Գլենդել, 2007թ., էջ 315-317):

Նպատակահարմար եմ համարում Յ. Ներսիսյանի աշխատությունից բերել զրադաշտական կրոնում պահպանված Յայոց Միհր աստծո հավատալիք-ծեսերից մի հատված:

«Արամազդը ասում է. «Ես արարեցի Միհրին, որպեսզի նրան ինձ համարժեք զոհ մատուցի ու պաշտպի: Միհրին ստող հանցագործը ամբողջ երկիրն է ոչնչացնում, հարյուր հանցավոր ոքրագործի նման ծշմարտությունն ու արդարությունն է սպանում: Արամազդի որդի կրակը աշակցում է նրանց, որոնք պայմանապահ են և չեն ստում Միհրին: Փառարանում են լայնածավալ արոտավայրեր ունեցող Միհրին, արհայի երկրների պահպանին, որ այդ երկրներում խաղաղություն ու բարեկեցություն է քերում, ոժվարությունները հարթում, երջանկություն ու հաղթանակ է նվիրում, քանզի նա արիասիրտ քաջ է ու միշտ հարազոյ ու մեծարման ու փառարանման արժանի: Աստվածների ամենահզորն է Միհրը: Միհր մարդկանց բոլոր գործերն ու արարքն է տեսնում: Նա լսողության հագար ականջ ու տեսողության հազար աչք ունի և երկնակամարից մարդկանց արարքի ականատեսն է ու միշտ արթում: Միհրը ստի և ստախոսի անողորմ ու անողոր թշնամին է: ... Միհրը արկի լուսն ու ձառագայթն է: Միհրը ծշմարտության աստված է: Միհրը, ավելի քան ամեն արարքից ու մեղքից, ստից է վշտանում: Նա ստի և ստախոսի անողոր թշնամին է»:

«Ով Միհր, դու մեզ պաշտպանիր: Ով Միհր, ահ ու սարսափի մատմիր մեր թշնամիներին, քանզի դու ես կարող նրանց ուժն ու կորովը ոչնչացնելով անձարակ դարձնել: Նա, որ ծշգրիտ ու ազնվարար պաշտի ու փառարանի ամենագետ, անսխալ, տաս հազար արթում դիտապահակ Միհրին, ռազմադաշտում անվնաս է մնալու թշնամու հատու նիզակից ու սլացող նետից: Պաշտում եմ ծշգրիտ խոսքերի առաջնորդ, առատություն ու հարստություն պարզեցող, քաջ ու ռազմիկ, դևերին հարվածող, անհավատներին, մեղավորներին ու ովտառքաժողովներին պատժող, աստվածային սրբազն խոսքի տեր Միհրին: Միհր աստվածը փառը ու պատիվ

է պարզեւում, բարօրություն ու հարստություն է պարզեւում, տունն ու ընտանիքը լիցքավորում է խրախժանքով ու ուրախությամբ, իսկ թշնամիների տունն ու տեղն է ավերում: Բարեպաշտ հավատացյաների նվիրատուն է: Կարգ ու կանոնը, գեղատեսիլ, բարեկազմ ու հոյանդամ կանայք, քաջակորով զավակներ, արագընթաց նժույգներ, լավագույն ռազմակառքեր, շքեղ ապարանքներ, նրագեղ ու անուշաբույր անկողիններ նրա շնորհիվ է արարվում: Ուստի հետևորդները աղոթում են. Ով Միհր, մեր օրիներգերը լսելով, ընդունիր մեր աղերսը, աղոթքն ու զոհաբերումը, իջիր թեզ պաշտողների այս խմբի մեջ: Նկատի ունենալով հետևորդներիդ հետ երջանկության դաշինքիդ կայունությունը, տուր մեզ հարստություն, հզորություն, հաղթանակ, երջանկություն, բարօրություն, արդարություն, բարեհոչակություն, հոգեկան անդորրություն, ծանաչման ունակություն, իմաստասիրություն, հաղթանակը Արամազդաստեղծ և սրբազն խոսքը աստվածային, որպեսզի այս պարզեներով օժտված, հաղթենք մեր թշնամիներին: Միհրը ովտադրուժ թշնամու ռազմիկների աչքերն է կուրացնում, բազուկները եւլապում, ականջները խլացնում, ոտքերը թմրեցնում, որպեսզի անձնատուր լինեն...»:

«Միհրն է գյուղերի ու քաղաքների խնամակալն ու հոգատարը, անձրև տեղացնողը և բռականության աձեցնողը: Նա գերիշխանության աստվածն է, վերջին դատաստանի օրվա դատավորն է: Միհրը ծշմարտության, գեղախոսության և ծշմարիս խոսքի աստվածն է: Այն ստախոսներին, որոնք կարծում են, թե իրենց արարը Միհրից ծածուկ է մնալու, իր հումկու և հասու ծեռքերով ջարդում ու ոչնչացնում է: Լուսի, շողի ու ծառագայթի աստված է, արշալույսին առ մրության դեմ է պայքարում»...

Միհրապաշտ գինվորը երկու ձակատում էր մարտնչում: Նախ, ընտանիքի հայրենի հողի պաշտպանության համար և ապա՝ չարի դեմ: Այն կամավորները, որոնք ցանկանում էին գինվորի դիրքին հասնեին, պետք է դժվարին ընտությունների բովից անցնեին: Օրինակ, դժվարին պայմաններում զայլի հետ պետք է կռվեին: Ձեռքները մեջքին կապելով ջուրն էին նետում, և նրանք պետք է ի զրոյու լինեին իրենց ազատել: Ոտարօրիկ ծյան վրա քայլեին և դիմանային քաղցի և ծարավի: Վերջինը գերեզմանափոսում քնելու

Էր: Մեհյանում մի գերեզմանանման փոս էր քանդվում, որի մեջ կամավորը պետք է քաղցածության, մթության, վախու ու սարսափի դիմանալով՝ քններ: Մի առ ժամանակ դագաղի մեջ քննելուց հետո, արյունոտ դաշույնի կամ թրի ծայրին մի թագ կախած իր մոտ էին թերում: Կամավորը վերցնում էր այն, թագը դնում էր ուսերի վրա, այլ ոչ թե զլիսին և ասում: «Միթրան է իմ թագը»: Դա Միթրի զինվորների «զինվորական երդումն» էր: Աղափառված նրանք ընդունվում էին որպես Միթրի զինվոր և ապա ջրով մկրտվելով վերածնվում էին: Նրանց անցյալը մահանալով և ջնջվելով, Միթրի զինվոր էր ծնվում» (Էջ 219-227):

«Երանի նրան, որին Արամազդն շնորհե առողջութիւն, և անմահութիւն, որի համար աղաչում եմ քեզ. իցիվ թե բարեպաշտության Աստծութ՝ Միթրի միջոցով տայիր մեզ երջանկություն, ծշմարիտ բարիք և ուղիղ մտայնություն: Յավատամ զի դու ես գորավիճն բարվո, քանզի տեսանեմ զի դու ես սկզբնական պատճառ և արարիչ կենդանության արարածոց, որ բաշխես վարձս ըստ գործոց և ըստ բանից, տաս գբարին բարվո և զարին չարի» (Էջ 8) (Հովհեկ Ներսիսյան, Նախարարիստոնեական Աստվածները Յայոց, Գլենդել, 2007թ.):

Վերջին տարիներին, օրեցօր իմ մեջ ավելի է ամրապնդվում այն համոզմունքը, որ Յայոց աստվածների պաշտամունքը, վարդապետություններն ու Նրանց նվիրված ծեսերն անհուսորեն կորած չեն, դրանք հնարավոր է վերահավաքել, ի մի բերել ու որպես մեծագոյն նվեր վերադարձնել իր իսկական տիրոջը՝ հայ ժողովրդին: Դրա համար նախ անհրաժեշտ է գիտակցել այդ գործի հոված կարևորությունը:

«ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅՈՒՆ՝ ՄԻԱԿ ՃԵՄԱՐԻԾ ՈՒՍՍՈՒՆՔ»

Յայերը քրիստոնյա ժողովուրդ են... Յիսուս Քրիստոսի ու նրա առաքյալների քարոզչությամբ շատ ժողովուրդներ, այդ թվում և հայերը, որպես միակ և ծշմարիտ ուսմունք, ընդունեցին քրիստո-

ԱԵՌՈՒԹՅՈՒՆԸ: Քրիստոնեությունը մեր ժողովրդի համար վիթխարի դեր ու նշանակություն ունի: Այն մեծապես նպաստել է Հայաստանում մշակույթի՝ արվեստի, ժարտարապետության, գիտության և կրթության զարգացմանը: Կառուցվել են հոյակերտ բազմաթիվ եկեղեցիներ ու վանքեր: Վանքերին կից հիմնվել են դպրոցներ, համալսարաններ, զարգացել են մատենագրությունն ու մանրանկարչությունը, գիտության տարրեր ծյուղեր» (Էջ 4):

ա. Եթե քննադատելի ու մերժելի է համարվում Հայոց աստվածներին պաշտելը, ապա ինչո՞ւ չի քննադատվում ու չի մերժվում Եհովային, սուրբ հոգուն, Քրիստոսին պաշտելը: Առավել ևս, որ Հայոց աստվածների ուսմունքը, ի հակառարություն քրիստոնեականի, հայ ժողովրդի համար որևէ անօգուտ ու վտանգավոր գաղափար չի պարունակում: Այստեղ զարմանալու ոչինչ չկա. Հայոց աստվածները ստեղծվել են մեր նախնյաց կողմից՝ մեր երազանքին ու բաղձանքին համահունչ, իսկ այսօրվա մեր դավանած կրոնը՝ քրիստոնեությունը, ստեղծել են սինհստ հեղինակները՝ իրենց աշխարհակուլ ծրագրին համապատասխան:

բ. Եթե ձիշտ չէ «բնական երևույթների աստվածացումը և կուրքերի պաշտամունքը», Հայոց աստվածներին պաշտելը, կուրքեր պատրաստելը, դրանց զոհեր մատուցելը, տաճարներ կառուցելը, ապա ի՞նչ հիմնավորմամբ է պաշտվում, օրինակ, Հիսոս Քրիստոսը, որի անվան հետ կապված տաճարներ են կառուցվում, զոհեր մատուցվում, կուրքեր պատրաստվում և այլն: Նաև՝ բացի օգտակարից, ի՞նչ վտանգ է ներկայացնում բնության ու բնական երևույթների աստվածացումը: Արդյոք բնության ոչ կարևորումն ու մերժումը չէ՝, որ մարդկությանը կանգնեցրեց էկոլոգիական աղետի առջև:

գ. Ի՞նչ հիմնավորմամբ է քրիստոնեությունը ներկայացվում «որպես միակ և ծշմարիտ ուսմունք»: Զարմանալի է, դասագրքում գրվում է մի բան, որը բացարձակապես որևէ հիմք չունի: Եթե գրվում է այդ ուսմունքի ծշմարիտ լինելու մասին, ապա պետք է բերվեն գիտականորեն հիմնավորված փաստեր: Սակայն քննարկվող

դասագիրքը կազմողներն ընտրել են եկեղեցական հայրերի բազմադարյա ուղին՝ հայտարարել և մտավարժանքներով համոզել, որ հայտարարածը ճիշտ է:

Բոլորին է հայտնի, որ աշխարհի ժողովուրդները հազարավոր աստվածներ են ունեցել և ունեն, և յուրաքանչյուր ժողովուրդի աստծուն (աստվածներին) ընդունել և ընդունում է որպես ամենածշմարիտ, ամենակարող, ամենահզոր, բոլոր աստվածներից բարձր՝ աստվածների աստված: Եթե վերցնենք աշխարհում մեծ ծավալում ունեցող կրոնները, ապա կտեսնենք անզիջում մրցակցություն՝ երբեմն նաև նույն կրոնի ներսում (Եհովայի և Յիսուսի միջև): Աքեմենյան Թսերքսես արքան (մ.թ.ա. V դար) կատարեց կրոնական քարեփոխում՝ հայտարարելով «Մեծ աստված է Ահուրա-Սազդան՝ բոլոր աստվածներից մեծագույնը»: (Ողջ տերության սահմաններում այդ նպատակով նրա կանգնեցրած արձանագրություններից մեկն էլ քանդակվել է Կանի ժայռի վրա, տես Յ. Սանտալծեան, Ասորեստանեաց և պարսիկ սեպագիր արձանագրութիւններից կամ քաղուածք նոցին, որոնք Նախրի-Ուրարտու աշխարհին պատմութեան կը վերաբերին, Վիեննա, 1901, էջ 224-226, նաև Kent R.G., Old Persian. Grammar, Texts, Lexicon, Parts I-III, New Hawen, 1953, էջ 152-153): Եհովան իրեն համարում է միակ և ամենահզոր՝ «Յիմա նայեցէք, որ միան ԵՍ ԵՍ՝ ու ինծմէ ուրիշ Աստուած չկայ, ես կը մեռցնեմ, ու ես կ'ապրեցնեմ, ես կը զարնեմ ու ես կը բժշկեմ ու իմ ծեռքիս ազատող չկայ: Ես յափտեան կենդանի եմ» (Բ Օրինաց 32:39-40), Ալլահը՝ «Սիթե՞ դու չես տեսնում, որ Ալլահին խոնարհվում են և այն, ինչ երկնքում է, և նա, ով երկնքում է. և արևը, և լուսինը, և աստղերը, և լեռները, և ծառերը, և կենդանիները...» (Ղուրան 22:18), Քրիստոսը՝ «Ամէն իշխանութիւն ինծի տրունցաւ երկնքի ու երկրի մէջ» (Մատթ. 28:18): Յամարյա նույն բովանդակությամբ քաղվածքներ կարելի է բերել բազում աստվածների ամենակարող և միակը լինելու մասին:

Եթե Յիսուսի ուսմունքը միակ ծշմարիտն է, ապա ի՞նչ կարելի է ասել նրա հրո՝ Եհովայի ուսմունքի մասին: Աստվածաշունչ կարդացողը կնկատի, որ թեև այդտեղ ամփոփված է ընդհանուր հուդայականության (հուդայականության և քրիստոնեության) գաղափարախոսությունը, այդուհանդերձ, Եհովայի և Քրիստոսի ուսմունք-

Աերը հակադիր են: Օրինակ, եթե Եհովան հրեաներին հորդորում ու պարտադրում է ոչնչացնել ուրիշ ժողովուրդներին, տիրանալ նրանց հարստություններին, լիարժեք կյանք վայելել, պարտադրաբար սերունդ տալ, ապա Քրիստոսն իր հավատացյալներին հորդորում ու պարտադրում է հնագանդություն, աղքատություն, ցմահ կուսություն:

Դ. Յարկավ, դժվար է չհամաձայնել այն մտքի հետ, որ «քրիստոնեությունը մեր ժողովրդի համար վիթխարի դեր ու նշանակություն ունի», սակայն այդ խնդիրը պետք է բազմակողմանի ուսումնասիրել, օգուտ-վնասների անկողմնակալ գնահատում կատարել, որից հետո միայն կարծիք հայտնել: Իսկ ինչպես է հնարավոր, որ քրիստոնեությունը մեր երկրի կյանքում կարևոր դեր չունենար, երբ ավելի քան 1700 տարի է, ինչ հայոց կյանքը դրված է քրիստոնեական դրագմաների ենթակայության տակ, այսինքն՝ Ետքին ու արտաքին քաղաքականությունը, գիտությունը, ուսումը, տեղեկատվությունը, դատարանը, և ընդհանրապես, հայ մարդու մտածելակերպը Ենթակված են քրիստոնեական կրոնին, նրա կապանքներին, և դրանք ծառայել են այդ կրոնի բուն նպատակին, իսկ այդ նպատակը հայ մարդուց ծածուկ են պահում: Եվ ինչպես ցուց է տալիս մեր անցած ուղին, այդ «Վիթխարի» դերն արտահայտվել է քացասական իմաստով: Այդ «Վիթխարի» դերի դրսնորումներից են՝ հայ մարդու կերպարանափոխումը, Յայոց պետականության քայլայումը, տարածքների կորուստը, շարունակական կոտորածները, արտագաղթը և ուժացումը:

Պատմական աղբյուրները ցուց են տալիս, որ քրիստոնեությունը Յայաստան մուտք է գործել պետական հեղաշրջման միջոցով, որին հաջորդած արյունահեղությունն ու մշակույթի ոչնչացումը ծնկի են բերել հայ ժողովրդին, և դա միայն ժամանակավոր չի եղել: Քրիստոնեական նորամուտ եկեղեցու գաղափարախոսության դրագմաները ծառությամբ չկատարողների նկատմամբ կիրառվել է անեծք, ապաշխարանք, ծեծ, աղվեսադրոշմ, ոտքերի ջիլերի հատում ու բորոտանոցում բնակեցում: Եվ արդյո՞ք հնարավոր էր, որ այդպիսի պայմաններում քրիստոնեությունից զատ մեկ այլ ուսմունք Յայաստանում կարողանար որևէ դեր կատարել:

Ե. Ինչ վերաբերում է քրիստոնյա «Հայաստանում մշակով-թի՝ արվեստի, ծարտարապետության, գիտության և կրթության զարգացմանը մեծապես նպաստելուն», ապա պետք է ասել, որ քրիստոնեությունը ընդունած նոյնիսկ պետականություն ունեցող երկրներում էլ կրթությունը, արվեստը, ծարտարապետությունը, հիմնականում զարգացել են այն չափով, որքանով համապատասխանել են քրիստոնեության դոգմաներին ու կանոններին և նպաստել այդ կրոնի ամրապնդմանն ու ծավալմանը։ Առանց վարանման կարելի է ասել, որ քրիստոնեության հովանու տակ զարգացող գիտությունը պետք է որ կեղծ գիտություն լինի։ Նոյնը և կրթությունը, երբ դրա նպատակն իրական աշխարհից կրթվածին մեկուսացնեն է։ Բարեբախտաբար, այդ կրոնին միշտ չէ, որ հաջողվել է լիովին կանխել մտքի զարգացումը։

Նոյնիսկ Խորհրդային իշխանության տարիներին, երբ գիտության բոլոր բնագավառները չեն, որ ընդունելի էին և կրոնի էր վերածվում կոմունիստական գաղափարախոսությունը, այդուհանդերձ, Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունում գիտության, կրթության, տեխնիկայի բուռն զարգացումն ակնհայտորեն ցույց տվեց, թե քրիստոնեական կրոնի արգելումն ինչ դրական դեր կատարեց։

Քրիստոնեական Եկեղեցին հատուկ վերաբերմունք է ունեցել և ունի իր գիսավոր թշնամու՝ գիտության նկատմամբ։ Քրիստոնեության պարագույսը, այդ կրոնը համակարգող կենտրոնը, իմա՝ սիոնիզմը, ինչո՞ւ պետք է նպաստեր ու նպաստի Հայաստանում գիտության զարգացմանը, այն էլ՝ մեծապես։ Մի՞թե հայ ժողովուրդն այդ Կենտրոնի համար բացառիկ արժեք է, որ կոչվի քրիստոնյա ժողովուրդ, սակայն չենթարկվի այդ կրոնի՝ դեպի քայլայում ու մահ տանող կանոններին, շեղվի «Վերին Սիոնի Ճանապարհից»։ Եվ, ընդհանրապես, ինչո՞ւ պետք է քրիստոնեությունը նպաստի մի բնագավառի զարգացմանը, որը զարգանալով պետք է եզրահանգի, որ քրիստոնեությունը նպատակորեն ստեղծված նենգ ու խիստ վտանգավոր մի ուսմունք է՝ ուղղված բնության ու մարդու դեմ։ Եվ քրիստոնեությունն ինչո՞ւ պետք է նպաստի գիտության զարգացմանը, երբ այդ զարգացումը կնշանակի՝ մահ քրիստոնեությանը։

Աստվածաշնչում անկեղծորեն արտահայտված է գիտության

նկատմամբ այն զարհուրելի վերաբերմունքը, ինչը հարյուրամյակ-ներ շարունակ խոչընդոտել ու խոչընդոտում է գիտության ու լուսա-վորության առաջնորդացը. «**Իմաստուններուն իմաստութիւնը պիտի կորսնցնեմ ու հանձարեղներուն հանձարը պիտի խափանեմ:** Քանզի Աստուած հաժեցաւ քարոզութեան յիմարու-թիւնով ապրեցնել, ուստի աստուածային իմաստութեամբ չթույ-լատրեց որ աշխարհային իմաստությամբ մարդ Աստուած ձանչնայ: Աստուած աշխարհիս յիմարները ընտրեց, որպէս զի ամօթով ընէ իմաստունները» (Ա Թուղթ Կորնթ. 1:19-27):

Այո, հենց այդ «քարոզութեան յիմարութիւնով» էլ ապրում ենք: Յայտնի է, որ հորդայական և քրիստոնեական կրոնները, նոյն ին-քը՝ ընդիհանուր հորդայականությունը, հենված է հորինված բաների վրա և անտեսում-արհամարհում է իրական փաստերը, բանակա-նությունը, բնականությունը, տրամաբանությունը, բարոյականութ-յունը («**Իմաստութեան սկիզբը Տէրոջը Վախճ է**». Առակաց 1:7, «**Քու բոլոր սրտովդ Տէրոջը ապահնէ և քու իմաստութեանդ մի՛ Վստահիր»). Առակաց 3:5), այն դեպքում, երբ գիտությունը՝ բնությունը, կյանքը ծանաչելուն ուղղված ուսումնասիրություննե-րի ոլորտ է: Իսկ այն հորինվածքը, թե իբր աստված բանիմաց-ի-մաստուն մարդուն զրկել է իրեն չգոյին՝ Եհովա աստծուն ծանաչելու հնարավորությունից, իիշեցնում է Եզովպոսի հայտնի առակը:**

Կրոնի և գիտության հարաբերությունների առումով բերեմ քաղ-վածքներ որոշ գիտնականների աշխատություններից. «Գիտութ-յունը ժխտելու ոգին ներթափանցեց «Եկեղեցու հայրերի» Երկե-րը, որոնց վրա ներկայումս էլ հենվում են Եկեղեցականները»: «Տգի-տությունից չէ, որ մենք քիչ ենք մտածում գիտությունների մասին, - հայտարարում էր Եկեղեցական գրող Եփեսոսը (270-339 թ.), - այլ՝ ատելությունից դեպի նրանց միանգամայն անօգտակար աշխատանքը»: Եկեղեցու հայրերից մեկ ուրիշը՝ Ավգուստինոսը (354-430 թ.), ուղղակի ասում էր. «Իր համոզչությամբ ոչինչ չի կարող հավասարվել սուրբ գրվածքներին, նա վեր է մարդկային մտքի բոլոր ընդունակություններից»: Այն ամենը, ինչ չէր կարելի մեկնաբանել «սուրբ» գրքերի ոգով, այրվում էր շիկացած Երկա-թով: Աստվածաբանները պնդում էին, թե իբր գիտությամբ զբաղ-վելը դաշինք է սատանայի հետ: Դոմինիկյան կուսակրոն Կիշի-

Նան հայտարարում էր, որ «մաթեմատիկոսները բոլոր հերետիկոսությունների հրահրողներն են, երկրաչափությունը՝ «սատանայից է»: Քիմիան եկեղեցականները անվանում էին «սատանայական յոթը արվեստներից մեկը»: Յոռմի պապերը հրատարակում էին հատուկ կոնդակներ (որոշումներ)՝ ընդդեմ այն մարդկանց, ովքեր գրաղվում էին քիմիական փորձերով: Այդ կոնդակները շատ մարդկանց կործանման են հասցրել՝ վիոլովյան և կախարդության մեղադրանքով: Եկեղեցականների ճնշման տակ ավելի քան հազար տարի անազնիվ, նոյնիսկ մեղսական գործ էր համարվում նաև վիրարուժությունը: Չի եղել, թերևս, գիտության մի բնագավառ, որի դեմ հանդես չգային կրոնի քարոզիչները» (Հրուցներ կրոնի և գիտության մասին, Երևան, 1965 թ., էջ 174):

Հայտնի գիտնական Շախնովիչը գրում է. «Աստվածաշունչը խանգարում է մարդկանց աշխարհը տեսնել այնպես, ինչպես այն կա իրականում, ծանաչել բնության երևությունների իսկական էությունը և տիրապետել դրանց: «Սիրաքի որդի Յիսուսի իմաստությունները» գիրքը սովորեցնում է. «Այն, ինչ անմատչելի է քեզ, մի՛ փորձիր, իսկ ինչ թաքնված է քեզնից, մի՛ որոնիր. Խորհրդածիր այն մասին, ինչ թույլատրված է քեզ, և դու գործ չունենաս անհայտ առարկանների հետ»: Աստվածաշնչի երևալուց շատ դարեր հետո գիտնականները արդարացիորեն զայրանում էին, որ իրենց հետազոտական յուրաքանչյուր քայլափոխին հանդիպում էին մի խոչընդոտի, որտեղ գրված էր. «Ճանապարհ չկա: Մովսես»: 1906 թ. Պետերբուրգում լիբերալ բուրժուաների մի ծնողական խմբակում քննարկվում էր Երեխանների կրոնական դաստիարակության և կրթության հարցը: Ժողովում «Աստվածաշունչը և գիտությունը» գեկուցումով հանդես եկավ հոգեբույժ պրոֆեսոր Պ. Ի. Կովալսկին, որը համոզիչ կերպով ցույց տվեց, որ Յին կտակարանի «սուրբ պատմության» դասավանդումը Երեխաններին անպայման պետք է վերացնել, քանի որ այն խարիսում է հարգանքը դեպի գիտությունը և սառեցնում գիտելիքներ ձեռք բերելու ծարավը: Նա ասում էր, որ Յին կտակարանը ֆանտաստիկ, խեղաթյուրված պատկերացումներ է պարունակում բնության և մարդու մասին: Ըստ Աստվածաշնչի, Երկինքը պահպում է սյուների վրա, ունի «ձյունի շտեմարան-

ներ և կարկուտի շտեմարաններ», աստղերը կենդանի էակներ են, որոնք կռվում են քանանացիների գորավարի դեմ, արևը մի ջահ է, որ կախված է երկնքից՝ ամբողջ օրը Երկիրը լուսավորելու համար. նա ունի կացարան, որտեղից դուրս է գալիս առավոտյան և ուր վերադառնում է երեկոյան: Դիսուս Նավինը հրամայեց արևին. «Կանգ առ, արև, Գարանի մոտ» և արևը կանգ առավ և կանգնած մնաց երկնքի մեջտեղում... Գիտնականի գեկուցումը հրապարակվեց: Դատական իշխանությունները որոշեցին այդ գրքուկը շրջանառությունից հանել, իսկ Պ. Ի. Կովալյանկուն դատապարտել արսուրանակության, սակայն դատական պայատը անհարմար գտավ հայտնի հոգեբռուժ պրոֆեսորի նկատմամբ կիրառել այդպիսի միջոցներ, և դատավճիռը չեղյալ հայտարարվեց» (Շախնովիչ, Փիլիսոփայության ծագումը և աթեիզմը, Երևան, 1979 թ., էջ 140-142): Նույն աշխատությունից ևս մի քաղվածք. «Մարտին Լյութերը 1546 թվականին իր վերջին քարոզում ասում էր. «Բանականությունը սատանայի առաջին պոռնիկն է», «հավատի արժանիքն այն է, որ նա կոտրում է բանականության վիզը», «հրաժարվելով բանականությունից, մենք աստծուն մատուցում ենք ամենաընդունելի զոհը, որ կարելի է տալ» (էջ 27):

Եկեղեցին, երբ չկարողացավ բոլորին համոզել գիտության բացակայությունը կամ անօգտակարությունը, սկսեց քարոզել, որ իբր գիտության և կրոնի միջև հակասություն չկա, որ, իբր, գիտականորեն իիմնավորվում է Եկեղեց աստծո գոյությունը և նրա ձեռքով տիեզերքի ստեղծումը... Քրիստոնեության թիկունքում կանգնած ուժին ամենսին չի հուզում այն, թե այդպիսի զառանցանքներ (խոսքը ոչ թե առասպելի, այլ կրոնական դոգմա դարձրած առասպելի մասին է) լսելով մարդիկ ինչ կմտածեն: Այդ ուժը՝ սիոնիզմը, արդեն գործնականում համոզվել է, որ ուրիշներին արհամարհելու, անտեսելու և անպատկառության մեթոդաբանությունն իրեն լիովին արդարացնում է:

Եկեղեցու՝ գիտության զարգացմանը մեծապես նպաստելու առոմնով հիշենք, թե այդ նույն Եկեղեցու ձեռքում ինչ կյանք ապրեցին մեր հանձարներից, օրինակ, Մովսես Խորենացին և Անանիա Ծիրակացին:

Ղազար Փարպեցին (442-VI դարի սկիզբ) վտարանդիությունից իր հովանավոր Վահան Մամիկոնյանին հղած նամակում, Ակարագրելով Եկեղեցու չարանենգ սպասավորների (Յայոց արեղաների) կողմից իրեն պատճառած թշվառությունները, նաև որոշ տեղեկություն է հայտնում Մովսես Խորենացուն (410 թ.-V դարի վերջ) բաժին հասած հայածանքների մասին. «...իսկ ուրիշ առաքելաննան մարդիկ ինչո՞ւ այսպիսի և սրանից էլ ավել տառապանքներ կրեցին այս աշխարհում և խստագույն վշտով վախճանվեցին: Երանելի փիլիսոփա Մովսեսը, որ արդարէ, մինչդեռ ապրում էր իր մարմնական կյանքը, արդեն երկնային զորականներին էր քաղաքակից, չէ՞ որ տեղից-տեղ հայածվեց հայոց այդ արեղաների ձեռքով: Չէ՞ որ նրա լուսավորող ու տգիտահալած գրքերը անգիտությունից փաթաղիկես (ասորերեն նշանակում է՝ մոլորված, խանգարված) էին համարում նրանք և էին ուրիշ բաներով խայտառակեցին: Սակայն հետո այլոց տված ամոթանքից՝ մի խարեական եպիսկոպոսություն մահադեղի պես խմեցրին այս սրբին և խեղդեցին: Եվ թե նա վախճանի ժամին ի՞նչ ահավոր նզովքի գիր է թողել քահանայության գլուխավորների վրա (Խորենացու «Ողբը»), գիտեմ, որ դուք լավ տեղյակ եք... (Նա իր կյանքը) անշափ անհանգիստ աշխատությունների և գիշերցերեկ Յայոց աշխարհը լուսավորող վաստակի վրա դրեց: Նրա ոսկորները գերեզմանից հանել տվին և գետը թափեցին: Յրեշտականնան այն Տերին նոյն այդ անհանգիստ հայածանքներով մահու հասցրին և դեռ իհմա էլ անհազ քինախնդրությամբ մեռածի հետ են կրիվ տալիս» (Ղազար Փարպեցի, Յայոց պատմություն, Թուղթ Վահան Մամիկոնյանին, Երևան, 1982 թ., էջ 483-485):

Այստեղից նաև կարելի է գորշակել, որ Խորենացուն՝ իր կենդանության օրոք հռչակ բերող գործերը մեզ չեն հասել. շիրիմը պղծող, հանգուցյալի ոսկորները գետը թափող արեղաներն ինչպես կարող էին հանդուրժել ու պահպանել մեր հանձարի՝ մարդկանց լուսավորող ու տգիտահալած գրքերը: Իսկ Փարպեցու «Թուղթ Վահան Մամիկոնյանին» աշխատությունը մեզ է հասել, հավանաբար, իշխանական արխիվները Եկեղեցուն ոչ այնքան մատչելի լինելու պատճառով:

Հիշակավոր մաթեմատիկոս, աստղագետ, տիեզերագետ, տոմարագետ, Հայաստանում ծշգրիտ գիտությունների հիմնադիր Անանիա Շիրակացին (605-685 թթ.) նույնաես հալածվել է Հայոց Եկեղեցու կողմից և, ըստ պահպանված ավանդույթի, իր կյանքի վերջին տարիներին ապաստանել է Վենետիկում: Հանձարեղ գիտնականի մահվանից հետո էլ «հալածվել» է նրա ստեղծագործությունը: Շիրակացու ավելի քան 400 տարի հետո Գրիգոր Մագիստրոսը իր ժամանակի կաթողիկոսին գրած նամակում ամոռաբեր է համարել Շիրակացու ստեղծագործություններն արգելանքի տակ պահելը:

զ. «Կառուցվել են հոյակերտ բազմաթիվ եկեղեցիներ ու վաճարեր»... իսկ ինչո՞ւ չի ասվում, որ դրանք կառուցվել են միայն հանուն քրիստոնեական կրոնի: Արդյո՞ք հնարավոր է, որ քրիստոնեությունը դարեր շարունակ գոյատևեր առանց եկեղեցիներ ու վաճեր կառուցելու և նրանցում սիոնիզմի ծրագրին համապատասխան հորինվածքների բեմականացման: Քրիստոնեական եկեղեցիներում ու վաճերում են մարոկանց հիմնուսացնում, անօգուտ ու վտանգաբեր հավատքին կառչած պահում: Այնպես որ, պետք չէ մանուկներին համոզել, թե եկեղեցիներն ու վաճերը կառուցվել են հանուն հայ ժողովրդի մշակույթի գարգացման:

Քրիստոնեական եկեղեցին Հայաստանում պետականորեն հիմնավորվելու հենց առաջին օրերին կարողացավ տիրանալ նյութական հարստությունների, որը իր գոյության, ամրապնդման ու զարգացման ամենագլխավոր երաշխիքն էր: Բացի այդ, եկեղեցին ոչ միայն հարկ էր վերցնում բնակչության ստացվածքից (տասանորդ և այլն), այլև տիրապետում էր հսկայածավալ կալվածքների: Օրինակ, Գրիգոր «Լուսավորիչը» ոչնչացրել է Գիսանեի, իմա՝ Հայոց Անահիտ աստվածուհու տաճարը (այդ տաճարը հիշատակվում է մ.թ.ա. 13-րդ դարի արձանագրությունում՝ Յ. Ներսիսյան, Հայկական լեռնաշխարհը ըստ Զրադաշտն ու իր Ավեսթան, Գլենդել, 2006 թ., էջ 90), և նոյն տեղում կառուցել ս. Կարապետ Վանքը և այդ վանքին անասելի հարստություններ է նվիրել: Ահա թե այդ մասին ինչ է գրում նոյն Գրիգորի գինակից, ասորի Գլակը. «Սուրբ Գրիգորը թողեց այդտեղ քառասուներեք կրոնավորներ, որպեսզի

տեղի բնակչությանը սպասավորեն: Տասներկու դաստակերտ էլ հատկացրեց նրանց. դրանք են Կուառուր, Մեղտին, Բրեխուր, Տումբը, Խորնին, Կեղը, Բազում և այլն, որոնք մեծամեծ և բազմամարդ ավաններ էին, ինչպես որ կա գրով հիշատակված Մամիկոնյան իշխանների մատյանում: Կուառու ունի 3012 ծուխ, 1030 հեծյալ և 2200 հետևակ: Մեղտին ունի 2700 ծուխ, 800 հեծյալ և 1030 հետևակ: Տումբը՝ 900 ծուխ և 400 հեծյալ: Խորնին ունի 1906 ծուխ, 700 հեծյալ և 1007 հետևակ: Իսկ Բրեխուր ունի 3200 ծուխ, 2040 հեծյալ, 840 աղեղնավոր հետևակ, 1080 տեգավոր և 2080 պարսպավոր» (Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 48):

Նշված 12 դաստակերտներից միայն 5-ի գինվորների թիվը կազմում է 11407: Ուստի կարելի է եզրակացնել, որ միայն այդ հինգ բնակավայրերում կարող էր լինել մոտ 60-70 հազար մարդ: Ըստ պատմիչների, Գրիգոր «Լուսավորչ» և նրա թիմակիցների սեփականությունը և վաճապատկան-Եկեղեցապատկան դարձան ոչ միայն հեթանոսական մեհյան-տաճարներին պատկան հողատարածքները, այլև նրանցում եղած ոսկին ու արծաթը, գլխատված-ոչնչացված իշխանական տների, սպանված ու Հայաստանից արտարսված հայերի շարժական ու անշարժ գույքը...

Ժողովրդից թալան-ավարառածից նույն ժողովրդին փշրանքներ տալով և Եհովայից ու Քրիստոսից սպասվելիք պատժի սարսափի ուժով՝ պարթև Գրիգորը կարողացավ մարդկանց ընտանի-ձեռնասուն դարձնել: Նոյն Գրիգորը նաև կարողացավ լուծել Եկեղեցու գերակայության և հայ ժողովրդին այդ Եկեղեցու հավերժորեն ստրուկ դարձնելու խնդիրները: Ահա թե ինչու մարդիկ առաջին հերթին Եկեղեցու իշխանությանն էին Ենթարկվում և միայն դրանից հետո՝ թագավորի՝ աշխարհիկ իշխանությանը: Ահա թե ինչու թագավորները և, ընդհանրապես, Երկրի ղեկավարները Եկեղեցու ձեռքում խաղալիք են եղել ու կան: Եվ արդյո՞ք պետք է զարմանանք, որ Հայոց պետականությունը ոչնչացվեց-ընկավ, և առնական հայ ռազմիկը ստրկամիտ դարձավ, իսկ ազգային մեծագույն կորուստների ու ողբերգությունների պահերին Եկեղեցաշինություն ենք ծավալում (Սպիտակի աղետալի Երկրաշարժի օրերին, փրկարարական աշխատանքներին զուգահեռ, այդտեղ հապճեպորեն

կառուցվեց թիթեղյա Եկեղեցի... Իսկ այսօր, մարդասիրական օգնություն աղերսող մեր Երկրում կառուցվում են թանկարժեք ու գեղեցկակերտ այնպիսի Եկեղեցիներ ու վանքեր, որ դրանք տեսնող օտարը կարող է կարծել, որ Հայաստանի Հանրապետությունն անսպառ ֆինանսներ ունի), որը կյանում է հայ ժողովրդի առանց այդ էլ սակավ ֆինանսանյութական միջոցները: Քրիստոնեական Եկեղեցաշխնություն է ծավալվում նաև հայ ժողովրդին ուրիշ հավատքներից ու աղանդներից գերծ պահելու պատրվակով: Ինչ է, ՀՀ իշխանավորներն ու Էջմիածնը չգիտե՞ն, որ, օրինակ, Եղովայի վկաները, մորմոնները, ավետարանչականները և բազում այլ կազմակերպություններ սինհիգմի կառուցներ են, որ նոյն սինհիգմի Ենթակայության տակ է և քրիստոնեական Եկեղեցին:

Հայ ժողովրդի պատմությունից կարելի է բերել բազում օրինակներ, երբ փառաբանվող այդ Եկեղեցի-վանքերում են հրկիզվել հարյուր հազարավոր հայեր, որոնք իրենց կյանքի ապահովության երաշխիքը համարել են այդ Եկեղեցիներն ու վանքերը, հետևաբար, համարյա չեն մտածել զինվելու և ինքնապաշտպանության մասին: Յրկիզվածների հարազատներն ու արյունակիցները, առանց որևէ վերլուծման, մեծ ջերմեռանդությամբ վերականգնել են այդ Եկեղեցիներն ու վանքերը և առավել նվիրվել դրանց (հայտնի է, որ թշվառությունը և դժբախտությունը հավատացյալներին ավելի են կապում քրիստոնեական հավատքին, և ինչքան ծանր է կորուստն ու դժբախտությունը, այդքան ամուր է այդ կապը): Ողբերգական է, որ այդ ամենից դաս չենք առնում: Եվ այժմ էլ, Երկրի կիսաքայլայված տնտեսության պայմաններում մենք մեր սակավ միջոցների զգալի մասը ծախսում ենք նորանոր Եկեղեցիներ, Ճոխ ու շրեն վանքեր կառուցելու և դրանց հարստացնելու վրա: Յոգ չէ, որ ունենք ոչ բարվոք, նույնիսկ վթարային վիճակում գործող ծննդատներ, մանկապարտեզներ, դպրոցներ... Փաստորեն, այսօր մենք կերտում ենք մեր նոր, հերթական եղեռնը: Պարզ չէ՝, որ իրական կյանքը, հայրենիքը ոչ այնքան կարևորող, սակայն հանդերձյալ կյանքում հարմարավետ տեղ Երազող կամ այդ գաղափարներին ակամա Ենթարկվող հայը շարունակաբար կկոտորվի, քանզի, ըստ քրիստոնեական կրոնի, կոտորվելը, գլխավորապես նահատակվելը, Յիսուսի սիրո դրսնորումն է: Իսկ

հավատացյալներից ո՞վ կիրաժարվի Յիսուսի սիրելին լինելոց:

Այստեղ նպատակահարմար եմ համարում բերել Շաֆֆու հետևյալ խոսքը. «Ո՞վ հայրեր, ո՞վ պապեր, այս գավաթը խմում եմ, բայց առանց նվիրելու ձեր ոսկորներին: Եթե դուք այս վաճերի տեղը, որոնցով լիբն է մեր երկիրը, բերդեր շինեիք, եթե դուք սուրբ խաչի և անորմերի փոխարեն, որ սպառեցին ձեր հարստությունը, զենքեր զնեիք, եթե դուք այն անուշահոտությանց տեղ, որ խնկվում են մեր տաճարներում, վառող ծխեիք, այժմ մեր երկիրը բախտավոր կլիներ: Մեր երկիրը չէին քանդի, մեր որդիքը չէին կոտորի և մեր կանանց չէին հափշտակի...Վանքերից ծագեց մեր երկրի կործանումը, նրանք խեցին մեր սիրու և քաջությունը, նրանք ձգեցին մեզ ստրկության մեջ, սկսած այն օրից, երբ Տրդատը թողեցի իր սուրբ և թագը, վերցրեց խաչը և մտավ Մանիա այրո՞՝ ծգնելու... Ով Յայոց հին աստվածներ, Ով Անահիտ, Ով Կահազն, Նվիրում եմ այս բաժակը Ձեր սուրբ հիշատակին, դուք փրկեցեք մեզ...»:

«ՅԱՅ ԱՐՉԱԿՈՒՏԻՒՆԵՐՆ ԻՐԵԼՑ ՅԱՅԱՑՔՆ ՈՒՂԴՈՒՄ ԵՆ ԴԵՊԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ»

Չնայած որոշել էի անդրադառնալ միայն չորրորդ դասարանի դասագրքին, սակայն նկատի ունենալով այն, որ այդ դասագրքի ներածականն օրգանապես կապված է վեցերորդ դասարանի դասագրքի՝ Յայոց ավանդական աստվածներին մերժելու և քրիստոնեական կրոնն ընդունելու հետ, ուստի անհրաժեշտ եմ համարում այդ դասագրքից մեջքերել հետևյալ քաղվածքը. «**Յայ Արշակունիներն իրենց հայացքն ուղղում են դեպի քրիստոնեությունը, որը 3-րդ դարի վերջին Յայաստանում արդեն ուներ մեծաքանակ հետևորդներ:** Քրիստոնյաները բոլորին զարմացնում էին իրենց անսասան հավատքով, նրանք նույնիսկ պատրաստ էին հրաժարվել կյանքից, բայց ոչ հավատքից: Յոռմեական զորքերի օժանդակությամբ Յայաստանն ազատագրած և 298 թ. վերստին զահ բարձրացած Տրդատ 3-րդ Արշակունին (287-330), ճիշտ գնահատելով ստեղծված իրավիճակը,

թիշ ամց՝ 301թ., քրիստոնեությունը Հայաստանում հռչակեց պետական կրոն: Քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակելու վերաբերյալ պատմիչ Ազարանգեղոսի երկում պահպանվել է պատմական հիմք ունեցող մի ավանդապատում: Ըստ այդ ավանդության՝ պարսից Արտաշիր արքան հայոց Խոսրով 2-րդ թագավորի դեմ դավադրություն կազմակերպելու նպատակով Հայաստան է ուղարկում պարթև Անակ իշխանին: Որսի ժամանակ Անակին հաջողվում է մահացու վիրավորել Խոսրով թագավորին: Սակայն դավադրությունը բացահայտվում է, և հայ իշխանները սրի են քաշում Անակի ողջ ընտանիքը: Փրկվում է միայն նրա որդի Սուրենը, որին դայակը կարողանում է փախցնել Կեսարիա: Այնտեղ նա մամկանը հանձնում է քրիստոնյա դաստիարակների խնամքին, որոնք նրան մկրտում և վերանվանում են Գրիգոր: Խոսրով 2-րդ Արշակունու մահից հետո պարսից թագավորը հարձակվում է Հայաստանի վրա և գրավում այն: Թագածառանգ Տրդատին փախցնում են Նորմ: Տրդատը մեծանում ու դաստիարակվում է հռոմեական արքունիքում: Այնտեղ նա փայլուն գինվորական կրթություն է ստանում և ձեռնամուխ լինում Հայաստանի ազատագրմանը: 287 թ. Տրդատը հռոմեական բանակների ուղեկցությամբ վերադառնում է հայրենիք: Ճանապարհին՝ Կեսարիայում, նա ծանոթանում է Գրիգորի հետ և հիանալով նրա խելքով և իմաստությամբ՝ նրան նշանակում է արքունի քարտուղար: Տրդատին միանում են բազմաթիվ հայկական զինված ջոկատներ» (Հայոց Եկեղեցու պատմություն, Հանրակրթական դպրոցի 6-րդ դասարանի դասագիրը, Երևան, 2004 թ., էջ 39: Հեղինակներ՝ Արամ Քոսյան, Վարդան Պարսամյան, Առաքել Գյուլբուրդայյան, Վարդան Ղանդիլյան):

ա. «Հայ Արշակունիներն իրենց հայացքն ուղղում են դեպի քրիստոնեությունը» միտքը պարզաբանելու կարիք ունի: Ինձ մատչելի աղբյուրներն այլ տպավորություն են ստեղծում: Դրանցից ամենսին չի հասկացվում, որ Արշակունիները իրենց հայացքը դեպի քրիստոնեությունն էին ուղղել: Աշակերտներին փորձում են մատուցել որոշ հեղինակների, իմա՞ Եկեղեցու այն տեսակետը, որ իրը հայ ժողովուրդը շարունակ սպասել է, թե երբ պիտի քրիստոնեությունը

ստեղծվի, որ քրիստոնյա դառնա, և իր աշխարհընկալմամբ էլ, իբր, քրիստոնյա է եղել մինչ այդ գաղափարախոսության ձևավորումը: Այն դեպքում, երբ քրիստոնեությունը հրով ու սրով է մուտք գործել Հայաստան: Հայաստանում քրիստոնեության ընդունմանը նպաստել է Հայոց Խոսրով թագավորի դավադրաբար սպանությունը և դրան անմիջապես հաջորդած Հայաստանի գրավումն ու ավերումը, իսկ օտարության մեջ մեծացած-դաստիարակված թագաժառանգ Տրդատը, կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստան վերադառնալուց հետո դեռևս չէր հասցրել ամուր կապեր հաստատել Հայոց քրմական և իշխանական համակարգերի և ժողովրդի հետ, իսկ երկիրն էլ նոր է ազատագրված եղել պարսիկներից և կիսաքառսային իրավիճակում է գտնվել: Ուրեմն, Հայոց թագավորի սպանությունը, Հայոց թագավորության ընդհատումը, Հայաստանի ավերումը կատարվել է պարթև Անակի դերակատարման հետևանքով, իսկ սրա որդի Գրիգորը կարողացել է Հայոց հշչակավոր արքա Տրդատին դարձնել քրիստոնյա-հավատացյալ և իրեն ենթակա, ապա իր ձեռքն է վերցրել Հայոց աշխարհիկ ու հոգևոր իշխանական լծակները և հայ ժողովրդին բռնությամբ քրիստոնյա է դարձրել:

Այս առումով տեղին է Ազգաթանգեղոսի «Պատմությունից» մեջբերել Գրիգոր «լուսավորչի» և Հայոց արքա Տրդատի գործունեության մասին որոշ հատվածներ: Այսպես, Ազգաթանգեղոսը գրում է. «Ապա թագավորը (Տրդատ Մեծը, -Ռ.Ս.) իսկովն տիրաբար հրաման տվեց, ամենքի հավանությամբ, գործը երանելի Գրիգորի ձեռքը հանձնելու, որպեսզի նախսկին հայրենի, հնամենի և նախնիների ու իր կողմից Աստված անվանված չաստվածները անհիշատակ դարձնի, մեջտեղից ջնջի: Ապա ինքն իսկ թագավորը, ամբողջ զորքով հանդերձ, Կաղարշապատ քաղաքից շարժվեց գնաց Արտաշատ քաղաքը, **ավերելու այնտեղ Անահիտ դիցուին բագինը** և այն, որ երազամույն կոչված տեղում էր գտնվում: Նախ ձանապարհին հանդիպեցին քրմական գիտության դպիր, Որմզդի գրչ Դիվան կոչված, երազացուց, երազահան պաշտամունքի Տիր աստծու իմաստության ուսման մեհյանը և ամենից առաջ սկսեցին այն քանդել, այրել, ավերել»:

«Այնտեղ երևացին կերպարանափոխված դևեր, այրուծիությունը բազմության ու հետևակազորի գնդի կազմության

նմանությամբ, մկնդավորներ ու մոլորավորներ, առաջ էին ընթանում մարդկային կերպարանքով, նիզակներով ու **գինանշաններով**, **գենք ու զարդով զինավառ**, մեծ գոչումով աղաղակ բարձրացրին և փախչելով ընկան Անահիտի մեհյանը: Այստեղից հարձակվողների դեմ սկսեցին կռվել, շինվածքի վերսից ներքև մարդկանց վրա անուժ նետեր և թանձրատարափ քարահոսք թափեցին, որոնցով և մի քիչ **զարհութեցրին նորահավատ մարդկանց**: Իսկ սուրբ Գրիգորը, երբ այս տեսավ, տերունական խաչի նշանը առած դիմեց մեհյանի դուռը և մեհյանի ամբողջ շինվածքը հիմնահատակ դորդալով տապալվեց, և փայտակերտ [մասերը] հանկարծ բռնկվելով վառվեցին տերունական նշանի զորությունից և ծովը ծառացած մինչև ամպերը հասավ»:

«Բոլոր դևերը, փախուստի դիմելով, մարդկանց առջև երևացին, օձիք պատռելով, ճակատը ծեծելով, ծիչ բարձրացնելով, մեծագոչ լալով ասում էին, թե «**Վայ մեզ, վայ մեզ, վայ մեզ, որովհետև ամբողջ երկրից մեզ փախստական արեց մարդու դուստր Մարիամի որդին՝ Նիստուսը:** Այստեղից էլ բանտարկվածի ու մեռածի ծեռքով մեզ վիճակվեց փախստական լինել: Արդ՝ ո՞ր փախչենք, քանզի նրա փառքը լցրել է տիեզերքը: Եվ որովհետև մեզ առանց հանգիստ տալու, օդ ծեծելով անջատեց մարդկանց բնակությունից, ուստի մենք գնում ենք Կովկաս լեռան բնակիչների մոտ, հյուսիսի կողմերը, **գուցե այնտեղ հնարավորություն լինի, որ կարողանանք ապրել և մեր կամեցածը նրանց միջոցով կատարել:**»

«Այս ասացին ամենքի առջև և մարդիկ, որ լսեցին, բոլորն էլ ավելի ևս հաստատ դարձան հավատքի մեջ: **Իսկ սևագունդ դևերը աներևույթ եղան, տեղից չքացան և ծխի նման վերացան:** Այնտեղ հասած մարդիկ, իսկուն հիմքերը քանդելով, մնացածն ավերեցին և ամբարված գանձերը աղքատներին, տառապածներին ու չքավորներին բաժանեցին: **Դաստակերտներն ու սպասավորներին, քըմերով հանդերձ, նրանց հողերով ու սահմաններով՝ նվիրեցին եկեղեցու պետքերին ծառայելու համար»:**

«Եվ (Գրիգորը, -Հ.Ս.) առհասարակ ամենքի համար աստվածապաշտության խոսքը սերմանեց և բոլորին տիրոջ ձանապար-

իի վրա կանգնեցրեց՝ արարչի պատվիրաններին տեղյակ դարձնելով: Յայաստանի բոլոր քաղաքներում, գյուղերում, ավաններում ու ազարակներում ցույց էր տալիս Եկեղեցու տեղերը: Նոյնական և ծանապարհների Ելքերի ու մուտքերի մոտ, փողոցներում, հրապարակներում, խաչմերուկներում, որպես պահապան ու ապավեն, կանգնեցրեց ամենքի երկրպագած նոյն նշանը»:

«...ինքն (Գրիգորը, -Հ.Ս.) **առավ թագավորին**, շարժվեց գնաց, որպեսզի Յայաստան աշխարհի բոլոր սահմանների վրա, ուրիշ կողմներում ևս կենաց խոսքը սերմանեն: Գնաց հասավ Դարանայլաց գավառը, որպեսզի այնտեղ ևս կործաննեն սուտ աստվածների բագինը, որը Թորդան գյուղում էր, **սպիտակափառ Բարշամինա անվանված աստծո մեհյանը**: Նախ այն կործաննեցին ու նրա արձանը փշրեցին և բոլոր գանձերը, ոսկին ու արծաթը ավարի մատնեցին ու աղքատներին բաշխեցին: Եվ գյուղը բոլոր դաստակերտներով հանդերձ ու սահմաններով՝ Եկեղեցուն նվիրեցին և ամենափրկիչ նշանի օրինակը այնտեղ ևս կանգնեցրին»:

«**Իսկ երանելին, իսկույն իր ավետարանական արվեստը բանեցնելով, թագավորի անկեղծ օժանդակությամբ, սկսեց գավառում քարոզել, ամենքին դուրս բերեց նախնիների ավանդություններից, սատանայապաշտ դիվանական սպասավորությունից և մոտեցրեց Քրիստոսի հնազանդ ծառայությանը... դեռք այլակերպ ձևերով փախստական դարձան ընկնելով Խաղողաց կողմները: Երբ նրանց ևս հաստատեց, գնաց հասավ Անի անվանված ամուր վայրը՝ Յայոց արքաների գերեզմանների թագավորական կայանը: Այնտեղ կործաննեցին բագինը Զևս Արամազդ աստծու, որ բոլոր աստվածների հայրն էր անվանված: Այստեղ ևս տերունական խաչի նշանը կանգնեցրին, և ավանը իր ամրություններով հանդերձ Եկեղեցուն ի ծառայություն նվիրեցին»:**

«Դրանից հետո իսկույն ելան սահմանակից Եկեղյաց գավառը, և այնտեղ երևացին դևերը Յայոց թագավորների մեծ և բուն մեհյաններում, պաշտամունքի վայրերում, Երեզ ավանի Անահիտի մեհյանում, ուր դևերը վահանավոր զորքի նմանությամբ հավաքված մարտնչում էին և մեծագոշ աղաղա-

Կով լեռները թնդացնում: Նրանք փախստական դարձան, և նրանց փախչելու ժամանակ բարձրաբերձ պարիսպները կործանվեցին, հարթվեցին: Դարձի եկած զորքերով այնտեղ հասածները, սուրբ Գրիգորը թագավորով հանդերձ, փշրեցին Անահիտ դիցուիու ոսկի արձանը, ամբողջ վայրը քանդեցին, փշացրին, ոսկին ու արծաթը ավարի տվին: Այստեղից Գայլ գետի վրայով այն կողմ անցան ու քանդեցին Արամազդի դստեր՝ Նանեի մեհյանը Թիլ ավանում: Երկու մեհյանների գանձերը ավարելով՝ աստծո սուրբ եկեղեցու ծառայությանը նվեր թողեցին տեղերով հանդերձ»:

«Այս ամենը կատարվեց մարդասեր Աստծո կամքով, Գրիգորի ձեռքով»:

«Երբ եկավ հասավ Հայաստանի սահմանները, Գրիգորը լսեց, թե Վահեվանյան մեհյանը մնացել է Տարոնի երկրում մեծագանձ մեհյանը իի ոսկով ու արծաթով և մեծամեծ թագավորների ծոնած բազում նվերներով: Պաշտամունքի ութերորդ հոչակավոր [վայրն] էր Վիշապաքաղն Վահագնի անվամբ, Մեծ Հայքի թագավորների գոհերի տեղը, Քարք լեռան լանջին, Եփրատ գետի վրա, Տավրոս մեծ լեռան դիմացը, որը և պաշտամունքի վայրերի հաճախաշատ լինելու պատճառով անվանված էր Աշտիշտ: Քանզի այնժամ դեռևս շեն էին նրանում երեք բազինները, առաջինը՝ Վահեվանյան մեհյանը, երկրորդը՝ Ոսկեհատ Ոսկեծին աստվածուիու և բագինը այս անվամբ էլ կոչված էր Ոսկեհատ Ոսկեմայր դիցուիու, երրորդը, Աստղիկ դիցուիու մեհյանը, Մենյակ Վահագնի կոչված, որը հունական ծևով Ափրոդիտես է: Արդ՝ այնտեղ դիմեց սուրբ Գրիգորը, որպեսզի այն ևս քանդի, քանզի տակավին տգետ մարդիկ շփոթությամբ զոհ էին մատուցում այս մնացած բազիններին»:

«Եվ նա հրաման տվեց արքայագունդ բանակներին մի ամիս ժամանակով պասի ու աղոթքի մեջ մնալ: Սկսեց նա սովորական [ձևով], իր հետ այնտեղ բերված ընկերներով միասին, պասն ու աղոթքները, տքնությունները, արտասվալից պաղատանքները, խստակեցությունները, աշխարհահեծ հոգսերը, հիշելով հոգեպատում մարգարեի ասածը, թե «Երբ հեծեծես, այն ժամանակ կապրես»:

«Քահանաներ կարգեց ամեն տեղերում և հրաման տվեց, որ պաշտվի միայն տեր Աստվածը՝ երկնքի ու երկրի արարիչը: Ամեն տեղ բազմացրեց Տիրոջ սեղանի սպասավորներին, բոլոր եկեղեցիներում յուրաքանչյուր սեղանին քահանաներ կարգեց: Այսպես էլ եպիսկոպոսներին Տիրոջ ժողովորդի գլխավորությունը հանձնեց և հրաման տվեց նրանց հավատարիմ առաջնորդությամբ լուսավորապես Քրիստոսի հոտին վերակացու լինել»:

«Այս միևնույն հոգեկրոն գործով շատ օրեր անց էր կացնում անբնակ տեղերում, Եփրատ գետի ակունքների մոտ, բնակվելով երկրի քարայրներում ու քարածերպերում, լեռների կատարներին, օրինակ առնելով մեծ մարգարե Եղիայից և Երանյալ առաքինի Հովհաննես Մկրտչից, որոնց բարի գործերին նախանձավոր եղավ, նույն առաքինի ապրելակերպը և աստվածամուխ կյանքը իր անձի վրա ցուց տվեց» (Ազաթանգեղոս, 778-782, 784-786, 788, 809, 829, 838, 848):

Քաղվածքից պարզ երևում է, որ նոր կոռոնը՝ քրիստոնեությունը, և պետական հեղաշրջումը լուրջ դիմադրության են հանդիպել: («Այնտեղ երևացին կերպարանափոխված դևեր, այրուձիու բազմության ու հետևակազորի գնդի կազմության նմանությամբ, մարդկային կերպարանքով, նիզակներով ու զինանշաններով, գենք ու զարդով զինավառ, զարհուրեցրին նորահավատ մարդկանց», «և այնտեղ երևացին դևերը Յայոց թագավորների մեծ և բուն մեհյաններում, ուր դևերը վահանավոր զորքի նմանությամբ հավաքված մարտնչում էին և մեծագոյն աղաղակով լեռները թնդացնում), սակայն ի դժբախտություն հայերիս, ի վերջո հայ ժողովուրդը ծնկի է բերվել («բոլոր դևերը, փախստի դիմելով... մեծագոյն լալով ասում էին, թե՝ ամբողջ երկրից մեզ փախստական արեց Յիսուսը»): Եվ այս հանցագործությունը դարեր շարունակ անվանվել ու անվանվում է «քրիստոնեական դարձ», ինչով մշտապես հեգնանքի առարկա է դառնում հայ մարդը: Եկեղեցին, տիրանալով նաև Յայոց քաղաքական ու տնտեսական իշխանությանը քարոզչությունն այնպիսի բարձր հիմքերի վրա դնել, որ մատուցված ցանկացած գաղա-

փար ընդունվել է և այսօր էլ ընդունում ենք որպես անառարկելի ծշմարտություն: Օրինակ, Ազաթանգեղոսի աշխատությունը, որտեղ մանրակրկիտ նկարագրվում է հայ ժողովրդի նկատմամբ իրականացված ֆիզիկական, հոգևոր և մշակութային ցեղասպանությունը, դժբախտաբար, չի ընկալվում, քանզի դարեր շարունակ հետևողականորեն քարոզվում է, որ կատարվածն իբր հայ ժողովրդի ծակատագրում փրկարար դեր է ունեցել, ահա թե ինչու այդ օրերի եղերական նկարագրությունները չեն հասկացվում այնպես, ինչպես գրված է Ազաթանգեղոսի աշխատությունում: Ահա և ուղեղների լվացման՝ մարդկանց սերնդե-սերունդ ընտանի դարձնելու հետևանքը: Արդյո՞ք առիթ կա զարմանալու, որ Գրիգորի և Տրդատի կատարած այդ եղերական գործողություններից տասնյոթ դար հետո, նորանկախ Յայաստանի Յանրապետությունում, պետական հովանավորությամբ հրատարակված գրքում նրանց կատարածն ներկայացվում է որպես սիրանք. «Ազաթանգեղոսը եղել է ս. Գրիգոր Լուսավորչի և ս. Տրդատ թագավորի ժամանակակիցը և նրանց սիրանքների ականատեսը» (Մանկական քրիստոնեական հանրագիտարան, Երևան, 1998 թ., էջ 10):

Ըստ նկարագրածի, Գրիգոր «լուսավորիչը» իր ձեռքի տակ ունենալով Յայոց թագավորին, հետևաբար և պետական բանակը, կոտորել է հայ ազնվականությանն ու բնակչության զգայի զանգվածին, ուսուցչական-քրմական կազմին, հիմնահատակ կործանել է Յայոց պաշտամունքի տաճարներն ու պատմամշակութային հուշարձանները և մշակույթի մյուս արժեքները, դիվանը, գիտության կենտրոն-տաճարը, զավթել է դրանց և ազնվականության կուտակած ուսկին և մյուս հարստությունները, գիսավորապես, կալվածքները և ապա ընչազուրկ հայ մարդուն թելադրել իր կամքը. քրիստոնեություն ընդունողներին և քրիստոնեական եկեղեցի կառուցողներին ստրկորեն ապրելու իրավունք և ֆինանս ու հող է տվել: Եվ ի՞նչն էր Յայոց աշխարհն իր ոտքի տակ դրած Գրիգորի (Գրիգոր «լուսավորչ») և նրա ժառանգորդների հաղթանակների գրավականը: Դա, իշխանական լծակների հետ մեկտեղ, գրաված-զավթած-կողոպտած նյութական հարստություններն էին, այն հարստությունները, որոնք, ըստ նույն քրիստոնեական ուսմունքի, կեղծավորաբար համարվում են անպետք և, նույնիսկ, խիստ

վտանգաբեր: (Եկեղեցին այժմ էլ զեխությամբ ապրող ու զեխության մեջ խեղոված կառույց է. շքեղ, ոսկեզօծ գմբեթներով ու թանկարժեք իրերով լցված տաճարներ, ոսկյա ու արծաթյա կազմերով և գոհարներով զարդարված մատյաններ, ոսկյա և արծաթյա սպասք, ոսկեթել գործվածքներ ու զգեստներ, աղամանդակութագեր ու գավազաններ...):

Հայաստանում վերը նկարագրված սպանդն ու մյուս ոճրագործությունները կատարելուց հետո Գրիգորը, հայոց բանակի ուղեկցությամբ, գնում է Կեսարիա, որպեսզի իր ուսուցիչ-ղեկավար Ղսոնդը իրեն Հայոց հայրապետ ձեռնադրի: Այդտեղից վերադարձի Ճանապարհին նրա կատարած ոճրագործություններից մի հատված բերեմ, հենց իր՝ հայոց սրբերի սուրբ համարվող Գրիգորի (Գրիգոր լուսավորչի) գործընկեր, ասորի Հենոր Գլակի հիշատակարանից. «Տրդատը նրան շատ օրեր գանակոծեց և մեծամեծ տանջանքների ենթարկեց՝ կոտքերին զոհ չմատուցելու համար: Բայց երբ իմացավ, թե սա իր հոր՝ Խոսրովին սպանող Անակի որդին է, նրան նետեց Խոր Վիրապը, որը մնաց տասնհինգ տարի: Դրանից հետո ամբողջ հայոց երկիրը դիվային հիվանդությամբ բռնվեց. նույնիսկ ինքը՝ թագավորը, վարազների հետ էր բնակվում... Երբ լրացավ նրանց պահոց օրերը, թափվեց նրանց վրայից վայրենական մորթին և նրանց դիվարնակ մարմինները բժշկություն ստացան... Եվ տիրոջ հրեշտակի խոսքով՝ (նրանք) ցանկանում են հենց իրեն (Գրիգորին, -Ռ.Ս.) կարգել հովիվ, որը և հանձն է առնում. ապա նրան է տալիս իշխաններից ոմանց՝ բազում զորքով և առաքում Կեսարիա քաղաք, Ղսոնդ մեծ հայրապետի կողմից ձեռնադրվելու... Ապա այստեղից էլ դուրս գալով անցանք մինչև Թորդան, որ սպասավոր կարգեցինք Սուրտինոս վարդապետին՝ բոլոր գավառների համար: Այնտեղից էլ դուրս եկանք և ուզում էինք անցնել Կարին և Յարք գավառները: Բայց իշխաններից ոմանք սուրբ Գրիգորին հասկացրին, թե Տարոնի գավառում դեռևս կանգուն են երկու բագիններ, որոնք դներին են պաշտոն մատուցում: Եվ նա էլ դիմեց եկավ, որպեսզի սրանք ևս կործանի: Եկավ Պալումյաց երկրի Կուառոս գյուղաքաղաքը՝ Գիսանե ավանը: Բայց այնտեղ գտնվող քրմերից ոմանք անգետ մարդկանցից

լսեցին, թե վաղն առավոտյան կործանելու է մեծն Աստված Գիսանեն ու Դեմետրը. ուստի գիշերով դուրս եկան կռատներից, բոլոր գանձերը լցրին գետնափոր տներում ու իրենք լուր ուղարկեցին Աշտիշատի քրմերին՝ թե շուտափոյթ հավաքեցեք պատերազմելու ընդունակ բոլոր մարդկանց և շտապեցեք առավոտ վաղ հասնել մեզ մոտ, որովհետև մեծն Գիսանեն կռվի է դուրս գալիս ուրացող իշխանների դեմ: Իսկ նա, որ գիսավոր քրումն էր՝ անունը Արձան և իր Դեմետր որդին... Այնժամ Արձանն առաջ գալով սկսեց անարգել հայոց իշխաններին և ասաց.

-Առաջ եկե՛ք մեզ, հայոց իշխաններ, այս քառասուն տարի է, ինչ ծառայում ենք մեր մեծ աստվածներին և քաջ գիտենք զորությունը նրանց: Գիտենք, որ իրենց սպասավորների թշնամիների դեմ իրենք են մարտնչում: Այժմ մենք չենք կարող պատերազմելով ծեզ ընդդիմանալ, որովհետև սա տունն է հայոց թագավորի, և դուր էլ արքայի իշխաններն եք: Բայց ահա, այս թող հայտնի լինի, որ թեև ծեզ հաղթել չենք կարող, սակայն գերադասում ենք մեռնել մեծ աստվածների զոհարանի վրա, քան թե նրանց ծեր ծեռօրվ կործանված ու ապականված տեսնել: Այնժամ մեջտեղ եկան Արձանն ու Անգեղ տան իշխանը... սրով հարվածեց և Արձանի գոլիխը պարանոցից անջատեց: ...Ահա, երբ եկան և երկու կողմն էլ գուապար կազմեցին, քրմական զորքը վեց հազար ինը հարյուր քառասուն-վեց հոգի եղավ, իսկ հայոց իշխաններինը՝ յոթ հազար ութանասուն հոգի... Արծրունյաց իշխանը կտրեց Մեստակես անունով քրմապետի գոլիխը... և երբ ետ դարձավ կռվի վայրը, տեսավ, որ Անգեղ տան իշխանն ու Դեմետրը մենամարտում են միմյանց դեմ. Դեմետրի վրա հարձակվելով կտրեց նրա գոլիխն ու զցեց իր մայախը: Անուիետև ընկան զորքի մեջ ու անխնա սկսեցին կտորել՝ հազար երեսուն մարդ անշունչ փոթեցին: ...Երկար ժամանակ ս. Գրիգորը սգում էր զուր տեղը նահատակվածների համար: Երբ եկանք իննակնյա վայրը, տեսանք կռատունը քարութանդ արված և տասնիինգ կանգուն քարձրություն ունեցող արձանը չորս մասի քաժանված... քրմերին առհասարակ տանջելով-խոշտանգե-

լով մահվան դուռը հասցրինք» (Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 34-43):

Աննկարագրելի ողբերգություն. դավադրի՝ Գրիգոր «լուսավորչի» թելադրանքով Յայոց բանակը երկու մասի բաժանված, նախ միմյանց են կոտորում և ապա, իրենց ծնող ժողովրդին: Այսինքն՝ հայ ժողովրդին կոտորում է իր իսկ հենարանը՝ Յայոց բանակը:

Ինչպես տեսնում ենք, հայ ժողովրդի գերազույն սուրբ համար-վող պարթև Գրիգորը կարողացել է Յայոց բանակի և հայ ժողովրդի պառակտմամբ, միայն Գիսանեի (Անահիտի) տաճարի մոտ, հարյուրավոր հայորդիների մահվան պատճառ դաշնալ և նրանց բոլորին նոյն գերեզմանում թաղել (1030 հայ): Այս դրվագը Գրիգոր «լուսավորչի»՝ հայ ժողովրդին պատճառած չարագործության միայն մի փոքր պատառն է: Սակայն այդ չարագործությունը մենք չենք ընկալում և Գլակի հայորդածից մեր մտքում դաշվում է միայն այն, որ իբր «Երկար ժամանակ ս. Գրիգորը սգում էր զուր տեղը նահատակվածների համար» և ուրիշ ոչինչ:

Ըստ Ազգաթանգեղոսի, Յայաստանում հիմնական կոտորածներն ու մյուս չարագործությունները նա կատարել էր մինչ Կեսարիա գնալը: Սակայն հայոց պատմագիտությունն ընդգծված կարձատեսությամբ ու կուրությամբ միայն գովաբանում ու փառաբանում է Գրիգորի «սխրանքը»: Նրան են վերագրում հայ ժողովրդի գոյությունն առ այսօր, իբր, եթե Գրիգոր «լուսավորիչը» մեզ քրիստոնյա չդարձներ, ապա մենք դարեր առաջ որպես ժողովրդու անհետացած կիխնեինք: Այսպիսին է Յայոց Եկեղեցախոնարի պատմագրության բռնած ուղին ու դոգմա դարձած Եղրակացությունը: Պատահական չէ, որ Յայոց ցեղասպանություն իրականացնող պարթև Գրիգորի անվամբ այժմ ոչ միայն Եկեղեցիներ ու տաճարներ են կառուցվում, այլ նաև նրա անվամբ են անվանակոչվում փողոցներ, ուսումնական հաստատություններ, առողջապահական կենտրոններ... Եվ ամեն առիթով նրան անվանում ենք լուսավորիչ: Ինչպես արդեն ասվել է, ավելի քան 1700 տարի է, ինչ հայ ժողովուրդն աշխարհի տեսնում է պարթև Գրիգորի մատուցած պրիզմայի միջոցով, և քանի դեռ այդ պրիզման չի փշրվել, մեր աշխարհը նկալալում կմնա աղավաղված, խաթարված, իրականությունից հեռու, կեղծ: Այդ պրիզման է պատճառն այն բանի, որ, օրինակ,

մենք կարդում ենք Ագաթանգեղոսի աշխատությունը, սակայն բովանդակությունը չենք ընկալում, քանզի մեզ վարժեցրել են դեկավարվել մեզ համար ձևած և մեզ մատուցված կաղապարով։ Այդ կաղապարը տասնյոթ դար շարունակ իր սև գործն է կատարում՝ հայ մարդուն մշտապես սաստելով, թե անկախ ամեն ինչից, Գրիգորը Հայոց մեծագույն բարերարն ու սուրբն է, իսկ այդպես չմտածող հայը՝ սրբապիշտ է ու հակահայ։

Ըստ Զենոր Գլակի հաղորդած տեղեկության, Գրիգորն իր հաշվետվությունն է ներկայացնում Կեսարիայում բնակվող իր ուսուցչին-դեկավարին-առաջնորդին՝ Ղևոնդ հայրապետին. «Եվ այս ամենը, ահա, ծանուցում ենք ձեզ, որպեսզի իմանաք, թե ինչպես այստեղ Քրիստոսի ջոլն իշնելով **մահը կործանվեց**, նույնպես և այստեղ սրա գալստյամբ **դժոխքի դրները խորտակվեցին**: ... Եվ հենց այստեղ (Տարոնում) էլ երկու տեղ մահն էր բոյն դրել։ Դրանցից մեկում, հատկապես, այնքան էր որջացել, որ սուրբ հոգին հայտնի դարձրեց, թե հենց դա է դժոխքի դրու կոչվածը... և որի Գիսանն կուտքով ու նրա որդի Ղեմետրով պարծենում են տեղի բնակիչները։ **Ուստի ծեռնարկեցի շտապ կարգով կործանել սատանայի այդ պատկերները**. և նոյն այդ մատուցի տեղում հաստատեցի ս. Կարապետի և Աթանագենես վկայի նշխարները» (Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 20):

Սկզբնաղբյուրներում ամեն ինչ պարզ շարադրված է, մնում է միայն սառնասրտորեն զնահատել կատարվածը, դեն շարտել հայ մարդու մտքին դրված կապանքը, պատռել չարագործի դիմակը։ Գրիգորի գրած «մահը կործանվեց», «դժոխքի դրները խորտակվեցին», «սատանայի պատկերներ կործանելը» իրականում հայոց տաճարներն ու դրանց սրբություններն են, ինչպես նաև հայոց ավանդական հավատքից չիրածարվող հայը։

Կեսարիայից փորձառու Ղևոնդը Գրիգորին կարգադրություններ է անում. «Այլև բարյաց խրատներ եմ տալիս քեզ։ Այդ հննակնյա տեղանքը, որի մասին շատերն են ասում, թե բարեբուխ է, հատկացրու այն որպես բնակության տեղ կրոնավորաց դասի համար։ Հաստատիր դրանք այն նոյն կանոններով, որ տեսար այստեղ մեր կրոնավորների մոտ։ Իսկ ձգնակեցության

կարգն էլ պետք է ուսանես ս. Անտոնից: Քեզ զորավիգ լինելու նպատակով ս. Անտոնի աշակերտ Եպիփանին էլ համոզեցի գալ այդ Իննակնյա տեղանքը, իր հետ բերելով քառասուն հոգի՝ խարազանազեստ և ծգնակյաց, աշխարհիկ կյանքից իրաժարված և պարկեշտ վարքով ապրողների: Եվ դրոշմիր հավիտենական հուշարձան, որպեսզի գյուղաքաղաքների կամ դաստակերտների բնակիչներից ոչ մեկը ալեքսանդրացիների օրինակով չգործի՝ ամենուրեք տերունական տաճար կառուցելով, առանձին բնակվի: Յավաքիր նոյն տեղում մի հարյուրի չափ մարդ, հատկացրու նրանց համար մեծամեծ ու հարուստ գյուղեր և ավաններ, որպեսզի վանքերի կարիքները նրանք բավարարեն և իրենք էլ միայն ճգնությամբ ու աղոթքով ապրեն: Խրատիր նաև այդտեղի իշխանավորներիդ, որպեսզի եկեղեցու զարդ լինեն՝ աղքատասեր, կրոնավորասեր ու երկյուղած: ... Տիմոթեոս և Եղիազարոս Եախսկոպոսները դեռ այն ժամանակ գնացին, երբ դուք բագիններն էիք կործանում: ... Եվ մեր կյանքն էլ թող տեր Աստվածը ծեզ պարզի, որ անձամբ առաջնորդելով հոտի՝ կարողանաս բանավոր փարախը դեպի վերին Սիոն փոխադրել» (Յովիան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 22-23):

Նախ, քաղվածքում նշված «դեպի վերին Սիոն փոխադրել»-ը բացի հայ ժողովրդին մեղոնելու իմաստից արդյո՞ք այլ կերպ կարելի է հասկանալ:

Գրիգոր «լուսավորիչը» կրոնի քողի տակ կարողացել է ոչնչացնել Յայոց ազգային հավատը, կոտորել, ինչպես և երկրից արտաքսել բնակչության զգալի զանգվածին ու տիրանալ հողատարածքների և այլ հարստությունների: Ահա այսպիսին է առ այսօր փառաբանվող քրիստոնեության մուտքը Յայաստան: Բերված քաղվածքից պարզ երևում է, թե ինչ բանիմաց ու հեռատես են եղել Յայաստանի նոր տերերը՝ Ղևոնդն ու Գրիգորը: Սակայն անմտություն է նրանց մեղադրել: Դժբախտաբար, ազգային ուժը չի կարողացել համախմբվել (ինչպես այսօր է) և Գրիգոր «լուսավորիչը», կարծում եմ, ծիշտ կլինի ասել՝ այն կազմակերպությունը, որի մեջ ընդգրկված է եղել նա, հաղթել է և Յայաստանը դրել իր ոտքի տակ, այն էլ, ինչպես տեսնում ենք, թվում է, թե՝ հավերժ:

Ըստ Զենոր Գլակի, Գրիգորը «Տրդատի համաձայնությամբ, հատուկ կանոններ է սահմանում ժողովրդից տասանորդ հարկ վերցնել քահանաների համար, քահանաներից էլ՝ եպիսկոպոսների համար, նաև երկրի պտուղներից ու զոհաբերությունից բաժին՝ ինչպես եկեղեցու, նույնպես և նրա ամբողջ սպասավորության համար» (Տարոնի պատմություն, էջ 13), ինչը լիովին համապատասխանում է Աստվածաշնչի տառին ու ոգուն. «Ի՞նչ է նշանակում. «Պատվիր Տիրոջը քո արդար վաստակից»: Պատասխան. Յերթով առաջ է բերում գործնական արդարությունը: Այժմ խոսում է Աստծո ընծաների մասին, որն է տասանորդը և պտուղների երախայրիները, ինչպես ասում էր Հակոբը. «Եթե ինձ կերակուր և զգեստ տաս, Տե՛ր, կտամ թեզ տասանորդ ամեն ինչից» (Ծննդոց 28:20): Եվ հետո Աստված Մովսեսի միջոցով օրենք սահմանեց ժողովրդին՝ տասանորդը տալ («Ամէն տարի քու ցանած սերմիդ արդիւնքն, արտէն ելած ամէն արմտիքներէն, անպատճառ տասանորդ պէտք է տաս», Բ Օրինաց 14:22): Եվ երբ ծովացան, Մաղաքիա մարգարեի միջոցով ասում է. «Սի՞թէ մարդ Աստծուն կխարի, և ինչով կխարի, չէ՞ որ իմ տասանորդները ծեզ մոտ են, և դա ծեր տներում հափշտակություն կլինի, և երկինքը անձրև չի տա ծեր վրա». (Մադ. 3:8-9) (Գրիգոր Տաթևացի, Սողոմոնի գրքերի մեկնությունը, Երևան, 2009թ., էջ 27):

Գրիգոր «լուսավորիչը» միայն եկեղեցու համար հարկեր գանձելու նպատակով չէ, որ կանոններ ստեղծեց: Նա նաև հիմք դրեց Օրենքի ուժով Հայոց ավանդական հավատքի հետևորդներին հետապնդելուն և նոր կրոնը՝ քրիստոնեությունն ամրապնդելու համար պատժամիջոցներ սահմանելուն: Գրիգորին վերագրվող «Կանոններում» (301-325 թթ.) ասվում է. «Յեթանոսների տուն գնացողը և այնտեղ ուսող-խմողը թող երեք տարի ապաշխարի և ապա հաղորդվի»: Նաև՝ «Եթե մանուկը առանց մկրտության մեռնի. եթե մեղավորը ծնողներն են, թող նրանք 7 տարի ապաշխարեն. քահանաները և հոգաբարձուները նույնպես թող պատժվեն» (Ո. Ավագյան, Հայ իրավական մտքի գանձարան, Երևան, 2001թ., էջ 95-96):

Եթե ընդունենք (ինչպես ցուց են տալիս Ազգաթանգեղոսի և Զենոր Գլակի աշխատությունները), որ նշված տարիներին պարթե-

Գրիգորն էր Յայոց իրական թագավորը, ապա կարելի է եզրակացնել, որ բացի քրիստոնեությունը մերժող հայերին արտաքսել-սպանելուց, քրիստոնյա դարձած, սակայն դավանաբանական կարգը լիովին չկատարող հայը օրենքից դուրս է համարվել: Վերջին հոդվածից հասկացվում է, որ Երեխայի նկատմամբ եկեղեցուն տիրոջ իրավունք է վերապահվում: Իսկ յոթ տարի ապաշխարելու սարսափազդու հեռանկարը, պարզ է, որ պետք է ստիպեր ծնողներին շուտափութ կնքելու, թերևս ճիշտ կիհնի ասել՝ **մկրտելու**, իրենց նորածնին: Գրիգոր «լուսավորչի» 30 հոդված (գլուխ) պարունակող «Կանոններից» մի քանիսը վերաբերում են կուսությանը. «Բ. Կուսակրոն քահանան եթե կին առնի, թող իինգ տարի դրսում, երկու տարի ներսում ապաշխարի, ապա հաղորդվի», «Ե. Եթե ամուսիններից մեկը երկակ է, մյուսը՝ կույս, թող երկու տարի դրսում, մի տարի ներսում ապաշխարեն», «Ժ. Ով կուսություն խոստացավ Աստծուն և պոռնկություն արավ, թող յոթ տարի ապաշխարի», «Լ. Կույսը, մենակյացը թե իրեն Աստծուն է նվիրում, չհամարձակվի ամուսնանալ, իսկ ամուսնացողը թող հաղորդությունից մերժվի, նրանց ընդունելությունը թող կախված լինի եախսկոպոսի մարդասիրությունից»: Այս կանոններից պարզորոշ հասկացվում է, որ Գրիգորը քրիստոնեությունը Յայաստանում հաստատելուց անմիջապես հետո ամլությունը քարոզող կանոններ է ստեղծել, ինչը լիովին համապատասխանում է քրիստոնեական կրոնի գաղափարախոսությանը և իր ուսուցի՝ Ղևոնդի հորդորին՝ «որ անձամբ առաջնորդելով հոտո՞ւ կարողանաս բանավոր փառախոս դեահի վերին Սինոն փոխադրելեց»:

Գրիգորի մահից հետո կրոնական իշխանությանը ժառանգաբար տիրացած, նաև Յայաստանի աշխարհիկ իշխանությունն իրենց Ենթարկած նրա զավակներ-թոռներ-ծոռներն աստիճանաբար խստացնում են պատժամիջոցները: Արդեն գործի են դրվում ծեծը, աղվեսադրոշմը, ուրկանոցում բորոտների հետ բնակեցնելը: Առավել խիստ են Յայոց բուն հավատքի հետևորդների պատիժները: Օրինակ, Շահապիվանի համաժողովում մծղնեության դեմ ընդունված (444 թ.) կանոններում ասվում է. «Եթե մեկը մծղնեության (այսինքն՝ մեր ազգային կրոնի՝ արևապաշտության-միհրականության, որի հետևորդները նաև կոչվում էին արևորդիներ, -Յ.Ս.)

մեջ գտնվի՝ լինի դա երեց, սարկավագ կամ աբեղաներից, պիտի հոգևոր կոչումներից կարգալույթ լինի, պիտի աղվեսադրոշմ դրվի ծակատին և տարվի ծգնավորների մոտ ապաշխարության: Իսկ եթե կրկին նա գտնվի մծղնենության մեջ, նրա երկու ջիլերը պիտի կտրել և ուրկանոց տանել, քանի որ «Մարդը պատվի մեջ էր և չհասկացավ»: Այդ նույն պատիժը վերաբերում է նաև աբեղաներին: Իսկ եթե տղամարդն իր կնոջ և որդիներով գտնվի այդ աղանդի մեջ, տղամարդկանց, կանանց և գիտակցության հասած մանուկների ջիլերը պետք է կտրել, աղվեսադրոշմ դնել ծակատներին և տանել գողենոց՝ ապաշխարության համար: Իսկ այն մանուկները, որոնք դեռ չեն գիտակցում պղծությունը, նրանք պետք է վերցվեն և տրվեն Աստծու սուրբ պաշտոնյաների ձեռքը, որպեսզի կերակրեն և սովորեցնեն նրանց ծշմարիտ հավատը և Տիրոջ երկյուղը» (Հայ ժողովրդի պատմության քրիստոնատիա, Երևան, 1981թ., հատոր 1, էջ 594):

Ինչպես տեսնում ենք, Եվրոպական ու ամերիկյան քրիստոնեական Եկեղեցիների համեմատությամբ մարդասիրական համարվող Հայոց Եկեղեցին (սա իրականում կարելի է անվանել Հայաստանում և հայկական միջավայրում գործող համաշխարհային քրիստոնեական Եկեղեցու մասնաճյուղ, իմա՞ սինիզմի հենակետ) խարուկի փոխարեն կիրառում էր դանակ կամ սուր, օրինակ, ոտքերի ջիլերը կտրելու համար: Ինչ է ստացվում. բնությունը, կյանքն ու բանականությունը փառաբանող, բարեկեցիկ, լիարժեք, արժանապատիկ կյանք քարոզող Հայոց ազգային հավատքը ոչնչացվեց ավելի քան 1700 տարի առաջ, իսկ դրան փոխարինած օտար ու քայլայիշ գաղափարախոսությունը մարմնավորող կառուցն առ այսօր կոչվում է Հայոց Եկեղեցի: Այժմ էլ փորձում են նույն ծակատագրին արժանացնել Հայոց դպրոցին. անվամբ՝ Հայոց, սակայն իրականում՝ ապազգային ու հակամարդկային:

Միայն ջիլերը կտրելու պատիժն արդեն ցույց է տալիս քրիստոնեական ուսմունքի անօգուտ, անընդունելի և նենգ լինելը:

Կարծում եմ, ջիլերը կտրելուց ու բորոտանոց տանելուց պակաս պատիժ չէ մանուկների միտքը-մտածելակերպը խեղելը՝ սովորեցնել «ծշմարիտ հավատը և Տիրոջ երկյուղը»: Իսկ «Մարդը պատվի

մեջ էր և չհասկացավ» արտահայտությունը, թերևս, հիշեցնում է թալմուդական այն դրույթը, թե Երկրագնդի վրա եղած այն ամենը, որ շնչում է ու հրեաներին չի պատկանում, պետք է ոչնչացվի:

Ո. Ավագյանը «Հայ իրավունքի մտքի գանձարան» աշխատության մեջ (Երևան, 2001 թ., հ. 1, էջ 130) գրում է, որ մծղնեական ծխականները, որպես հավատացյալներ, ժխտում էին սրբերին, պարսավում քրիստոնեական օրենքներն ընդհանրապես: Սակայն կանոնում ոչինչ չի ասվում այն մասին, թե կոնկրետ ինչ էին քարոզում մծղնեականները: Բայց այն, որ նրանք վտանգ էին ներկայացնում քրիստոնեական եկեղեցու համար, վկայում է այն փաստը, որ մծղնեության մեջ մեղադրվող շինականներից և կրոնավորներից մինչև արքունական անձինք, բոլորը Ենթարկվում էին խստագույն պատիճների:

Ղևոնդ Ալիշանը ցույց է տվել, որ մծղնեականները արևապաշտներն են, իմա՝ միհրականները, որոնք անվանվում են նաև արևորդիք: Արդեն հասկանալի է դառնում, թե եկեղեցին ինչու է այդքան դաժան պատժամիջոց սահմանել հատուկ մծղնեականների՝ արևապաշտների-արևորդիների-միհրականների համար: Դիշենք, որ եկեղեցին Արևը սատանա է համարում (միայն այժմ է հասկանալի դառնում, թե Արևը ինչու է փոքրատառով գրվում), որը, ըստ եկեղեցու, մարդկանց ջերմացնելով հեռացնում է Եհովայից ու Քրիստոսից: Անհրաժեշտ եմ համարում Ալիշանի աշխատությունից մեջքերել արևապաշտներին վերաբերող հետևյալ քաղվածքը. «Ավելի դիտելին ու զարմանալին այն է, արևապաշտությունը առավել, քան այլ հավատքներ, ինչ-որ ձևով տևական ու խորն է արմատավորվել մեր ազգակիցների մեջ: Եվ այլսայլ ժամանակներում երևացել են արևորդիներ, որ գուցե մինչև հիմա էլ կան: 11-րդ դարի կեսին Գրիգոր Մագիստրոսը այս անունով է հիշում նրանց և համարում է զանդիկ մոգերից առաջացած. «Ոմանք ի նոցանէ դեղեալը Արեգնապաշտք, զոր Արեւորդիսն անուանեն. Եւ ահա են յայդմ գաւառի (Միջագետաց) բազումք, եւ քրիստոնեայս զինքեանս յայտնապէս կոչեն. բայց եթէ որպիսի՞ մոլորութեամբ եւ անառակութեամբ վարին, գիտեմք զի ոչ ես անտեղեակ»:

Նրանից մեկ դար անց, նրա Ծնորիալի շառավիղ ս. Ներսեսը Սամոսատի կողմերի արևորդիների մասին հաստատորեն ասում է,

թե հայոց սերունդներ են, որոնք «ոչ կամեցան լուսաւորիլ աստուածային լուսովն ի ձեռն Լուսաւորչին մերոյ», ու քահանաներին պատվիրում է, որ նրանցից դարձի եկողմներին ընդունելու ժամանակ նրանց երեսները ուղղեն արևմուտք, երեք անգամ թթել տան սատանայի երեսին, նաև խրատեն. «ԶԱՐԵԳԱԿՆ ՄԻ ԱՅԼ ԻՆՉ ՀԱՄԱՐԻՁ՝ ՔԱՆ ԹԵՇ ՃՐԱԳ ԱՉԽԱՐԻՒ, զոր ՍՄԵԼԾ ԱՐԱՐԻԾՆ ԱՍՏՈՒԱԾ, և ԵԴ ԳԲԱ յԵՐԿԻՆԾ ԼՈՒՍԱՏՈՒ ԼԻՆԵԼ ԵՐԿՐԻ»: Արևի պաշտամունքի կամ նրան պատվելու Մագիստրոսի հիշատակած անառակությունը թիւ ավելի է բացատրում մեր սուրբ հայրապետը: Մագիստրոսից ոչ շատ առաջ Ալավկի որդի Դավիթ Վարդապետը հայտնապես ասում է. «ՊԱՅԼԻԿԵԱՆՋՆ ԿԱՄ ՄԾՂՆԱՅՐ՝ ԱՐՈՒԻՌՈԴՈ Ազգն Է»:

Երկու դար անց՝ 14-րդ դարի կեսին, Մխիթար կաթողիկոսը Հռոմի պապին գրում էր, թե այն ժամանակներում ևս արևորդիներ կային Մանազկերտում, որը Շնորհալիից ու Մագիստրոսից շատ դարեր առաջ էլ թունդրակյան աղանդավորների և նրանց նմանների բոյն էր... Մխիթար Ապարանցին գրում է. «Են ոմանք Հայկագեանը եւ հայ լեզուաւ Արեւապաշտը եւ կոչին Արեւորդիք. սոքա ոչ ունին գիր եւ դպրութիւն, այլ աւանդութեամբ ուսուցանեն հարքն զորդիսն իրեանց, զոր նախնիք նոցա ուսեալք էին ի Զրադաշտ մոգէ՝ անդրուշանին պետէ. եւ ընդ որ կողմն երթայ արեգակն՝ ընդ այնմ երկրապագեն, եւ պատուեն զծառն Բարտի և զԾուշան ծաղիկն եւ զԲամբակին եւ զայլսն, որ զդէմս իրեանց շրջեցուցանեն ընդդէմ արեգականն. եւ նմանեցուցանեն զինքեանս նոցա՝ հաւատով եւ գործով բարձր եւ անուշահոտ. եւ առնեն մատաղ ննջեցելոց. եւ տան զամենայն հասս Հայ երիցու: Սոցա առաջնորդն կոչի Հազըրպահետ. եւ իրաքանչիր ամի երկու անգամ կամ աւելի՝ ամենքեան այր եւ կին, ուստր եւ դուստր, ժողովին ի գուր մի լոյժ խաւարին»: Ծաղկաբան երգի Դավիթ Սալածորցին հիշում է. «Սինձն, Իրիցուկն ու Եղըրդիկն, կու սպասեն Արեւորդուն. Նոցա երամն ուրիշ է, կու շրջին զօրն հետ արեւուն» (Դ. Ալիշան, Հայոց իին հավատը կամ հեթանոսական կրոնը, Երևան, 2002 թ., էջ 53-54):

Ամեն առիթով ասվում է, որ Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցին իր մարդասիրությամբ իբր տարբերվել է քրիստոնեական աշխարհի շատ և շատ ազգային կոչված եկեղեցիներից, և օրինակ

Է բերվում, որ մարդկանց խարուցի վրա կիզող ինկվիզիցիան Հայաստանում չի գործել: Սակայն հարց է ծագում, թե արդյոք ավելի մարդասիրական չէ՝ մարդուն այրելով վերացնելը, քան երկու ուժերի ջիեր կտրելը, ծակատին աղվեսադրոշմ դնելը և բորոտանոցում պահելը, այն էլ իր զավակների հետ միասին (Գրիգորի Հայաստան ներխունութելուց ավելի քան տասնյոթ դար է անցել, սակայն այսօր էլ եկեղեցու ծիսակատարությանը մասնակից նույնիսկ ոչ դատարկապաշտը՝ բանական մարդը, «շունչը պահած» ու խոնարի լսում է քարոզի մեջ ասվող և անառարկելի ծշմարտություն ներկայացվող՝ հատուկ նպատակով հորինված հեքիաթ-առասպելները և չի համարձակվում որևէ կերպ արտահայտել իր անհամաձայնությունը. կարծում եմ, այն պատճառով, որ Եկեղեցու պատժի ու աններում վերաբերումի սարսափն արդեն ամրագրված է մեր ենթագիտակցության մեջ):

«Աստծու ընտանի» լինելու հիպնոսն ու թմրադեղը (Նարկոզը) մեզ գրկել են դատողություն անելուց և մեր մտքին ու կյանքին տեր լինելու կարողությունից: Օրինակ, հայ ժողովրդի գլխին եկած այն ամենաեղերական ու ծակատագրական օրերից անցել է ավելի քան տասնյոթ դար, սակայն այսօր էլ դրա մասին մեր մտածածն ու ընկալածը Գրիգոր «լուսավորչի» մշակած կաղապարով անցած ու չափորոշված տեսակետն է: Անգամ գիտության ու լուսավորության տարածվածության պայմաններում մենք համարձակություն չունենք մատնացույց անելու, թե որտեղ է թաղված «շան գլուխը», երբ այդ տեղը համարյա բոլորը գիտեն: Հասկանալի է, որ մեր համարձակության բացակայությունը պայմանավորված է Եկեղեցու ստեղծած սարսափի դաշտով: Եկեղեցին Գրիգորին և Տրդատին սուրբ է հոչակել (Կարելի է թերևս գուշակել. Գրիգորին՝ որպես տաղանդաշատ ու անհավանական թվացող նվազումների հասած գործակալի, իսկ Տրդատին՝ որպես այդ գործակալի անսահման իշխանություն ունեցող կամակատար զոհի): Ստացվում է, որ Հայաստանյայց առաքելական-գրիգորյան-լուսավորչական Եկեղեցու համար բացարձակորեն նշանակություն չունի, որ, օրինակ, Տրդատ թագավորը, թեպետև ակամա, աներկայորեն դարձել էր հայ ժողովրդի թշնամի («Տրդատը իսկովն տիրաբար հրաման տվեց, ամենքի հա-

վանությամբ, գործը երանելի Գրիգորի ձեռքը հանձնելու, որպեսզի նախկին հայրենի, հնամենի և նախնիների ու իր կողմից Աստված անվանված չաստվածմերը անհիշատակ դարձնի, մեջտեղից ջնջի: Ապա ինքն իսկ թագավորը, ամբողջ գործով հանդերձ, Վաղարշապատ քաղաքից շարժվեց գնաց Արտաշատ քաղաքը, ավերելու այնտեղ Անահիտ դիցուիու քաֆինը»), սակայն ամեն առիթով նա փառարանվում է և նրան հիշելիս միշտ հավելվում է «Մեծ» պատվանունը: Իսկ այն, որ պարթև Գրիգորը Յայոց հայրենի աստվածներին անհիշատակ դարձրեց, մեջտեղից ջնջեց, Յայոց աշխարհը տակնուվրա արեց, զարմանալու և նրան կշտամբելու ոչ մի հիմք չկա, որովհետև նա այդպես էլ պետք է աներ, քանզի նա Յայատան էր Եկել հենց այդ նպատակով:

Միայն պետք է ամաչել, որ մենք Գրիգոր «լուսավորչին» ոչ միայն Յայոց Եկեղեցական սրբերի շարքումն ենք դասում, այլև նրան համարում ենք նաև ընտիր Յայկազում. «Չկա հայ մը, որ նոյն իսկ իր մանկական հասակին՝ երբ գիտակցութիւնն արթննայ ու իր հայկազն արեան բաժակ սրտին վրայ՝ սկսի կարդալ իր սիրուն համազգի անուները, անոնց սկիզբը չտեսնէ՝ **ոսկի տառերով գրուած այսպիսի անուն մը՝ Լուսավորիչ**: ... այդ խորիրդաւոր բարի ծանօթութեան հետ կ'իմանայ եւս՝ թէ շատ ու կարեւոր իմաստներ կը բովանդակէ նա իր մէջ ... եւ կ'ըմբռնէ թէ այդ անձն իրեն եւ իր ազգին լոյս տուեր է, հաւատքի ու ծշմարտութեան լոյսը, ուսկից աելի մեծ բարիք չկայ Երկրին վրայ» (Յ. Թորոսեան, Ընտիր Յայկազունք, Վենետիկ, 1941 թ., էջ 59):

Զավեշտալի ողբերգություն. հայ ժողովրդի ամենապաշտելի Երկու սուրբն էլ, Գրիգոր «լուսավորիչն» ու Յայոց արքա Տրդատ Մեծը, նույն գործն են կատարել: Այդ ժամանակներում տարածաշրջանում, որոշակի կշիռ ու հեղինակություն ունեցող հայ ժողովրդին պարտադրեցին փոշիացման ու դանդաղ կործանման ուղին:

Եվ դարեր շարունակ հայ մարդուն համոզել ու համոզում են, որ կատարված սպանդը, Յայոց մշակութի ոչնչացումը, հայ մանուկներին հակահայ դարձնելը և մյուս նողկալի արարքները կատարվել են, իբր, հանուն հայ ժողովրդի բարգավաճման ու հարատևման, և այն, ինչ տեղի է ունեցել, կատարվել է «մարդասեր Աստծու կամքով, Գրիգորի ձեռքով», հավելեմ նաև՝ «Յայոց Մեծ

կոչված Տրդատ թագավորի անկեղծ օժանդակությամբ» (պետական և եկեղեցական քարոզությունները նշված մանրամասները շրջանցում են): Յաւկանալի է, եթե Յայաստանյայց առաքելական եկեղեցին ու Յայոց պետությունը քարոզել ու քարոզում են, որ այդ օրերին կատարված եղերական գործերը մարդասեր Աստծու կամքով է կատարվել, ապա հանրության համար վերը նշված սպանդն ու մշակույթի ոչնչացումը դառնում են անընկալելի, իսկ Գրիգորը՝ սրբանում է: Իրողությունը մշտապես կեղծ ներկայացնելի է, որ դարեր շարունակ, շատ հարցերում, բթացրել է հայ մարդուն, և, մժբախտաբար, դրա կասեցման հեռանկարը չի երևում:

Փաստորեն, Յայոց պատմագրությունը նույն անձը մարմնավորող երկու Տրդատ թագավոր ունի (մինչև 301 թվականը և որպահից հետո): Մեկը անսովոր մեծ ուժի, կամքի ու քաջության տեր, խիզախ, Յայաստանը թշնամուց ազատագրող ու Յայոց թագավորությունը-պետականությունը վերականգնող, հայ ժողովրդի ու Յայոց հավատքի նվիրյալ Տրդատ Մեծն է, մյուսը դյուրահավատ, կամազուրկ, հայ մարդուն իր տնից-երկրից արտաքսող ու սպանող, Յայոց բուն կրոնը ուրացող, հայոց մշակույթը ոչնչացնող, անձը, հայրենիքը, ազգը մերժող, աղքատությունն ու մահը փառաբանող կրոնը պաշտոնական դարձնող և այդ կրոնը քարոզող, ազգային հարստությունները, գլխավորապես կալվածքներն օտարներին հանձնող, հայ մանուկներին և, ընդհանրապես, հայ մարդուն դեպի մտախեղություն ուղղորդող Տրդատն է:

Առ այսօր, հայ ժողովրդին մատուցվել ու մատուցվում է միայն առաջիլ՝ Տրդատ արքայի մեծագործությունները, այդ թվում նաև՝ քրիստոնեությունը պետական կրոն դարձնելը:

Ազարանգեղոսը գրում է, որ կողոպտած ոսկին, արծաթը և մյուս հարստությունները Գրիգոր «լուսավորիչն», իբր, բաժանել է աղքատներին: Եթե այդպես է եղել, ապա ինչպես գոյացան նույն Գրիգորի և նրա թիմակիցների՝ այլևայլ երկրներից եկածների անասելի հարստությունները: Յայ ժողովրդից հափշտակած-պարառած հարստություններից Գրիգորին բաժին հասած միայն հողատարածքների մասին որոշ պատկերացում կազմելու համար մի քաղվածք բերեմ Փավստոս Բուզանդի աշխատությունից, որ-

տեղ խոսվում է Գրիգորից այդ կալվածքները ժառանգած Ներսեսի ունեցվածքի մասին. «Սուրբ Ներսեսը շրջում էր իր ձեռական իշխանության մեջ: Որովհետև տասն և հինգ գավառ այդ ձեռական իշխանությունն ուներ ի բնե իբրև **հատուկ իրենց սեփական**: Գլխավոր գավառներն էին Այրարատ, Դարանաղի, Եկեղյաց, Տարոն, Բզմումիք, Ծոփք, և նրանց մեջ ու նրանց շուրջ եղածները» (Փավստոս Բուզանդ, Յայոց պատմություն, Երևան, 1987 թ., էջ 179): Ըստ Յայկական համառոտ հանրագիտարանի, միայն Այրարատի տարածքը կազմել է ավելի քան 40 հազար քառակուսի կիլոմետր: Ինչպես տեսնում ենք, Գրիգոր «լուսավորչի» ախորժական անհագ է եղել: Այստեղ հարց է առաջանում, թե մի օտարական ինչպես է կարողացել հազարավոր քառակուսի կիլոմետր հողատարածք իր անձնական սեփականությունը դարձնել կամ այդ անձայրածիր հողերը՝ ոչնչացված մեհյանների՝, գլխատված հայոց իշխանական տների՝, Յայաստանից փախած ու արտաքսվածների՝, թե՝ քրիստոնեությանը հարմարված (քրիստոնեությունը ընդունած) բնակչության հարստահարմամբ զավթած հողերն են եղել: Յայոց սուրբ համարվող Գրիգոր «լուսավորչի» կալվածքների առողջով հայ պատմիչները գրում են, որ ո՛չ Գրիգոր «լուսավորիչը» և ո՛չ էլ նրա ժառանգորդները, իրենց սեփական հողատարածքի լայնածավալ լինելու պատճառով, նոյն տարում չեն կարողացել դրանք ամբողջությամբ շրջագայել ու տեսնել:

Միայն Գրիգորի ժառանգորդները չեին, որ հարստության մեջ «խեղովում» էին: Օրինակ, Ուռհայեցին, նկարագրելով պարսիկների կողմից Յայոց Արծն քաղաքի կոտորածն ու կողոպուտը, գրում է. «Մենք շատերից բազում անգամ լսել ենք Դավթովկ քորեպիսկոպոսի մասին, թե նրա գանձատունը, որն Աբրեհմի (պարսից զորապետ) ձեռքն անցավ, քառասուն ուղտի վրա բարձեցին: Դավթովկի տնից ութ հարյուր վեցկե եզ էր դուրս գալիս» (Մատթեոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրություն, Երևան, 1991 թ., էջ 113):

1045 թ. Յայոց կաթողիկոս Պետրոս Գետադարձի ջանքով վերացվեց Բագրատունիների Յայոց թագավորությունը: Ուռհայեցին նկարագրում է Պետրոսի հարստությունները. «Երբ հայրապետական աթոռին նստած էր տեր Պետրոսը, իսկ աթոռն էլ գտնվում էր Յայաստանում, նա ուներ հայոց թագավորներից որպես հայ-

րենիքի նվեր ստացած կալվածքներ՝ **հինգ հարյուր** անվանի, ընդարձակ, շահութաբեր և շատ ընտիր գյուղեր... Հայրապետական աթոռը ոչնչով չէր զիջում հայոց թագավորական գահին: Եկեղեցիներն ու հայրապետանոցը լի էին բազում և անհամար, զարմանալի մեծության զարդերով, որոնք նախկին թագավորներն էին հաստատապես նվիրել» (նույն տեղում, էջ 167):

Այս հարստությունների տերը Հայոց տիբրահոչակ կաթողիկոս, հայ ժողովորի թշնամի Պետրոս Գետադարձն է եղել (մերել է 1058 թ.), ով աչքի է ընկել թե՛ իշխանատեմչության, թե՛ արծաթասիրության մոլուցըներով և թե՛ հայրենիքի դավաճանության գործում: Ըստ Մատթեոս Ուռիհայեցու, Պետրոսը 1038 թ. լրել է կաթողիկոսական աթոռը և վերաբարձել է, երբ Հայոց թագավորն ու բոլոր նախարարները նամակով նրան հաղորդել են, որ «իրենք կենթարկվեն նրա բոլոր հրամաններին և ունկնդիր կլինեն նրա լուսավոր վարդապետությանը»: 1045 թ. Պետրոս Գետադարձը, Վեստ Սարգսի գործակցությամբ, համոզել է Հայոց Գագիկ թագավորին Բյուզանդիա գնալ, իսկ մինչ այդ Մոնոմախ կայսրին հորդորել է Գագիկ թագավորին Կոստանդնուպոլիս հրավիրելու կեղծ բարեկամական նամակ ուղարկել: Գագիկ թագավորը Մոնոմախից այդպիսի բովանդակությամբ նամակ ստանալով, հրաժարվում է Կոստանդնուպոլիս գնալ, սակայն տիբրահոչակ կաթողիկոսը կարողանում է նրան համոզել: Ուռիհայեցին գրում է. «Նրանք (Պետրոս Գետադարձն ու մյուս դավադիրները, -Ն.Ս.) Գագիկ թագավորին սարսափելի երդումներ տվեցին, աստծո որդու մարմնի և արյան սուրբ խորհուրդը թերեցին և կենարար արյան մեջ գրիչը թաթախելով՝ երդման գիր շարադրեցին: Դրա վրա հայոց Գագիկ թագավորը գնաց Կոստանդնուպոլիս՝ Մոնոմախ կայսեր մոտ: Այդ ժամանակ նենգ աստվածուրացները, ովքեր սոսկալի երդումը հաստատել էին աստծո արյամբ, Անի քաղաքի քառասուն բանալիները ուղարկեցին Մոնոմախ կայսեր, հետն էլ մի նամակ, թե Անի քաղաքը և ողջ Արևելքը քո սեփականությունը դարձան» (Մատթեոս Ուռիհայեցի, Ժամանակագրություն, Երևան, 1991 թ., էջ 105): Մոնոմախը Պետրոսին ուկե աթոռ և կայսրությունում բնակավայր է նվիրել, բուն Հայաստանում Հայոց թագավորությունն այլևս չվերականգնվեց, իսկ առ այսօր մենք՝ հայերս, տոնում ենք Պետրոս Գետադարձի տոնը:

Ազաթանգեղոսի և Զենոր Գլակի վկայություններից պարզ երևում է, որ քրիստոնեությունը Հայաստանում հենց սկզբից դրվել է ռազմաքաղաքան և, ամենագլխավորը, տնտեսական հիմքի վրա:

Գրիգոր «լուսավորչի» կատարվածի մասշտաբայնությունից ելմելով, կարելի է եզրահանգել, որ նրա դաստիարակությունը և Հայաստանում իրականացրած նրա գործողությունները հավանաբար կատարվել են համակարգված ծրագրի շրջանակներում, որ Գրիգորը մի զորեղ կազմակերպության անդամ է եղել: Գրիգորը Հայաստանում ծավալվելիս, հավանաբար, իր ձեռքի տակ ունեցել է մանրակրկիտ մշակված ծրագիր-ճախագիծ և դրա իրականացման նպատակով նաև անհրաժեշտ ֆինանսներ և ամենագլխավորը՝ նախօրոք պատրաստված կադրեր, որոնք եղել են ոչ միայն քարոզիչ-ուսուցիչներ, այլև՝ պետական կառավարման, հոգեբանության, դիվանագիտության, ռազմական, քաղաքական, իրավունքի, տնտեսության և այլ բնագավառների մասնագետներ (այստեղ չի խոսվելու Գրիգորի դեկապար լինելու կամ կենտրոնից կառավարվելու մասին): Հակառակ պարագային Գրիգորը չէր կարողանա Հայաստանում այդ մակարդակի հեղաշրջում կատարել, առավել ևս համակարգել ու կանխորոշել հայ ժողովրդի պատճեն, որը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ դանդաղ քայլքայում ու դանդաղ մահ: Չէր հարատևի նաև յուրաքանչյուր հայ մարդուն պարտադրաբար մատուցված գրիգորյան ոսպնյակ-պրիզման և լսածը կարգավորող գրիգորյան զտիչը: Հազար յոթ հարյուր տարի է, ինչ հայ մարդը այդ պրիզմայով է տեսնում աշխարհը և այդ լսողության զտիչով ըմբռնում մատուցված գաղափարները, հետևաբար և գրկված է իրական ինքնաձանաչումից ու իրական աշխարհնկալումից, մինչեւ իրեն համարում է արժանապատիկ ու բանական մարդ: Գրիգորին եպիսկոպոս ծեռնադրելուց հետո Տրդատին հղած նամակում Ղևոնդը Կեսարիայից գրում է, որ «նրան, որին անգիտությամբ արհամարեցիք, ձեզ հաստատեց անշարժ գիտության մեջ» (Ազաթանգեղոս, 823), այսինքն՝ հայ ժողովուրդ, քեզ թմբի՛ր ենք մատուցել: Իսկ մինչ այդ, երբ Գրիգորը, իմա՞ նրա հովանավոր կազմակերպությունը, Հայաստանին պարտության մատնեց, նոյն Ղևոնդը Գրիգորին գրում է, թե «մեր կյանքն էլ թող տեր Աստվա-

ծը ձեզ պարզեցի, որ անձամբ առաջնորդելով **հիտոդ՝ կարողանաս բանավոր փարախը դեպի վերին Սիոնը փոխադրել**։ Հասկանալի է, որ միայն «անշարժ գիտության», այսինքն՝ թմրիրի մեջ ապրող ժողովրդին է հնարավոր տանել դեպի Երկինք՝ «վերին Սիոն», այսինքն՝ մեռցնել։

Սկզբնաղբյուրներից պարզ երևում է, որ Գրիգորի ուսուցիչ-ղեկավար Ղունդը լավագույնս պատկերացրել է, թե հայ ժողովրդի գլխին ինչ են բերել։

Հարյուրամյակներ է, ինչ քարոզվում է, որ հայ ժողովուրդը մինչ քրիստոնյա դառնալը եղել է աննշան, անապագա, անասնաբարո, ծիվաղաբարո, հայ քրմեր-գիտնականները՝ պղծագործ, Հայոց աստվածներն ու սրբությունները՝ թարախահոտ կեղտ... Եվ հարյուրամյակներ շարունակ մենք լսում ենք մեզ վերագրված աղտն ու անպատվությունները և ոչ միայն չենք Վիրավորվում, ըմբոստանում ու դրա ծանապարհը փակում, այս երջանկորեն հպարտանում ենք, որ մեր նախնիներին նման չենք։ Մեր կրավորական ու ողորմելի այդ կեցվածքն արդյունք է այն բանի, որ մենք աշխարհը, կյանքը ծանաչում ենք քայլայման ու մահվան ծանապարհ նախանշող գրիգորյան պրիզմայի միջոցով և ընթանում ենք այն ծանապարհով, որը ցուցանել է Գրիգորը կամ այն կազմակերպությունը, որի մեջ ընդգրկված է եղել նա։ Իսկ Հայաստանյաց եկեղեցին դարեր շարունակ գրիգորյան այդ կործանարար պրիզման առավել հղկում ու կատարելագործում է։

Նաև՝ Ագաթանգեղոսի, Ղազար Փարպեցու, Փավստոս Բուզանդի, Զենոր Գլակի և այդ շրջանի հեղինակների աշխատություններից ամենակին չի հասկացվում, որ Յայ Արշակունիներն իրենց հայացքն ուղղում են դեպի քրիստոնեությունը։ Ըստ Ագաթանգեղոսի, Տրդատը նախապես կտրականորեն մերժել է քրիստոնեական կրոնը՝ այն համարելով կեղծ ու վտանգավոր, բայց հետո, երբ նրան ծնկի են բերել, նոր միայն հանդուրժել-ընդունել է այդ կրոնը և, դժբախտաբար, նույնիսկ՝ քրիստոնյա քարոզիչ է «ձեռնադրվել» («Այնուիետև առավ Արշակունյաց տոհմի իշխանագուններին դպրոցներում վարդապետություն ուսուցանելու, որոնցից առաջին անունը Տրդատ էր, որ և հենց թագավորն էր՝ իր ամբողջ տնով մեկտեղ։ Նույնպես և ամեն

**մեկին ջանում էր ճշմարիտ գիտությանը հասցնել», տե՛ս
Ազաթանգեղոս, 783):**

Ինձ մատչելի սկզբնաղբյուրներից այն պատկերն է ձևավոր-
վում, որ քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն է դար-
ձել դավադրության, խարեւության, ստի, հոգեբանական ծննդման,
զանգվածային հիպնոսի, բռնությունների, սպանությունների միջոցով։
Կատարվածը հեղաշրջում էր։ Դժբախտաբար, հայոց պատմա-
գրությունը դեռևս անաչար գնահատական չի տվել մեր ազգային
հավատքից մեզ զրկելուն և քրիստոնեությունը պարտադրելուն ու
դրանց հետևանքներին։ Այդուհանդերձ, հույս եմ փայփայում, որ
կգա այն բաղձակի ժամանակը, երբ հայ մարդը տրամաբանորեն
կլուծի իր առօս ծառացած խնդիրները և բարեկամին չի ընրունի
որպես թշնամի, իսկ թշնամուն՝ բարեկամ, ինչպես նաև կգտնվեն
վերլուծաբաններ, որոնք 1915 թ. Եղեռնի արմատները կինտրեն
նաև 301 թ. կատարված Եղեռնից-ցեղասպանության մեջ։ Ինձ թվում
է, որ 1915 թվականին թուրքերի կողմից իրականացված Հայոց
Մեծ Եղեռնը 301 թվականին կատարվածի ախտանիշն (սիմպ-
տոնմ) ու օրգանական շարունակությունն էր։ Գլխավորապես այն
իմաստով, որ կորցնելով աշխարհիկ իշխանությունն ու ազգային
հավատքը և ապավինելով միայն մեզ պարտադրած քրիստոնեա-
կան Եկեղեցուն՝ մենք կերպարանակոխվեցինք։ Արդյունքում՝ բա-
րոյապես այնքան դեգրադացվեցինք, որ, օրինակ, մեր մտավոր և
նյութական հարստություններն ուղղեցինք մեզ համար անօգուտ ու
վտանգավոր գործերի կատարմանը։ Ահա թե ինչու կազմակերպեց
ազգային միասնությունը, ինքնապաշտպանության բնագրը և ցե-
ղասպանության ենթարկվեցինք մեր իսկ բնօրրանում՝ Հայոց հո-
ղում, այս անգամ արդեն թուրքերի ձեռքով։ Դժբախտաբար, ոչինչ
չի փոխվել։ Գործընթացը շարունակվում է...»

301-ի պետական-դավանական հեղաշրջմամբ իրականացրած
ցեղասպանությունը և 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանությունը
մեծ ընդհանրություն ունեն։ Նախ, երկու ոճիրն էլ ուղղված են Եղել
հայ ժողովրդի կործանմանը, և երկուսի գլխավոր կազմակերպիչը,
թվում է, թե նոյն կառուց-կազմակերպությունն է, երկու դեպքում էլ
իրական տեղեկությունը կոծկվում է, իսկ սարքովին՝ տարածվում։

բ. Յավանաբար, բոլորն էլ համաձայն են դասագրքի հեղինակների այն մտքի հետ, որ «քրիստոնյաները բոլորին զարմացնում էին իրենց անսասան հավատքով, նրանք նոյնիսկ պատրաստ էին հրաժարվել կյանքից, բայց ոչ՝ հավատքից»: Սակայն այդպիսի վարքագիծը ոչ միայն գովելի չէ, այլև արհամարհելի ու դատապարտելի է: Աշխարհիկ դպրոցի դասագիրք կազմողները պետք է աշակերտներին ուսանեն, որ անսասան վերաբերմունք պետք է դրսնորել ոչ թե դատարկապաշտության, հորինված էակին հավատալու, այլ՝ կյանքն ու Հայրենիքը արժևորելու գործում:

Տակիտոսը (I-IIդդ.) արթեքավոր տեղեկություն և արժանի գնահատական է տալիս իր ժամանակի քրիստոնյաներին: Այդտեղ ասվում է, որ 64 թ. Հռոմի ահուելի հրուեհից հետո լուրեր էին շրջում, որ քաղաքը հրդեհվելու մեղավորը Ներոնն է. «Եվ որպեսզի այդ լուրերը հաղթահարի (Վերացնի), Ներոնը մեղավորներ էր փնտրում և մահվան դատապարտում նրանց, ովքեր նորվայինության պատճառով իրենց վրա էին բևեռել համընդիմանուրի ուշադրությունը: Ամբոխը նրանց քրիստոնյաներ է անվանում: Քրիստոսին, որի անունից է առաջացել այդ անվանումը, Տիբերիոսի օրոք մահապատժի էր ենթարկել Պոնտացի Պիղատոսը: Ժամանակին ծննված այդ կործանարար դատարկապաշտությունը նորից սկսեց դուրս ժայթքել ոչ միայն Հուդայում, որտեղ այդ չարիքը սկիզբ էր առել, այլև Հռոմում, ուր ամեն կողմից հոսում ու միանում են ամենազգվելին ու անամոթալին, որտեղ նրանք գտնում են իրենց համախնիներին: Եվ այսպես, սկզբում ձերբակալվեցին նրանք, ովքեր խոստովանում էին այդ աղանդի նկատմամբ իրենց համախնիությունը, իսկ հետո, նրանց ցուցմունքով՝ հսկայական քանակությամբ ուրիշներ, որոնք մերկացվեցին ոչ այնքան եղերական հրուեհի, ինչքան մարդկային ցեղի նկատմամբ ատելության մեջ» (Կորнелий Տացիտ, Сочинения, в двух томах, Ленинград, Наука, 1970, т. 1, с. 298):

Քրիստոնյաների անսասանության, կյանքից շեղված լինելու մասին է տեղեկացնում նաև Ագաթանգեղոսը: Յայոց Տրդատ թագավորին հղած Հռոմի կայսեր նամակում ասվում է. «Ինքնակալ կայսր Դիոկղետիանոսից մեր սիրելի եղբայր և աթոռակից Տրդատին, ողջույն: Թող ի գիտություն լինի քո եղբայրությանը և մեր նի-

զակակցին այն չարիքների համար, որ ամեն օր հասնում են մեզ քրիստոնյաների խաբերա աղանդից, քանզի ամեն բանում անարգվում է մեր տերությունը նրանց ուխտի կողմից, մեր թագավորությունը արհամարհվում է նրանցից և ոչ մի համեստություն չկա նրանց մեջ: **Մի ոմն խաչալ մեռյալի են պաշտում, փայտին երկրպագում, սպանվածների ոսկորները հարգում և իրենց աստծու սիրում մահը փառը ու պատիվ են համարում: Մեր սրերը բթացան, իսկ նրանք չզարհութեցին մեռնելուց, քանզի մոլորված են՝ ոմն խաչալ իրեայի հետևելով:** Ուսուցանում են թագավորներին անպատճել, իսկ բուն աստվածների կուռքերը՝ անարգել: Նաև լուսավորների՝ **Արեգակի ու Լուսնի զորությունը աստղերով հանդերձ արհամարհում են և համարում են նոյնիսկ այդ խաչալի ստեղծածը:** Աստվածների կուռքերը անարգել սովորեցին և ամբողջ աշխարհը նրանց պաշտամունքից հեռացրին, մինչև անգամ կանանց տղամարդկանցից, տղամարդկանց կանանցից ողջ-ողջ հեռացնում են: Թեպետև տեսակ-տեսակ տանջանքներ տվեցինք նրանց, առավել ևս բորբոքվեց ու տարածվեց նրանց աղանդը և թեպետև բյուրապատիկ սաստիկ արհավիրքների ենթարկեցինք նրանց, սակայն նրանց արյան հեղումից առավել ևս ծաղկեց ու բազմացվ նրանց աղանդը» (Ազարանգեղոս, 152-154):

Դժբախտաբար, հայ ժողովրդի պատմությունը բազում դրվագներ է պարունակում, երբ հայ մարդը հոժարակամ հրաժարվել է կյանքից, բայց ոչ՝ քրիստոնեական կրոնից: Օրինակ, Յազկերտի՝ քրիստոնեությունից հրաժարվելու հրովարտակի պատասխանում գրված է. «Այս հավատից մեզ ոչ ոք չի կարող խախտել, ոչ իրեշտակները և ոչ մարդիկ, ոչ սուրը և ոչ հուրը, ոչ ջուրը և ոչ էլ որևէ այլ դաշն հարված: Մեր ամբողջ գույքն ու ստացվածքը քո ձեռքում են, և մեր մարմինները քո առաջն են. քո կամքի համաձայն արա՞, ինչ ուզում ես: Եթե այս հավատի մեջ թողնես, ոչ երկրի վրա ուրիշ տեր կը նդունենք քո փոխարեն և ոչ էլ երկնքում ուրիշ աստված կը նդունենք Յասուս Քրիստոսի փոխարեն, որից բացի՝ ուրիշ աստված չկա: Իսկ եթե այս մեծ վկայությունից հետո ուրիշ բան հարցնես, ահավասիկ պատրաստ ենք՝ մեր ամբողջ մարմինը քո ձեռքը տված. արա՞ շուտով՝ ինչ որ կամենում

Ես: Քո կողմից տանջանք, իսկ մեր կողմից հանձնառություն. քո սուրբ և մեր պարանոցները: Մենք ոչնչով ավելի լավ չենք մեր նախնիներից, որոնք այս հավատի համար դրին իրենց գույքն ու ստացվածքը և մարմինները» (Եղիշե, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1989 թ., Էջ 81): «Եվ իբր բոլոր կողմերից փակվեց նրանց անելանելի բանտի մուտքը, այն ժամանակ Աքրահամի օրինակը մեջ բերելով աղաղակում և ասում էին իրենց սրտերում. «Մենք բոլորս մեր եղբայրներին ու որդիներին և բոլոր սիրելիներին նվիրել ենք և իսահակի պես կապած դրել ենք սուրբ սեղանի վրա. ընդունի՛ր, Տե՛ր, մեր այս կամավոր նվերը և մի՛ թույլ տա, որ այս անօրեն իշխանը քո եկեղեցին ծաղրութանակի Ենթարկի (Նոյն տեղ, Էջ 97-99): **Ի՞նչ պիտի անեք Տիրոջ պատվիրածը՝** «Ով ինձ ուրանա մարդկանց առաջ, Ես էլ նրան կուրանամ իմ երկնավոր հոր ու սուրբ հրեշտակների առաջ» (Նոյն տեղ, Էջ 111): «Եվ խորհրդի առաջին վճիռն այս հաստատվեց. «Հարազատ եղբոր ձեռքը թող բարձրանա այն մերձավորի դեմ, որ դուրս է եկել աստծու պատվիրանի ուխտից. հայրը չխնայի որդուն, և որդին չակնածի հոր պատվից, կինը կռվի իր ամուսնու դեմ, և ծառան դիմադրի իր տիրոջը» (Էջ 115): Դրանից երեք դար առաջ հրեա-Եբրայեցի րաբբի Տրիփոնը ասել է. «Իսկ դուք, քրիստոնյաներդ, սուս լուրն ընդունել և ինչ-որ քրիստոս եք Երևակայել և նրա սիրուն թեթևամտորեն կործանում եք ձեզ» (Ա. Ռոբերտսոն, Քրիստոնեության ծագումը, Երևան, 1965 թ., Էջ 167): Այստեղ, հավանաբար, խոսքը վերաբերում է այդ ժամանակների հրեա քրիստոնյաներին, քանզի հուդայականության որոշ դրույթներին ծանոթ լինելով, դժվարանում եմ հավատալ, որ րաբբին հոգար քրիստոնեություն ընդունած օտար ժողովուրդների կյանքի մասին: Իհարկե, լինում են և բացառություններ: Օրինակ, հրեա րաբբի Նեոֆիտը մարդկությանն անգնահատելի ծառայություն է մատուցել՝ բացահայտելով հուդայական կրոնի հոլով գաղտնի ծեսերից մեկը (Кровь в верованиях и съевериях человечества, Санкт-Петербург, 1995, с. 445-466):

Եղիշեի Երկում կրոնին սևեռնորեն կառչած հայ մարդու նկարագրի համար կարելի է միայն ավաղել ու ամաչել: Նաև՝ շատերս մտածում ենք, որ Եղիշեն, լինելով կրոնական գործիչ, գունազարդել

ու չափազանցրել է հայ մարդու շեղվածությունը կյանքից: Սակայն, հօգուտ Եղիշեի անաշառության է խոսում նույն օրերին հայ մարդու հոգեվիճակը նկարագրող պարսից արքա Յազկերտի հրովարտակը. «Մի ուրիշ մոլորություն է. ասում են՝ «Աստված, որ ստեղծեց Երկինքն ու Երկիրը, Եկավ և ծնվեց մի կնոջից: Մի՛ հավատաք ձեր առաջնորդմերին, որոնց նածրացի եք անվանում, որովհետև սաստիկ խարեբաներ են. ինչ-որ խոսքերով ուսուցանում են, գործով հանձն չեն առնում: Ասում են՝ «Միս ուտելը մեղք չէ», և իրենք չեն ուզում ուտել. «Կին առնել պետք է», բայց իրենք նրա վրա նայել է չեն ուզում. «Յարստություն ժողովելը, ասում են, շատ մեղք է», բայց աղքատությունը չափից ավելի են գովում: Յարգում են թշվառությունը և պարսավում հաջողությունը. ծաղրում են բախտի անունը և խիստ պախարակում են փառավորությունը. սիրում են անշուր հագուստը և անարգ բաներն ավելի են հարգում, քան պատվականները. մահը գովարանում են և կյանքը պարսավում. մարդու ծնունդն անարգում են և գովում են անզավակությունը: Եվ թե մարդ դրանց լիի և կանանց չմերձենա, շուտով կիհասնի աշխարհի վերջը (Էջ 53): Այս բոլոր գրածներից ավելի վատթարագոյնն այն է, որ քարոզում են, թե աստված մարդկանց ձեռքով խաչ բարձրացվեց, նույնը մեռավ և թաղվեց, և ապա հարություն առավ ու Երկինք վերացավ: Չէ՞ որ դուք ինքներու պետք է դատաստան անեիք այդախսի անարժան ուսմունքների համար: Դեռք, որ չար են, չեն բռնվում ու տանջվում մարդկանց կողմից, ո՛ւ մնաց աստված, բոլոր արարածների արարիչը. այսպիսի բաներ ասելը ձեզ համար ամոք է, իսկ մեզ համար՝ խիստ անհավատախ (Էջ 55): Վնաս եմ համարում արքունի գանձարանն ընդունել ձեր աշխարհի հարկը, և ձեր արիությունն ու քաջությունն էլ՝ անօգուտ, որովհետև տգիտությամբ մոլորվել եք մեր ճշմարիտ կրոնից, աստվածներին անարգում եք, կրակն սպանում, ջրերը պղծում ... ամեն ժամանակ կանանց չեք մերձենում: **Տեսնում եմ ձեզ ինչպես անապատի մեջ ցրված ու մոլորված խաշներ** և ես շատ վախենում եմ՝ չինի՞ թե աստվածները ձեր պատճառով բարկանան ու վրեժը մեզանից առնեն» (Էջ 93):

Յայերիս՝ քրիստոնեությանը անսասան կառչած լինելու մեկ օրինակ Առաքել Դավիթեցու (մահացել է 1670 թ.) աշխատությունից. «Սպահան Եկած հայ ժողովուրդը ջուղայեցիներից ու Երևան-

ցիներից բացի աղքատացավ... Եվ նրանց աղքատության լուրջ հասավ շահին (Արաս): Շահը կանչեց մելիքներին և սրանց ասաց. «Կտամ ձեզ դրամ ու ինչք թագավորական գանձարանից ձեր կյանքի ու ապրուստի համար, բայց պայման կդնեմ և այս պայմանով կտամ: Պայմանը այս է. ինչ որ տալիս եմ, ձեզ փոխարինաբար եմ տալիս երեք տարի ժամկետով, երեք տարի հետո պետք է մեզ վերադարձնեք: Եվ այս փոխը ոչ թե շահով ու տոկոսով եմ տալու, այլ առանց շահի, որպեսզի դուք այդ առած դրամով առևտուր անեք, շահեք և նոյն շահը կպարզավի ձեզ, որ չմնաք նեղությունների մեջ, այլ հիմք լինի ձեզ առևտորի, շահելու և նրանով ապրելու: Արդ՝ ձեզնից ամեն մեկը, ով էլ որ առնի թագավորական դրամից, երբ բերի առած դրամը և վճարի թագավորի գանձարանին, ազատ կլինի: Իսկ եթե լինի մեկը, որ առած դրամը չվճարի, այլ դրամը կերած, վատնած, կորցրած լինի և որևէ բան չունի, որ վճարի, արդ՝ այդպիսին դրամի փոխարեն կամ իր հավատից պետք է դառնա մահմեդական և կամ որդուն, դստերը պետք է տա, որ լինի թագավորական ծառա»: Սրանց գինն էլ հայտնեց. ով դրամ չունի տալու, չորս թումանի փոխարեն որդուն կտա, երեք թումանի փոխարեն դստերը: Իսկ հարթեցող, անխելք, անմիտ, անբանական մարդիկ ո՞չ սկզբում մտածեցին, ո՞չ էլ վերջին նայեցին, թե ինչ է լինելու այս գործի վերջը. այլ, լինելով իբրև անքան ու անմիտ անասուն, գնացին առան թագավորական դրամը, որը օդի մահարար թույն էր և նրանց կորստյան պատճառ: Իսկ գանձ առնող եզանման մարդիկ ոչ միայն չահեցին, այլև դրամագլուխն էլ կորցրին, ոմանք չքավորությունից, ոմանք անխելքությունից, ոմանք քաղաքի առևտորի անտեղյակությունից, դրամը կերան – վատնեցին, ցնցխեցին և թագավորի տված դրամը կորցրին: ... Ժողովուրդը հավաքեց իր բոլոր դուստրերին և ուստրերին, բերեց կանգնեցրեց թագավորի առջև՝ ասելով. «Քանզի դրամ չունենք, որ տված պարտքի դիմաց վճարենք թագավորին, մեր ուստրերին ու դուստրերին տալիս ենք թագավորին, որպես կանխավ պայմանավորվեցինք» (Առաքել Դավիթեցի, Պատմություն, Երևան, 1988 թ., էջ 124-128):

Շահին տված պատասխանից պարզ հասկացվում է, որ հայ համայնքը հրաժարվում է (ինչպես նկարագրում է հեղինակը՝ ող-

բով ու լացով) իր ապագայից, միայն թե անսասան պահպանվի քրիստոնեական հավատքը. և կարծես թե միայն մեկ պայման է եղել՝ «որպես կանխավ պայմանավորվեցինք», այսինքն՝ հավատքից հրաժարվելը, ընդհանրապես, անքննելի է: Դժբախտաբար, Դավիթեցու նկարագրածը բացարձակորեն համահունչ է 1300 տարի առաջ Եղիշեի նկարագրածին՝ «Մենք բոլորս մեր եղբայրներին ու որդիներին և բոլոր սիրելիներին նվիրել ենք և հսահակի պես կապած դրել ենք սուրբ սեղանի վրա. ընդունի՛ր, Տե՛ր, մեր այս կամավոր նվերը»:

գ. «Տրդատը, ծիշտ գնահատելով ստեղծված իրավիժակը, քրիստոնեությունը Հայաստանում հոչակեց պետական կրոն»: Դարեր շարունակ քրիստոնեության մուտքը ծիշտ այդպես են ներկայացրել, և ապագայում, եթե ոչինչ չփոխվի, այդպես էլ կներկայացնեն, քանզի եկեղեցին եղել ու մնում է մեր պատմագրության և մեր մտքի-մտածելակերպի ու վարքագծի տիրակալը:

Ազաթանգեղոսը այնպիսի տեղեկություններ է հաղորդում, որոնցից պարզ ու որոշակի հասկացվում է, որ Յայոց Մեծ արքա Տրդատը ոչ միայն քրիստոնյա դառնալու ցանկություն ու մտադրություն չի ունեցել, այլև ատել է այդ կրոնը, իսկ նրանից առաջ թագավորողների՝ քրիստոնեություն ընդունելու մտադրության մասին որևէ խոսք չկա:

Հայաստանում քաղաքացիական պատերազմով ուղեկցվող կրոնական հեղափոխության նախաշեմի մասին Ազաթանգեղոսը գրում է. «Մինչդեռ Տրդատը խորհում էր այլ սիրաշահությամբ խոսել նրա հետ, և կյանք ու պատիվ խոստանալ, որոնց նա չէր էլ լսելու. «Եթե այս խոսքերին էլ չլսի, ասում էր, դեռ ավելին կանեմ ու կշարչարեմ»: Ապա նրան մոտեցավ նախարարներից մեկը, որի անունը **Տաճատ** էր՝ արքայի սպարապետ Արտավանի փեսան: Սկսեց խոսել ու տեղեկություն տալ և այսպես ասաց նրա մասին. «Որովհետևս սա արժանի չէ ապրելու, դրա համար էլ չի կամենում ապրել ու լույսը տեսնել, քանզի այսքան ժամանակ է, որ մեզ մոտ բնակվում է և չէինք ճանաչում նրան: Բայց դա որդին է մահապարտ Անակի, որն սպանեց քո հորը՝ խոսրովին և խավար բերեց Յայոց աշխարհին, կորստի

ու գերության մատնեց այս երկիրը: Արդ՝ դա արժանի չէ ապրելու, քանի որ վրիժապարտի որդի է» (Ազաթանգեղոս, 121): Դժբախտաբար, Տրդատը վրիշեց: Ողբերգական է, որ հեռատես Տաճատն ու իր համախոհները չկարողացան լիարժեքորեն համախմբել ազգային ուժերը, և կատարվեց ողբերգականը:

Ինձ մատչելի պատմագրությունը ցույց է տալիս, որ Գրիգոր «լուսավորիչը» իր գաղափարին նվիրումի, նպատակին հասնելու անկոտրում հետևողականության և անձնուրացության, ինչպես նաև մարդու հոգեկանի վրա այլևայլ ծներով ազդելու և դիվանագիտական նրբություններին տիրապետելու շնորհիվ հասել է իր նպատակին: Ինչպես փաստագրված է այդ ժամանակվա հեղինակների գործերում, պարթև Գրիգորը Յայոց Տրդատ թագավորին քրիստոնյա դարձնելուց հետո, փաստորեն, դարձել է Յայաստանի տերը՝ թե՛ աշխարհիկ և թե՛ կրոնական: Այդ նույն Գրիգորն է եղել մեր Երկրի և թագավորը, և սպառապետը, և հոգևոր առաջնորդը, և ուսուցչապետը, իսկ ֆիզիկական գորենությամբ հայտնի Տրդատին, ի ցույց ժողովրդի, օգտագործել է որպես մի ողորմելի խրտվիակ՝ արքայական հագուստով գցել է Յայոց բանակի առաջը, իսկ ինքն այդ նույն բանակի գլուխն անցած՝ ոչնչացրել է Յայոց սրբավայրերը, քրմերին, ազնվականությանը, մեր նախնյաց աստվածներից չիրաժարվող հայ մարդկանց և տիրացել նրանց հարստություններին: Օտար Երկրներից բերված-հրավիրված օտարազգի հոգևորականներին է հանձնել կողոպտիված-զավթած ոսկին ու արծաթը, կալվածքները, իհարկե, իրեն պահելով կողոպտած-պարաւած ոսկու, արծաթի և կալվածքի «առյուծի բաժինը»: Նրա հիմնարար գործերից է նաև հայոց ազգային բանակը Եկեղեցական բանակի վերածելը: Փաստորեն, Յայենապաշտ բանակին դարձել է սիոնապաշտ և իրեն ծնող ժողովրդին կոտորող բանակ: Գրիգորի հիմնարար գործերից է նաև հայ մանուկներին որպես յուրահատուկ ենիշերիներ կրթելն ու դաստիարակելը: Իսկ Տրդատը, ի ողբերգություն հայ ժողովրդի, արդեն որպես Գրիգորի հպատակ-ստրուկ թագավոր, ժողովրդին իրամայել է՝ անվերապահորեն ենթարկվել այդ նույն Գրիգորի կամքին, իսկ ինքը իր «մեղքերի» քաղաքացիան համար իրաժարվել է աշխարհիկ կյանքից և քարայրներում ապրել ձգնակյաց կյանքով: Եվ այդտեղ էլ նա կյանքի չի

արժանացել: Ըստ որոշ աղբյուրների, նրան թույն է մատուցվել, ինչին նա լիովին արժանի էր: Եվ պարսավանքի արժանի այսպիսի թագավորը առ այսօր հորջորջվում է որպես «Մեծ»:

Ելելով սկզբնաղբյուրներից, թերևս ծիշտ կլինի, եթե Տրդատի թագավորելու ժամանակը սահմանափակվի 301 թվականով, իսկ 301-325 թվականները համարվեն պարթև Գրիգորի թագավորության տարիներ. այսինքն՝ մեր թագավորաց ցանկում ներառել Գրիգոր «Լուսավորչին»:

Յարկավ, դժվար է Յայոց պետականությունը վերականգնող և որոգայթ ընկած Տրդատ թագավորի գործունեությանը միանշանակ գնահատական տալ, քանզի այդ մասին տեղեկություն հաղորդողները եղել են կրոնական շահագրգիռ գործիչներ, ինչպես նաև այդ տեղեկություններն էլ պահպանվել ու մեզ են հասել նույնպես կրոնական գործիչների միջոցով: Կրոնական գործիչ է եղել նաև հուդայականության գիտակ պարթև Գրիգորը: Յայտնի է, որ սրանք քարոզվելիք դաշտանքին նրբին խնդիրների իմացության հետ մեկտեղ տիրապետում են նաև մարդկանց վրա հոգեբանորեն, դեղերով և այլ միջոցներով ազդելու հնարքներին և չի բացառվում, որ Տրդատը երկար տարիներ ենթարկվել է այդպիսի ազդեցությունների: Թեպետև դասագրքի հեղինակները աշակերտներին համոզում են, որ «Տրդատը, ծիշտ գնահատելով ստեղծված իրավիժակը, քրիստոնեությունը Յայաստանում հռչակեց պետական կրոն», սակայն, օրինակ, Բուզանդի՝ «Տրդատ թագավորին ակամա հնազանդելը քրիստոնեական կրոնին» (Փավստոս Բուզանդ, Յայոց պատմություն, Երևան, 1987 թ., էջ 13) արտահայտությունը ենթադրել է տալիս, որ այդ օրերին, հավանաբար, մոլոր գործեր են կատարվել: Նաև՝ անհնար է չնշել, որ Յայոց Տրդատ արքան, մինչ քրիստոնյա դառնալը, իրոք աննկարագրելի մեծագործություններ է կատարել:

Եթե իրավիժակը ծիշտ գնահատելու մասին է խոսվում, ապա պետք է ասվի, որ այդպես վարվել է Գրիգորը իր հոր՝ Անակի ձեռքով ստեղծած անիշխանության ու քառսի պայմաններում՝ կյանքը չկարևորող և մահը փառաբանող կրոնը պարտադրելով հայ ժողովրդին: Ի ողբերգություն մեզ, ՅՅ այսօրվա իշխանությունը, հիմնականում չխախտելով տասնյոթարյա ավանդույթը, աջակցում է

Եկեղեցում՝ Յայոց պատմության առանձին դրվագները Եկեղեցու ծաշակին հարմարեցնելու և հայ մարդուն անձնական ու ազգային նպատակներից և իրական կյանքից շեղող գաղափարներ մատուցելու գործում: Արդյունքում՝ Նրանք դպրոց են մտցրել խիստ վտանգավոր մի առարկա: Եվ դա լիովին հասկանալի է, եթե մանկահասակ տարիքից մարդուն չմատուցվեն բանականությունը մթագնող ու բանականությունից զրկող, տրամաբանությանը չենթարկվող գաղափարներ, ապա առողջ բանականության պարագայում մարդը հեշտությամբ կրացահայտի քրիստոնեական կրոնի բուն նպատակը: Իսկ ինչպես հայտնի է, **այդ նպատակը սիոնիզմի ծրագրի իրականացումն է:**

Յայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն ընդունելու առնչությամբ խեղաթյուրվածն ու սուտը մատուցելու և կրոն քարոզելու փոխարեն ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունը պարտավոր է աշակերտներին տեղեկացնել ու զգուշացնել, որ պատմության մեջ բազում դեպքեր են եղել, երբ որևէ կառուց կարողացել է իր շահերն արտահայտող գաղափարը մատուցել ուրիշ ժողովուրդներին: Կարծում եմ, ասածին համահունչ է հետևյալ քաղվածքի բովանդակությունը. «Յարավամերիկյան մքայա ցեղի կանայք սպանում էին բոլոր երեխաներին, բացի վերջինից կամ նրանից, որին համարում էին վերջինը: Եթե որանից հետո կինը նորից հղիանում էր, նորածինը դատապարտված էր: Յազիվ թե հարկ կար զարմանալու, որ այս սովորութիւն հետևանքով ոչնչացավ մքայա ժողովուրդը, որը երկար տարիներ իսպանացիների ամենասարսափելի թշնամին էր» (Զեյմս Չորջ Ֆրեզեր, Ուկե Ճյուղը, Երևան, 1989 թ., էջ 349): Ափսոս, Ֆրեզերը չի գրում, թե մքայա ժողովորի մեջ այդ մահարեր գաղափարը ինչպես է թափանցել...

Դ. Դասագրքի հեղինակները ակնհայտորեն չեն ցանկանում կատարված դավադրությունը ներկայացնել այնպես, ինչպես ներկայացնում է անգամ Ազարանգեղոսը: Նրանք պարզապես մեղմացնում են պարթև Անակի կատարածը, օրինակ, գրելով՝ «Անակին հաջողվում է մահացու վիրավորել Խոսրով թագավորին, որի մահից հետո պարսից թագավորը հարձակվում է Յայաստանի վրա և գրավում այն»: Այն դեպքում, երբ ըստ Ազարանգեղոսի, Խոսրովը

տեղում մահանում է, և միայն հոգեվարքում հասցրել է հրամայել, որպեսզի ոչնչացնեն Անակի ու նրա եղբոր ընտանիքը («Անակը իր հարազատ եղբոր հետ թագավորին մեկուսի մի կողմ տանելով՝ իբր թե զբոսանքի կամ նրա հետ խորհուրդ անելու նպատակով, և պողպատե սուսերները կես մերկացրած պահելով՝ հանկարծ անսպասելիորեն գենքերը բարձրացրին և թագավորին դիաթավալ անելով՝ գետին տապալեցին... Եվ քանի դեռ ջերմ շունչը նրա կրծքից չէր հեռացել, և չէր հասել վախճանը, [թագավորը] հրաման տվեց ոչնչացնել նրանց ազգատոհիմը» (Ազաթանգեղոս, 34):

Դասագրքի հեղինակները, կարծում են, ծշմարտություն ասած կլինեին, եթե գրեին՝ «Անակին հաջողվում է սպանել Խոսրովին, ինչը պատճառ է դարձել Հայաստանի ավերմանը, պետականության կորստին և քրիստոնեացմանը», այսինքն՝ այնպես, ինչպես հասկացվում է Ազաթանգեղոսի երկից: Նկատվում է, որ դասագրքում փորձում են կոծկել հայ ժողովորի գլուխ եկած դժբախտությունը և հայր ու որդի Անակի ու Գրիգորի կատարածները ներկայացնել որպես բարերարություն:

Ե. Դասագրքում ներկայացված է, որ՝ «փրկվում է միայն նրա (Անակի, -Յ.Ս.) որդի **Սուլթենը**, որին դայակը կարողանում է փախցնել Կեսարիա: Այնտեղ նա մանկանը հանձնում է քրիստոնյա դաստիարակմների խնամքին, որոնք նրան մկրտում և **վերանվանում են Գրիգոր»: Այն դեպքում, երբ սկզբնաղբյուրներում չի ասվում, որ Գրիգորի անունը սկզբնապես եղել է Սուլթեն: Ըստ Ազաթանգեղոսի, փրկված երեխայի անունը Գրիգոր է եղել («Նրա անունն էր Գրիգոր»): Իսկ Գրիգորի գինակից Զենոր Գլակի վկայությամբ, Սուլթենը Գրիգորի եղբոր անունն է եղել. «Բուլրտարը, երբ թագավորից լսեց այս հրամանը, շտապեց մտնել Անակի կնոջ՝ Ուզուիիի մոտ, վերցրեց նրա գրկից Գրիգոր մանկանը և տվեց իր կին Սոփիին: Իսկ նրա մյուս եղբայրը, որի անունը Սուլթեն էր, մանկարածները փախցրին պարսից դուռը» (Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 32-33):**

Այսինքն՝ թե՛ Ազաթանգեղոսը և թե՛ Զենոր Գլակը նոյն բանն են ասում, այն է, որ Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն դարձնող Գրիգորի անունը մանկուց Գրիգոր է եղել, այն չի փոխվել:

Դասագրքի հեղինակները հերթական անգամ ոտնահարում են փաստերը:

զ. Մանուկներին համոզում են, որ «287 թ. Տրդատը հռոմեական բանակների ուղեկցությամբ վերադառնում է հայրենիք: Ճանապարհին՝ Կեսարիայում, նա ծանոթանում է Գրիգորի հետ և հիանլով նրա խելքով և իմաստությամբ՝ նրան նշանակում է արքունիքարտուղար»:

Նախ պետք է ծշտել, թե արդյո՞ք Տրդատը հռոմեական բանակի ուղեկցությամբ հայրենիք է վերադարձել 287 թվականին և ապա, արդյո՞ք Տրդատը հայրենիք վերադառնալու ժանապարհին է ծանոթացել Գրիգորի հետ:

Ազարանգեղոսը գրում է. «Այդ ժամանակ Լիկիանեսը սկսեց խոսել արքայի հետ և ասաց. «Թող իմ տիրոջ սիրտը բոլորովին չզարինի, քանզի այստեղ քո պայլատում մի մարդ կա, որի միջոցով այս գործը գլուխ կգա: Նրա անունը Տրդատ է՝ Հայոց աշխարհի թագավորական տոհմից» ... Հայամայեց (կայսրը) ծիրանի պատմութանը Տրդատի վրա նետել և զարդարեցին կայսերական զարդով, գցելով նրա վրա թագավորական նշանը, և ոչ ոք չգիտեր նրա մասին: Հայաման եկավ ամենքին, թե սա ինքն իսկ կայսրն է: Եվ առնելով գորքերի համակ բազմությունը, փողի ծայնով արագ մոտեցավ, մինչև որ կանգնեց թշնամիների դեմ-հանդիման: Երբ միմյանց դիմաց կանգնեցին կայսերակերպն ու (գորքերի) թագավորը՝ Երիվարներին մտրակելով իրար հասան: Այնտեղ կայսերակերպը հաղթեց թագավորին և բռնելով նրան բերեց կանգնեցրեց կայսեր առջև: Այդ ժամանակ թագավորը հոյժ բարձրացրեց Տրդատին և մեծամեծ պարգևներ տվեց նրան, թագորեց գլխին և ծիրանի պատմութաններով զարդարելով՝ պատվեց նրան: Կայսերական զարդով շքեղացնելով մեծարեց և օգնական բազում զորք հանձնելով՝ ուղարկեց նրան սեփական Հայոց աշխարհ: Հաղթական մարտում քաջություններ գործելուց հետո Մեծ Հայքի Տրդատ արքան վերադարձավ Հունաց կողմերից: Թագավորը շարժվեց եկավ Հայոց կողմերը և հասնելով գտավ այնտեղ Պարսից մեծաքանակ զորք, որ երկիրը գրավել էր, հպատակեցրել: Ծատերին կոտո-

րեց և շատերին փախստական դարձնելով՝ Պարսից կողմերը քշեց, իսկ հայրենի տերությունը նվաճեց ու զորացավ նրա սահմանների վրա: Մեծ Հայքի արքա Տրդատի առաջին տարում շարժվեցին եկան, հասան Եկեղյաց գավառը, Երիզա գյուղը, Անահիտի մեհյանը, որպեսզի այնտեղ զոհեր մատուցեն: Երբ անարժան գործը կատարեցին, իջան, տեղավորվեցին այն գետի ափին, որը Գայլ է կոչվում: Թագավորը իրաման տվեց Գրիգորին, որ պսակներ ու ծառերի թափ ջյուղեր նվիրաբերի Անահիտի արձանի բագինին: Սակայն նա հանձն չառավ աստվածների երկրագության պաշտամունքը կատարել» (Ազարանգեղոս, 44-48):

Ազարանգեղոսն այնպիսի հստակությամբ է նկարագրում Տրդատի՝ Հռոմում ապրելու, Հայոց թագավոր հիշակվելու և Հայատան վերադառնալու պատմությունն ու ժամանակագրությունը, որ այդ հարցերում լուրջ տարածայնություններ չաետք է լինեն: Այսպես, մինչ հռոմեացիների ու գոթերի ճակատամարտը, Տրդատին ճանաչել են որպես «Հայոց աշխարհի թագավորական տոհմից» մի անձնավորության, սակայն երբ Տրդատը հաղթում է գոթերի թագավորին և դրանով իսկ հաղթանակ պարզում Հռոմին, ապա Հռոմի կայսրը անմիջապես Տրդատին թագադրում է և հռոմեական զորքերի ուղեկցությամբ ուղարկում սեփական Հայոց աշխարհը: Տրդատը հաղթում է նաև պարսիկներին և վերականգնում Մեծ Հայքի սահմանները: Այսինքն՝ գոթերին հաղթելուց հետո, կարծ ժամանակ անց, Տրդատը հաղթել է նաև պարսիկներին և պարտադրել Մծրինի 298 թվականի դաշնագիրը: Սրա օգտին է խոսում նաև Ազարանգեղոսի աշխատության մեկնություններից, օրինակ, հետևյալը. «Խոսրով Բ-ի սպանությունից հետո նա (Տրդատ Գ-ն) տարվել է արևմուտք և հռոմեահայկական զորքերի հաղթանակից հետո հաստատվել է Հայոց թագավորության մեջ: Տրդատ Գ-ի (298-330) ժամանակաշրջանին վերաբերող մի շարք հունարեն արձանագրություններ են գտնվել Հայաստանում» (Ազարանգեղոս, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983 թ., էջ 510):

Դասագրքի հեղինակները Տրդատի վերադարձը Հայաստան 287 թվին վերագրելով՝ ուղղակի հավատարիմ են մնում Եկեղեցուն: Հասկանալի է, նրանք պարտավոր են գրել այն, ինչ թելա-

դրում է Եկեղեցին, հակառակ դեպքում, Եկեղեցուն իլու ուրիշները կգրեին այդ դասագիրքը: Իսկ Եկեղեցին եթե պնդում է, որ Տրդատի վերադարձը Հայաստան 287-ին է եղել, ուրեմն այդպես էլ պետք է գրվի ու մատուցվի աշակերտներին, քանզի դրանով Եկեղեցին լուծում է դավանաբանական մի կարևոր ու նրբին խնդիր՝ իբր Գրիգորը 13 տարի (նաև՝ 15 տարի) շարունակ աննկարագրելի տառապանքներ կրելով ողջ է մնացել (Քրիստոսին և Գրիգորին վերագրվող առասպելական փորձությունները համեմատելով, պարզ հասկացվում է, որ աստվածային հատկություններով օժտվածը ոչ թե Եհովայի և Երրայուի Մարիամի որդի Յիսուսն է եղել, այլ՝ պարթև Անակի որդի Գրիգորը): Իսկ եթե ասվի, որ Տրդատը հայրենիք է վերադարձել այն ժամանակ, երբ ազատագրվեց Հայաստանը (298-ին), այսինքն՝ այնպես, ինչպես հաղորդում է Ազաթանգեղոսը, ապա որպես դասական սրբի՝ կիսամրի Գրիգորի փառքը, իսկ քրիստոնեական սրբերի փառքն ու վեհությունը հենց նրանց կրած (վերագրվող) անասելի տառապանքներն ու նրանց աներևակայելի դիմացկունությունն են: **Ազաթանգեղոսի նկարագրածով Եկեղեցուն այնքան անհրաժեշտ 13 տարիների գրիգորյան գերաստվածային տառապանքները չեն հաստատվում:** Սակայն... Եկեղեցին անսասան է: Ուրեմն, ըստ ծևավորված և կարծրացած ավանդութի, պատմական փաստերը պետք է Ենթարկվեն Եկեղեցու ծաշակին: Նաև՝ նրագույն դիվանագիտությանը տիրապետող Եկեղեցին լավագույն գիտի, որ եթե այս անգամ ընդունի, որ մինչ այսօր այդ հարցը սխալ է քարոզվել, ապա, անառարկելի ծշմարտություններ ներկայացվող մյուս ստերի ու կեղծիքների բացահայտման հավանականությունը կմեծանա:

Հարկավ, եթե դասագրքի հեղինակները կարողանան հիմնավորել, որ հռոմեացիները գոթերին հաղթել են 287 թվականին, իսկ Տրդատն էլ Յռոմից Հայաստան ճանապարհը հաղթահարել է 11 տարվա ընթացքում, ապա այդ դեպքում կարող է քննարկում լինել:

Դասագրքի հեղինակների՝ Աստվածաշնչան որոշ դրվագներն ու պատմական փաստերը ի շահ հրեականության նպաստավոր ներկայացնելը լիովին համահունչ է Ստոկհոլմի Աստվածաշնչի թարգմանության ինստիտուտի կեցվածքին: Մրա հրատարակած «Մանուկների Աստվածաշնչում» ասվում է, որ Հակոբ-Եսրայե-

լը աստծո հետ մենամարտել է, իսկ մարդկանց էլ պիտի հաղթի, այն դեպքում, երբ Աստվածաշնչում գրված է, որ մարտնչել է աստծո և մարդկանց հետ և հաղթել է: Այն դեպքում, երբ Աստվածաշնչում գրված է. «Յակոր մինակ մնաց ու մարդ մը կգոտեմարտէր անոր հետ մինչեւ արշալոյս: Եւ երբ մարդը տեսաւ թէ անոր չյաղթեց, անոր զիստին ամոլաջիխն դպաւ եւ անոր հետ գօտեմարտած ատենը Յակորին զստին ամոլաջիլը խախտեցաւ: Եւ մարդը ըսաւ. «Թո՞ղ տուր զիս, քանզի արշալոյսը երեւցաւ»: Յակորը ըսաւ. «Չեմ թողուր քեզ, մինչեւ որ զիս չօրինես»: Անիկա ըսաւ իրեն. «Ի՞նչ է անունդ»: Ան ալ ըսաւ. «Յակոր է»: Անիկա ըսաւ. «Ալ անգամ մըն ալ քու անունդ Յակոր չըսուի, հապա իսրայէլ. վասն զի **Աստուծոյ հետ ու մարդոց հետ մարտնչեցար եւ յաղթեցիր**» (Ծննդոց 32:24-28):

Սակայն «Մանուկների Աստվածաշնչում» այդ դրվագը ձևափոխվել է. «Յանկարծ ինչ-որ մեկը հանդիպեց իրեն և մինչև լուսաբաց մենամարտեց նրա հետ ու ազդրի ջիլը վնասեց: Լուսաբացին նա Յակորին ասաց. «Բաց թող ինձ, որովհետև լույսը ծագեց»: Յակորն ասաց. «Չեմ քաց թողնի քեզ, մինչև ինձ չօրինես»: Մյուսն ասաց. «Ի՞նչ է անունդ»: Պատասխանեց. «Յակոր է»: Իսկ հետո մենամարտողն ասաց. «Այսուհետև քո անունը ոչ թե Յակոր լինի, այլ՝ իսրայէլ, որովհետև դու Աստծո հետ մենամարտեցիր ու **մարդկանց պիտի հաղթես»** (Մանուկների Աստվածաշունչ, Ստոկհոլմ, Աստվածաշնչի թարգմանության ինստիտուտ, 1992 թ., էջ 56):

Սույն քաղվածքների բովանդակությունների համեմատումը ցույց է տալիս, որ, եթե Աստվածաշնչում իսրայէլի հաղթանակն ավարտված է, ապա Աստվածաշնչի թարգմանության ինստիտուտը անցյալ կատարյալ ապառնի դարձնելով իսրայէլի համար նոր հեռանկար ու ձանապարհ է բացում...

Ինչ վերաբերում է այն հավաստմանը, որ Տրդատը Գրիգորի հետ ձանապարհին է ծանոթացել, ապա այդ մասին բացարձակ այլ տեղեկություն է հայտնում զիսավոր աղբյուր Ազաթանգեղոսը. «Այդ ժամանակ մի մարդ, ավագակից ազատելով, փրկում է Յայնց խոսրով թագավորի որդիներից Տրդատ անունով մի փոքրիկ մանկան, [որին] դայակները առնելով փախցրին կայսեր արքունի-

թը, Հունաց կողմերը... Արդ, Տրդատը գնաց Լիկիանես անունով մի կոմսի մոտ, դաստիարակություն և ուսում ստացավ, իսկ Պարթևի որդին, որը Հունաց կողմերն էր տարվել, մեծացավ և ուսում ստացավ Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքում: [Մի ոմն] տեր կանգնելով՝ դայակների միջոցով նրան դաստիարակեց Քրիստոսի երկյուղվ և նա ուսանելով քրիստոնեական դպրության հանգամանքները՝ ընտելացավ Աստվածաշնչին, ծանաչեց Տիրոջ երկյուղը. Նրա անունն էր Գրիգոր [Գրիգորիոս]: **Երբ դայակներից տեղեկացավ իր հոր կատարած գործերը, ելավ ու գնաց Տրդատին կամավոր ծառայելու:** Թաքցրեց իր անձը և ոչինչ չէր հայտնում, թե ում համար, կամ որտեղից, կամ ինչպես էր [հայտնվել], և իր անձը ծառայության տալով հնազանդությամբ սպասարկում էր նրան: Մեծ Հայքի արքա Տրդատի առաջին տարում շարժվեցին Եկան, հասան Եկեղյաց գավառը, Երիգա գյուղը, Անահիտի մեհյանը, որպեսզի այստեղ գոհեր մատուցեն: Երբ անարժան գործը կատարեցին, իջան, տեղավորվեցին այն գետի ափին, որը Գայլ է կոչվում: Թագավորը հրաման տվեց Գրիգորին, որ պսակներ ու ծառերի թափ ծյուղեր նվիրաբերի Անահիտի արձանի բագինին: Սակայն նա հանձն չառավ աստվածների Երկրագության պաշտամունքը կատարել: Թագավորն սկսեց խոսել Գրիգորի հետ և ասաց. «Մի օտարական ու անծանոթ մարդ էիր, **Եկար մեզ միհացար** և ինչպես ես համարձակվում պաշտել այն Աստծուն, որին ես չեմ պաշտում: **Այսքան տարի ես քեզ ձանաչել եմ,** և դու քո ամբողջ էությամբ հավատարմորեն ծառայել ես ինձ, և ես գոհ էի քո աշխատանքից ու մտադիր էի ապրեցնել [Վարձատրել] քեզ: Ինչո՞ւ չես կատարում իմ կամքը» (Ազաթանգեղոս, 36, 37, 48-51):

Ինչպես տեսնում ենք, դասագրքում ներկայացրած այն տեսակետը, թե, իբր Հայաստան վերադարձի ձանապարհին է Տրդատը Գրիգորին պատահականորեն հանդիպել և նրան ծառայության վերցրել, լիովին հերքում է Ազաթանգեղոսը:

Ազաթանգեղոսի հունարեն վարքից (տես՝ Ազաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983, էջ 512) նույնպես պարզ երևում է, որ Հայոց արքա Տրդատը Գրիգորին ձանապարհին պատահական չի հանդիպել, ինչպես նաև՝ Գրիգորը Տրդատից ոչ միայն թաքցրել

է իր անձը, այլև նրան մոլորեցրել-խաբել է, թե իբր Հայաստանի ազնվական-իշխանական տոհմից է: Այս առօւմով Տրդատ արքան, մինչ պարթև Գրիգորի լարած, ավերում ու կործանում նախանշող, որոգայթն ընկնելը, նրան նախատում է. «Երբ դու ինձ մոտ եկար, ասացիր, որ Հայոց աշխարհի առաջիններից ես, բայց այժմ չի երևում ոչ քո ազնվական ծագումը, ոչ էլ քո հռչակած երկիրը»: ...

Գրիգորի գինակից Զենոր Գլակը նույնպես վկայում է, որ Գրիգորը Տրդատի մոտ է ապրել մինչ Տրդատի թագավոր դառնալը. «Ապա Բուրդարը վերցնելով յուր կնոշն ու մանուկ Գրիգորին գնաց կապադովկիացիների աշխարհը: Այստեղ Գրիգորին մկրտում է, տալիս ուսման, սովորեցնում է նրան ասորի և հելլեն դպրությունն ու լեզուները, վարժեցնում աստվածաբանության մեջ: Երբ դարձավ 12 տարեկան, ապա Դավիթ անունով մի աստվածապաշտ մարդ ամուսնացնում է նրան իր Մարիամ անունով դստեր հետ: Իսկ երբ ծնվեցին նրա երկու որդիները, նրանց մայրը կուսանոց մտավ: Իսկ նրանց հայրը ելավ գնաց Տրդատի մոտ իր հոր պարտօք հատուցելու և մնաց նրա մոտ այնքան ժամանակ, մինչև որ Տրդատը իր հոր փոխարեն թագավոր դարձավ» (Հովհան Սամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 33-34):

Միայն այս վերջին տողերը բավարար են ասելու, որ դասագրքի հեղինակները կամ նյութին լիարժեք ծանոթ չեն, կամ չեն համարձակվել պաշտոնականից զատ այլ տեսակետ հայտնել:

Սկզբնաղբյուրներն ասում են, որ Հայոց Տրդատ թագավորը պարթև Գրիգորին հանդիպել է ոչ թե Հայաստան վերադառնալու ժանապարհին, ինչպես ներկայացվում է դասագրքում, այլ Գրիգորը գնացել է Վտարանդիում գտնվող Տրդատին ծառայելու մինչ նրա թագավորվելը, նույնիսկ մանկության տարիքից. «Հայոց Տրդատ թագավորը սկսեց խոսել նրա (Գրիգորի, -Ռ.Ս.) հետ և ասաց. «Ի՞նչ նպատակ ունես և կամ ի՞նչ ես մտադիր, իմ կյանքի ընկերակիցը լինել, ինչպես որ մանկությունից ինձ հետ հոգնեցիր» (Ազաթանգեղոս, 100):

Դժվար չէ գուշակել, որ սկզբնաղբյուրներն անտեսելով և Տրդատի ու Գրիգորի միմյանց հանդիպելը ներկայացնելով պատահա-

կան, դասագրքի հեղինակները կատարում են այն նույն գործը, որը դարեր շարունակ կատարել ու կատարում են որոշ հայ պատմաբաններ, այսինքն՝ Հայաստանյաց առաքելական, նույնն է թե՝ քրիստոնեական համաշխարհային Եկեղեցու պատվերը՝ ամեն զնով «հաստատել» ու նորոգել հայ մարդու մեջ ամրագրած այն կեղծիքը, թե իբր Գրիգոր «լուսավորիչը» Հայոց բարերարն է եղել, իսկ քրիստոնեության մուտքը Հայաստան, իբր, եղել է հայերիս համար ցանկալի, փրկարար և անարյուն, և որ այդ ամենը կատարվել է «մարդասեր Աստծու կամքով» և «Գրիգորի ծեռքով»: Միաժամանակ, փաստերի այդպիսի ծևափոխումը վերացնում է այն, որ Գրիգորը հետապնդել է կանխակալ նպատակ: Չէ՞ որ սրբի նկատմամբ անվստահություն ու կասկածանք հարուցող ցանկացած միտք, պատմական ցանկացած վկայություն պետք է հարմարեցվի Եկեղեցու կանոններին: Հակառակ պարագայում սրբի իրական դեմքը կրացահայտվի: Իսկ դա կնշանակի, որ Եկեղեցին իր դերը վաստ է կատարում, որը կրերի նրա վրա խաչ դնելուն՝ դանդաղորեն քայրայվելուն ու կործանվելուն:

Ազաթանգեղոսից և Ձենոր Գլակից բերված քաղվածքներից նաև կարելի է ենթադրել, որ Գրիգորի դաստիարակությունը հանձնարարված է եղել մի զորեղ կազմակերպության, որի թելադրանքով ու դեկավարությամբ ու լուրջ աջակցությամբ էլ հետագայում գործել է հայ ժողովրդի սրբոց սուրբ համարվող Գրիգորը:

«ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԴԵՐԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՃԱԿԱՏԱԳՐՈՒՄ»

Դասագրքի վերաբերյալ կարծիք հայտնելն ավարտելուց առաջ մի քաղվածք բերեմ Հայաստանի Հանրապետության կրթության ազգային ինստիտուտի «Հայոց Եկեղեցու պատմությունը 2005-2006 ուս. տարում» փաստաթղթից. «Անկախ պետականության պայմաններում Հայոց Եկեղեցու պատմության դասընթացի մուտքը դպրոց չափազանց անհրաժեշտ էր, իրատապ ու այժմեական: Այն նպատակ ունի ցույց տալ Հայոց Եկեղեցու դերը հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում, ազգային-ազատագրական պայքա-

րի, ազգային հոգևոր նկարագրի պահպանման մեջ, ինչպես նաև հոգևոր-մշակութային արժեքների ստեղծման ու սերունդներին փոխանցման, ազգային համախմբման ու ազգապահպան գործում: «**Յայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկան պետք է ամբողջացնի ու համակարգի Յայոց պատմությունից, Յայ գրականությունից և մյուս առարկաներից աշակերտների ստացած գիտելիքները (Այս իմաստով խիստ կարևորվում է միջառարկայական կապերի դերը Յայոց Եկեղեցու պատմության դասընթացում), հաղորդակից դարձնի նրանց ազգային և համամարդկային մնայուն արժեքներին, նպաստի նրանց հոգևոր-ազգային նկարագրի ու արժանապատվության ձևավորմանը, **դաստիարակի սեր և հարգանք դեպի մայր Եկեղեցին**: Դասընթացը կօգնի աշակերտներին՝ հասկանալ և իմաստավորել կյանքում տեղի ունեցող շատ երևույթներ ու իրադարձություններ: **Նոր դասրնթացը կրոնական քարոզչության նպատակ չի հետապնդում: Այն պարտադիր է ժողոր աշակերտների համար՝ անկախ ազգային և կրոնական-դավանական պատկանելությունից**:**

Անհնար է համաձայնել այստեղ բերված Յայաստանի Յանրապետության պաշտոնական տեսակետին: Ամփոփելով ինձ մատչելի գրականությունից ստացած տեղեկությունները, ես գալիս եմ հետևյալ եզրահանգումներին՝

ա. **Յայոց Եկեղեցու դերը հայ ժողովրդի պատմական ծակատագրում**, առ իիմնական, կարելի է գնահատել որպես քայլայիշ ու կործանարար: Եվ ընդհանրապես, ինչպես է հնարավոր, որ աղքատություն, հնազանդություն, ցմահ կուսություն քարոզող, ինչպես նաև պետական իշխանությունը մերժող և դրա դեմ անհաշտ պայքար մղող կրոնը ժողովրդի պատմական ծակատագրում դրական դեր կատարի: Ուրիշ է կայսրությունների պարագայում: Քրիստոնեությունը կայսրությունների մեջ ներառված ազգերի ստրկացման և ուժացման խնդրում, իրոք, կարող է վճռորոշ դեր կատարել:

Ընդհանուր առմամբ, քրիստոնեական գաղափարաբանությունը մերժում է պետությունն ու պետականությունը, թագավորներին, իշխանավորներին, անհատականություններին: Յետևաբար,

պետության և Եկեղեցու համագործակցությունը ժամանակավոր է: Այդ համագործակցությունն իրականում քողարկված հակամարտություն է, որտեղ հաղթողն, ի վերջո, Եկեղեցին է լինելու: Եվ դա այն պարզ պատճառով, որ ազգային կոչված Եկեղեցիների գործունեությունը համակարգում է համաշխարհային քրիստոնեական Եկեղեցիների կենտրոնը՝ սիոնիզմը (այդպիսի եզրահանգման համար հիմք է հանդիսանում քրիստոնեական կրոնի և սիոնիզմի գաղափարախոսությունների նպատակների նույնությունը): Ազգային պետություններում գործող քրիստոնեական Եկեղեցիները նույն կենտրոնի շնորհիվ ապահովվում են նաև գլխավոր նպատակին հավատարիմ կադրերով... Իսկ պետությունները ոչ միայն համախմբված չեն, այլև տարված են միմյանցից տարածներ և այլևայլ հարստություններ խլելու հիգիենիկ գործունեություններում մեծ մասամբ համակարգված չեն պետական կառավարման համակարգի համար կադրեր պատրաստելու գործը: Դժբախտաբար, պետությունը ժառանգաբար դեկավարելու կարգը համարյա վերացել է, որը, իր թերություններով հանդերձ, մեծ առավելություն ունի մեր օրերում արդեն չափանիշ դարձած՝ ընտրությամբ ղեկավար ունենալու կարգից, որը, փաստորեն, զոռքաների համար իշխանությունը զավթելու լայն ձանապարհ է բացել: Անժխտելի է, որ ազգային պետություններում առաջնորդ ընտրելու գործում այժմ առկա է արտաքին մի գորեղ ուժի միջամտությունը: Ի արդյունս, ազգային պետությունների կառավարման ղեկին հածախ տիրանում են այդ խնդրում անպատրաստ ու անտեղյակ, ապազգային, իսկ երբեմն էլ ազատությունից սարսափող, սակայն իշխանատենչ և անձնական հարստություններ կողոպտելու հարցում եռանդրուն անհատներ: Այս թե ինչու է Ենթադրելի, որ պետություն-Եկեղեցի հակամարտություննում հաղթելու է Եկեղեցին, որը իր ստեղծման օրից ձգտել է բացարձակ իշխանության և հանդուժմել է ու կարող է հանդուժմել միայն այնպիսի պետություն, որն արդեն իշխանություն չունի՝ միայն ձևականորեն է պետություն համարվում: Նաև պիտի ասվի, որ քրիստոնեական ազգային Եկեղեցիները զգալիորեն տարբերվում են միմյանցից: Օրինակ, դժվար է համեմատել Յայկական ու Անգլիական քրիստոնեական Եկեղեցիները: Անգլիական Եկեղեցին հարյուրավոր տարիներ պետության Ենթակայության է և, փաստո-

րեն, գործում է ի նպաստ պետության ամրապնդման, և այդ եկեղեցու որևէ ծեսում կատարվող փոփոխությունը պետք է հաստատի խորհրդարանը և ապա վավերացնի թագուհին:

Այսինքն՝ այն երկրներում, որտեղ առկա է հզոր պետական համակարգ և սրափ, ազգասեր-հայրենասեր ժողովուրդ, հնարավոր է սանձել եկեղեցու նկրտումները և նրան ծառայեցնել ի շահ պետության: Ընդհանուր առմամբ, տպավորություն է ստեղծվում, որ պետություն-եկեղեցի հարաբերություններն այդպես են եղել Հայոց ավանդական հավատքի շրջանում, երբ Հայոց աստվածների տաճարներում աստծոն անունից գրչակություն անողները հենց երկրի տիրոջ՝ թագավորի մերձավոր քրմերն են եղել: Բնականաբար, այդպիսի պայմաններում, երբ հավատքը Ենթակա է աշխարհիկ բարձրագույն իշխանությանը, պետությունը կայուն է ու երկարակյաց:

Այլ է պատկերը թույլ և, մանավանդ, կայուն պետականություն չունեցող երկրներում, որոնցից է Հայաստանը: Ըստ պատմական աղբյուրների, տասնյոթ դար է, ինչ Հայաստանը եկեղեցու ժիրաններում արճաքամ է լինում: (Այս խնդրով հետաքրքրվողը հնարավորինս լիարժեք ու համակարգված տեղեկություններ կարող է ստանալ Համլետ Դավթյանի «Մեզ անծանոթ Վարդանանց պատերազմը»՝ իր ընդգրկումով Եզակի աշխատությունում (Երևան, 2007թ.): Այս աշխատությունից ցանկանում եմ բերել երկու մեջբերում (էջ 252-253), որոնցից մեկը վերաբերում է եկեղեցու անհանդուրժողականությանը՝ 1198 թ. Կիլիկյան Հայաստանի թագավորության հոչակման նկատմամբ: Կիլիկյան գործիչ Օրմանյանը, հավատարիմ Հայաստանյաց եկեղեցու հայրերի բռնած դիրքին, մեզ համար տոնական այդ օրերից յոթ դար հետո գրում է. «**Ոչ ոք պիտի կարենայ մեղադրել Լևոնը իր մեծ նպատակին մեջ, բայց միևնույն ատեն պիտի չի գովե ձեռնարկ մը, որ ազգային եկեղեցւոյ ինքնութիւնը և ինքնիշխանութիւնը գոհելով պիտի ստացուէր» (Մաղաքիա արք. Օրմանյան, Ազգապատում, Էջմիածին, 2001 թ., հ. Ա, էջ 1759): Այսինքն՝ եկեղեցին, փաստուն, ասում է՝ կորչի Հայոց պետականությունը, ի փառս գրիգորյան լուսավորչականության:**

Վերոնշյալ աշխատությունից մյուս մեջբերումը վերցված է

Էջմիածնի Մայր Աթոռի «Արարատ» ամսագրից (1871 թ.), որն ուղղակի անթաքրուց ատելություն է Հայոց պետականության նկատմամբ. «Ով մեծի խելազարութեանդ, գիտե՞ս, ով տգետ, զի անկումն թագաւորութեան ոչ եթէ հերձուածոց նշանակ է, նշանակ է ծշմարտութեան հաւատոյ մերոյ: Քանզի տերն մեր յայտնի ասէ՝ թէ թագաւորութիւն իւր և աշակերտացն իւրոց ոչ է յաշխարհէ աստի: Նմանապես առաքեալն ասէ, թէ հաւատացեալըն հանապազ ի հալածանս կայցեն: Վասն որոյ անկումն թագաւորութեան աշխարհիս ցուցանէ մանավանդ թէ մեք Թրիստոսի ծշմարիտ հաւատացեալըս աշակերտեմք, նման առաջին հաւատացելոց և աշակերտացն Թրիստոսի: Դարձյալ գիտելի է, զի արեւելեան քրիստոնեալը թեապէտ առանց թագաւորութեան են, սակայն առավել երջանկութիւն ու անդրբութիւն ունին քան զնոսա, որք ընդ թագաւորութեամբ են» (Լեռ, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1973 թ., հ. 3, էջ 330):

Հայոց Եկեղեցու դերը հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում հարցադրման առօւմով արժեքավոր վերլուծական է գրել հայտնի պատմաբան Լեռն: 1934 թ. հրապարակված այդ վերլուծականը պետականորեն արգելվեց հենց նույն թվականին: Լեռն մասնավորապես գրում է. «Գրիգորի սերունդն հեռանում էր Հայաստանի իշխանապետական իրականությունից, բայց դրա փոխարեն թողնում էր մի նոր Հայաստան, որի հոգին էր նրա կազմակերպած և գործի կանգնեցրած Եկեղեցականությունը: Սահակի մեռնելու ժամանակ ոչնչացած էր Արշակունիների ստվերային միապետությունը, բայց նրա տեղը հաստատված էր հոգևորականների միապետությունը... Հայ ժողովուրդը վերածվում էր մի կրոնական համայնքի, որի առանձնահատուկ, ընդմիշտ դրոշմված և անջնջելի անունն էր, Գրիգորից ստացած, լուսավորչականություն: Այս միայն անուն չէր, այս սպառիչ բովանդակություն էր, որ փաթաթում, ծրարում էր այդ կրոնական համայնքը նեղ ու թանձր, սահմանափակող ու կղզիացնող ավանդավորության մեջ: Քաղաքական կյանքի համար թույլ, անպտուղ ու ապիկար այդ համայնքն ապշեցնող համառությամբ և տոկունությամբ լուսավորչական էր իր հոգևորականության հրամանով: Զկար զոհվելու և ոչ մի եղանակ, ոչ մի չափ ու աստիճան, որ հայ կղերը չպահանջեց հայ ժողովրդից՝ լուսավոր-

չականությունը պահպանելու համար: Եթե այդ ժողովրդի պատմությունը հյուսված է աղետներից, ամենամեծ աղետն այն է, որ նա պարտավոր է լինել լուսավորչական: Այս է հիմքն այն քաղաքանության, որ հայ կղերը ժառանգել էր Լուսավորչի տոհմից՝ գործադրելու համար ոչ միայն երկրի ներսում, այլև արտաքին հարաբերությունները վարող դիվանագիտության մեջ» (Լեո, Յայ կղերական դիվանագիտություն, Երևան, 1934 թ., էջ 32-33):

Եեոյի այս աշխատության արգելքով խորհրդային իշխանությունը, փաստորեն, ցուց է տվել, որ քրիստոնեական կրոնի նպատակի բացահայտումն անթույլատրելի է եղել: Կրոնի դեմ անզիջում պայքարողի համբավ վայելող այդ երկրի գործության ընթացքում, կարծում եմ, չի մասսայականացվել այն, որ քրիստոնեական գաղափարախոսությունը հորինված է այն նպատակով, որպեսզի հեշտությամբ իրականանա սիոնիզմի ծրագիրը:

Եվ ընդհանրապես, ինչպես է հնարիավոր, որ ազգային պետությունն ու քրիստոնեական, այն էլ՝ «գրիգորյան»-«լուսավորչական» եկեղեցին համահունչ լինեն, երբ ազգային պետության բարձրագույն իդեալը գիտուն, իրատես, կյանքը, արժանապատվությունը, նյութը կարևորող հայրենասեր քաղաքացի դաստիարակելն է, իսկ մեր «լուսավորչական» եկեղեցու իդեալը՝ տգետ, դյուրահավատ, հնազանդ, կամազուրկ, թշնամուն սիրող, սերնդատվությունը մեջը համարող, մահը փառաբանող հավատացյալ դաստիարակելն է: Մեր եկեղեցին մշտապես քարոզել է նաև, որ կաթողիկոսը պետք է լինի հայ ժողովրդի և թագավորը, և հոգևոր առաջնորդը, հարկավ՝ թագավորաց թագավորի տիտղոսը մշտապես թողնելով Յիսուսին:

Փաստորեն, քրիստոնեական եկեղեցին իրական Յայաստանը հիմնականում դարձրեց պատմական Յայաստան: Իսկ եկեղեցուց երբեմն կազմավորվող և ի փառս եկեղեցու մշտապես ընդհատվող Յայոց պետական պաշտոնյաների ստացած «շահն» էլ այն է, որ կամազուրկ ու հնազանդ, միայն ավոր հացի մասին մտածող և բարեկեցիկ անդրշիրիմ երազող մարդկանց դեկավարելը հեշտ է, թեև այդպիսի պաշտոնյաները չեն կարող համարվել ազգային պետության պաշտոնյաներ:

բ. Հարկավ, Եղել են դեպքեր, երբ Հայոց Եկեղեցու որոշ առաջնորդներ ազգային-ազատագրական պայքարի գործում դրական դեր են կատարել, սակայն, ընդհանուր առմամբ, Եկեղեցին այդ խնդրում խեղոիչ դեր է ունեցել: Թվում է, թե գործընթացը շարունակվում է: Եկեղեցին հայ ժողովրդին կամ առանձին համայնքների համախմբել է հիմնականում այն դեպքում, երբ դա Եկեղեցու գերիշխանության հաստատման նպատակ է հետապնդել: Ավետարանները և քրիստոնեական վավերագրերը ցուց են տալիս, որ, ընդհանուր առմամբ, Եկեղեցին ազգություն չի ծանաչում: Ուրիշ հարց է ազգը Եկեղեցու խաչի տակ դնելը: Նաև՝ անհամատեղելի է քրիստոնյա հավատացյալ լինելը և ազգային-ազատագրական պայքարի մեջ **գիտակցորեն** ընդգրկվելը: Հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարում մեր քրիստոնեական Եկեղեցու դերն, ըստ իս, համապատասխանում է ստորև մեջբերման բովանդակությանը:

1759 թվականին Յովսեփ Էմինը Կարնո նահանգի Ճինիշ գյուղի բնակիչներին հարցրել է, թե «ինչո՞ւ եք առարկում, երբ ձեր ազգակիցներից որևէ մեկը ռազմիկ է դառնում, ինչո՞ւ դուք ազատ չեք, ինչո՞ւ դուք ձեր սեփական թագավորը չունեք»: Գյուղացիները Էմինին պատասխանել են. «Պարոն, մեր ազատությունը անդիի աշխարհըն (անդրշիրիմյան աշխարհում) է. մեր թագավորը Հիսուս Քրիստոսն է»: Էմինը ըսավ. «Ի՞նչ խոսք է այդ. ո՞վ ըսավ ձեզի թե այդպես է»: «Եկեղեցիին Սուրբ Հայրերը, որոնք կըսեն թե հայ ազգը մահմեդականներուն հպատակ եղած է աշխարհի ստեղծվելէն ի վեր, եւ այդպես ալ պետք է մնա մինչեւ հարութեան օրը: Եթե ոչ մենք շատ արագ կրնայինք թուրքերը մեր երկրէն դուրս վրնել» (Ա. Այվազյան, Հայաստանի պատմության լուսաբանումը ամերիկյան պատմագրության մեջ, Լոս Անջելես, 2002, էջ 61):

գ. Քրիստոնեության ընդունմամբ հայ մարդու ազգային հոգևոր նկարագիրը ոչ թե պահպանվեց, այլ կտրուկ փոխվեց: Իսկ ինչպե՞ս էր հնարավոր քրիստոնեությունը ընդունելուց և այդ կրոնի ենթակայության տակ ապրելուց հետո պահպանել ազգային հոգևոր նկարագիրը:

Մեր ազգային հավատքից (Հայկ, Ար, Արամազդ, Միհր, Անահիտ, Աստղիկ, Վահագն, Տիր, Վանատուր, Հայկ-Խալդ, Թեյշեբա...)

մեզ քիչ բան է հասել: Ընդհանրացնելով մեզ հասածը, կարելի է ասել, որ դրա գաղափարախոսության մեջ հայ ժողովրդի համար անօգուտ ու վտանգավոր ոչինչ չկա:

Մեր հավատքը փառաբանել է կյանքը, ապագան, աշխատասիրությունը, պտղաբերությունը, բնապաշտությունը (Արև, Լուսին, աստղեր, հող, ջուր, բռնյա, կենդանիներ, լեռներ), բարեպաշտությունը, զգոնությունը, սերը ազգի, հայրենիքի ու ընտանիքի նկատմամբ, ազատասիրությունը, լավատեսությունը, հանուն կյանքի մաքառումը, կամքի դրսուրումը, երջանկությունը, արժանապատվությունը, հորդորել է ատել թշնամուն և այլն: Պաշտվել է այն, ինչ կյանք ու կյանքի երաշխիք է: Կարելի է ասել, որ Հայոց աստվածները հայ ժողովրդի լինելության և ապագայի համար հերոսացած կերպարներ են եղել, որոնք ժամանակի ընթացքում գունազարդվելով, աստվածներ են դարձել: Հայոց դիցարանում ամփոփված է եղել մեր նախնյաց կենսափիլիսոփայությունը, մտածելակերպը, նպատակներն ու երազանքները: Կարելի է եզրակացնել, որ մեր ազգային հավատքը ուժեղացրել է հայ մարդու և, ընդհանրապես, ազգային իմունային համակարգը և նրան մնել է օգտակար աշխատանքի, սիրանքի ու հերոսացումների: Այն դեպքում, երբ մեզ պարտադրված կրոնը՝ քրիստոնեությունը, խրախուսում ու պարտադրում է հնագանդություն (Ա Թուղթ Պետրոսի 2:18-21), տառապանք, սուզ, լաց (Թուղթ Յակոբու 4:9), սով, աղքատություն (Ղուկ. 6:21-25), տղիտություն, հայածնք (Մատթ. 5:3-12), քիչ աշխատել, հարստություն չկուտակել, կյանքի մասին չմտածել, հոգ տանել մեռնելոց հետո լավ ապրելու մասին (Մատթ. 6:19-34, Թուղթ Յակոբու 5:1-15), ուրանալ սեփական անձը (Մատթ. 16:24-25), պառակտում, չիրել ծնողներին, զավակներին (Մատթ. 10:34-37), բռլոր հոգսերը աստծոն վրա զցել (Ա. Թուղթ Պետրոսի 5:7), հարազատին չփրել, սիրել թշնամուն (Մատթ. 5:38-45), հրաժարվել ինքնապաշտպանությունից (Ղուկ. 6:29-37), չփրել աշխարհը (Ա Թուղթ Յովհաննու 2:15-17, Թուղթ Յակոբու 4:4), հրաժարվել մարմնավոր ցանկություններից (Ա. Թուղթ Պետրոսի 2:11), ցմահ պահպանել կուտաթյունը (Մատթ. 5:27-29, Ա. Թուղթ առ Կորնթացիս 7:1-38, Յայտնութիւն Յովհաննու 14:1-5): («Ծառաները ամեն բանի մէջ վախով հնագանդ ըլլան

իրենց տէրերուն, ո՞չ միայն բարերարներուն ու հեզերուն, հապա ժանտաբարոներուն ալ: Քանզի Աստուծմէ է այս շնորհը, երբ մէկը բարի խղճմտանքով անիրավ տեղ վիշտ կը կրէ: Վասն զի գովեստի արժանի հ՞նչ կայ եթէ մեղք գործելով ծեծուիք ու համբերէք: Բայց եթէ բարիք գործելով չարչարուիք ու համբերէք, ասիկա Աստուծոյ քով շնորհք մըն է: Քանզի դուք այս բանին համար կանչուեցաք, վասն զի Քրիստոս ալ ձեզի համար չարչարուեցաւ ու ձեզի օրինակ թողուց՝ որպես զի իր շափաններուն հետեւիք» (Ա Թուղթ Պետրոսի 2:18-21):

«Տառապանք քաշեցէք. սուզ ըրէք ու լացէք. ձեր ծիծառը սուզի դառնայ ու ձեր ուրախութիւնը՝ տրտմութեան» (Թուղթ Յակոբոսի 4:9):

«Երանի՛ ձեզի որ հիմա անօթի էք, վասն զի պիտի կշտանաք: Երանի՛ ձեզի որ հիմա կու լաք, վասն զի պիտի խնդաք: ... Բայց վայ ձեզի հարուստներուու, վասն զի ձեր միսիթարութիւնը առած էք: Վայ ձեզի որ կուշտ էք, վասն զի պիտի անօթենաք, վայ ձեզ որ հիմա կը ծիծաղիք, վասն զի սուզ պիտի ընէք ու լաք» (Ղուկ. 6:21-25):

«Երանի՛ հոգիով աղքատներուն, վասն զի Երկնքի թագաւորութիւնը անոնցն է: Երանի՛ սգաւորներուն, վասն զի անոնք պիտի միսիթարութիւն: Երանի՛ հեզերուն, վասն զի անոնք պիտի ժառանգեն Երկինքը: Երանի՛ անոնց որ անօթի ու ծարաւ են արդարութեան, վասն զի անոնք պիտի կշտանան: ... Երանի՛ անոնց որ հալածուած են արդարութեան համար, վասն զի Երկնքի թագաւորութիւնը անոնցն է»: Երանի՛ է ձեզի, երբ կը նախատեն ձեզ ու կը հալածեն եւ սուս տեղը ամէն կերպ գէշ խօսքեր կը խօսին ձեր վրայ ինծի համար: Ցնծացէք եւ ուրախ եղէք, վասն զի ձեր վարձքը շատ է Երկինքը. քանզի այս կերպով հալածեցին ձեզմէ առաջ եղած մարգարէները» (Մատթ. 5:3-12):

«Երկրի վրայ ձեզի գանձեր մի՛ դիզէք... Հապա ձեզի գանձեր դիզեցէք Երկինքը, ուր ո՞չ ցեցը եւ ո՞չ ժանգը կ'ապականեն ու ո՞չ գողերը պատ կը ծակեն եւ կը գողնան: Քանզի ձեր գանձը ուր որ է, սրտերնիդ ալ հոն պիտի ըլլայ: ... Մարդ մը չի կրնար Երկու տիրոջ ծառայութիւն ընել. վասն զի կամ մէկը պիտի ատէ եւ միւսը սիրէ. կա'մ մէկուն պիտի յարի եւ միւսը արհամարիէ. չէք կրնար ծառա-

յել Աստծոյ ու մամոնային: Ուստի կ'ըսեմ ձեզի. «Հոգ մի՛ ընեք ձեր կեանքին համար թէ ի՞նչ պիտի ուտէք, կամ ի՞նչ պիտի խմէք. ոչ այ ձեր մարմիններուն համար թէ ի՞նչ պիտի հագնիք. չէ՞ որ կեանքը կերակուրներէն աւելի է ու մարմինը հագուստէն: Նայեցէք երկնքի թռչումներուն, որոնք ո՞չ կը սերմանեն եւ ո՞չ կը հնձեն, ո՞չ ամբարի մէջ կը ժողվեն, բայց ձեր երկնաւոր Յայրը կը կերակրէ զանոնք: Չէ՞ որ դուք անոնցմէ լաւ էք: ... Ուրեմն հոգ մի՛ ընեք՝ ըսելով. «Ի՞նչ պիտի ուտենք, կամ ի՞նչ պիտի խմենք, կամ ի՞նչ պիտի հագնինք»: (Քանզի այդ բոլոր բաները հեթանոսները կը խնդրեն). վասն զի ձեր երկնաւոր Յայրը գիտէ՝ թէ այդ բոլոր բաները ձեզի պէտք են: Ուստի վաղուան համար հոգ մի՛ ընեք, վասն զի վաղուան օրը իրեն համար հոգ պիտի ընէ. հերիք է օրուան իր ներութիւնը» (Մատթ. 6:19-34):

«Աղէ՛ իհմա, հարուստներ, լացէ՛ք, ողբացէ՛ք ան թշուառութիւններուն համար՝ որոնք ձեր վրայ պիտի զան: Ձեր հարստութիւնը ապականած է ու ձեր հանրերձները՝ ցեցի կերակուր եղած: ... Ուստի համբերո՛ղ եղէք, եղբայրներ, մինչեւ Տէրոջը գալուստը: ... Եթէ ձեզմէ մէկը հիւանդ է, եկեղեցիին երէցները թող կանչէ, որպես զի իր վրայ աղօթք ընեն ու Տէրոջը անունով թող իւղով օծեն զինք: Յաւատքով եղած աղօթքը պիտի փրկէ հիւանդը ու Տէրը զանիկա ոտքի պիտի հանէ: Եւ եթէ մեղը ալ գործեր է, պիտի ներով անոր» (Թուղթ Յակոբու 5:1-15):

«Այն ատեն Յիսուս իր աշակերտներուն ըսաւ. «Եթէ մէկը իմ յետեւս գալ կ'ուզէ, թող իր անձը ուրանայ եւ իր խաչը վերցնէ ու իմ յետեւս գայ: Վասն զի ով որ կ'ուզէ իր անձը ապրեցնել, պիտի կորսնցնէ զանիկա ու ով որ ինձի համար իր անձը կը կորսնցնէ, պիտի գտնէ զանիկա» (Մատթ. 16:24-25):

«Սի՛ կարծէք թէ ես Երկրի վրայ խաղաղութիւն ձգելու եկայ: Խաղաղութիւն ձգելու չեկայ, հապա՝ սուր: Վասն զի եկայ տղան իր հօրմէն զատելու, ու աղջիկը՝ իր մօրմէն ու հարսը՝ կեսուրէն: Մարդուն թշնամիները իր ընտանիքը պիտի ըլլան: Ան որ հայրը կամ մայրը ինձմէ ավելի կը սիրէ, ինձի արժանի չէ եւ ան որ տղան կամ աղջիկը ինձմէ ավելի կը սիրէ, ինձի արժանի չէ» (Մատթ. 10:34-37):

«Ձեր ամեն հոգը անոր վրայ ձգեցէ՛ք, վասն զի անիկա ձեզի համար կը հոգայ» (Ա. Թուղթ Պետրոսի 5:7):

«Լսեր էք որ ըսունեցաւ. «Աչքի տեղ՝ աչք ու ակրայի տեղ՝ ակռայ»: Բայց ես ձեզի կ'ըսեմ. «Չարին հակառակ մի՛ կենար, հապա եթէ մէկը ապտակ մը զարնէ աջ ծնօտիդ, դարձրու անոր միւսն ալ... Լսէր էք որ ըսունեցաւ. «Քու ընկերդ սիրես ու թշնամիդ ատես»: Բայց ես ձեզի կ'ըսեմ. «Սիրեցէք ձեր թշնամիները, օրինեցէք ձեզ անիծողները, բարիք ըրէք անոնց որ ձեզ կ'ատեն եւ աղօթք ըրէք անոնց համար որ ձեզ կը չարչարեն ու կը հալածեն. Որպէս զի ձեր երկնաւոր Յօրը որդիներն ըլլաք» (Մատթ. 5:38-45):

«... Եթէ ան քու վերարկուի քեզմէ հանէ, մի՛ արգիլեր անկէ շապիկի ալ: Ամէն ինչ, որ քեզմէ կ'ուզէ՝ տուր ու քու բաներդ առնողէն զանոնք մի՛ պահանջեր... Եթէ դուք ձեզ սիրողները սիրէք, ի՞նչ շնորիք կ'ունենաք. Վասն զի մեղաւորներն ալ կը սիրեն զիրենք սիրողները: Եթէ դուք ձեզի բարիք ընողներուն բարիք ընէք, ի՞նչ շնորիք կ'ունենաք. Վասն զի մեղաւորներն ալ նոյն բանը կ'ընեն: Այլ սիրեցէք դուք ձեր թշնամիները ու բարիք ըրէք եւ փոխ տուէք առանց փոխարէնք բան մը սպասելու եւ ձեր վարձքը շատ պիտի ըլլայ...» (Ղուկ. 6:29-37):

«Մի՛ սիրէք աշխարհը, ոչ ալ ինչ որ աշխարհի մէջ է: Եթէ մէկը աշխարհը կըսիրէ, անոր ներսիդին Յօրը սէրը չկայ. քանզի ամէն բան որ աշխարհի մէջ է՝ մարմնի ցանկութիւնը ու աչքերուն ցանկութիւնը եւ այս կեանքին ամբարտաւանութիւնը՝ Յօրմէ չէ, հապա այս աշխարհէն է» (Ա Թուղթ Յովիաննու 2:15-17):

«Ծնացողներ, չ՞՞ գիտեր թե այս աշխարհին սէրը Աստծոյ դէմ թշնամութիւն է, ուստի ով որ կ'ուզէ աշխարհին բարեկամ ըլլալ, ինքզինք Աստծոյ թշնամի կ'ընէ» (Թուղթ Յակոբու 4:4):

«Սիրելինե՛ր, կ'աղաչեմ, պանդուստներու եւ օտարականներու պէս մէկո՞ կեցէք մարմնաւոր ցանկութիւններէն, որոնք հոգիին դէմ կը պատերազմին» (Ա. Թուղթ Պետրոսի 2:11):

«Լսեր էք որ ըսունեցաւ, «Ծնութիւն մի՛ ըներ», բայց ես ձեզի կ'ըսեմ. «Ով որ կին մարդու կը նայի անոր ցանկալու համար, ալ անիկա իր սրտին մէջ շնութիւն ըրաւ անոր հետ»: Արդ եթէ քու աջ աչք թեզ կը գայթակղեցնէ, հանէ զանիկա ու քեզմէ ձգէ: Վասն զի աղէկ է թեզի որ անդամներէդ մէկը կորսուի, բայց քու բոլոր

մարմինդ դժոխքը չձգուի» (Մատթ. 5:27-29):

«... **Աղէկ է մարդուս որ կնոջ չմօտենայ:** Բայց պոռնկութիւնը արգիլելու համար ամէն մարդ թող իր կինը ունենայ ու ամէն կին՝ իր այրը: **Բայց չամուսնացածներուն ու որբեւարիններուն կ'ըսեմ.** «**Աղէկ է անոնց՝ եթէ ինծի պէս կենան:**»: Բայց եթէ ժումկալութիւն չունին՝ թող ամուսնանան, վասն զի աղէկ է ամուսնանալ, քան թէ կրօքվ բորբոքիլ: Բայց ամուսնացածներուն կը պատվիրեմ, ոչ թէ ես, հապա՝ Տէրը, որ կինը այրէն չզատուի: Իսկ եթէ զատուի ալ՝ **առանց ամուսնանալու մնայ:** Բայց կոյսերուն համար Տէրոջմէն հրաման մը չունիմ, միայն թէ Տէրոջը շնորհըով խրատ կուտամ, որ վստահելի է: Ուրեմն ես կը խորհիմ թէ ասիկա աղէկ է հիմիկուան նեղութեանը համար, այսինքն՝ **աղէկ է մարդուս որ մնայ այնպէս, ինչպես որ է:** Կապուածն ես կնոջ, մի՛ փնտոեր արձակուիլ: **Արձակուածն ես կնոջմէ, կին մի՛ փնտոեր:** Բայց այս կ'ըսեմ, եղբայրնե՛ր, թէ որոշումի ժամանակը կարծած է. ալ անոնք որ կին ունին՝ այնպէս ըլլան որպէս թէ չունին: Բայց ես կ'ուզեմ որ դուք անհոգ ըլլաք. վասն զի չամուսնացած մարդը Տէրոջը գործով մտահոգ է, թէ ի՞նչպես Տէրոջը հաճելի ըլլայ: Իսկ ամուսնացածը աշխարհիս բաներով մտահոգ է, թէ ի՞նչպէս իր կնոջ հաճելի ըլլայ: Եւ ամուսնացած կինը ու կոյսը կը տարբերին իրարմէ. վասն զի կոյսը Տէրոջը բաներով կը մտահոգուի, որպէս զի ինք սուրբ ըլլայ հոգիով ու մարմնով, իսկ ամուսնացած կինը՝ աշխարհիս բաներով կը մտահոգուի, թէ ի՞նչպէս իր էրկանը հաճելի ըլլայ: Ան որ իր կոյսը կ'ամուսնացնէ, աղէկ կ'ընէ, ու ան որ չամուսնացներ, աւելի աղէկ կ'ընէ» (Ա. Թուղթ առ Կորնթացիս 7:1-38):

«Տեսայ, որ Գառնուկը կայներ էր Սիօն լեռան վրայ ու անոր հետ հարիւր քառասումըշորս հազարը, որոնք ունէին անոր անունը եւ անոր Յօրը անունը իրենց ձակատներուն վրայ գրուած: **Ասոնք անոնք են որ կիներու հետ չխառնակուեցան, քանզի կոյս են:** Ասոնք Գառնուկին ետեւէն կ'երթան՝ ուր որ ան երթայ. ասոնք մարդոց մէջէն գնուեցան Աստծոյ ու Գառնուկին երախայրի ըլլալու» (Յայտնութիւն Յովիանու 14:1-5)): ...

Այսինքն՝ Գրիգոր «լուսավորիչը» հայ ժողովրդին զրկեց կյանքը փառաբանող հավատքից և նրան մատուցեց մահը փառաբանող կրոնը: Դժբախտաբար, այդ հանցագործությունը նույնիսկ մեր օրերում համարվում է բարեգործություն:

Ավետարանների հեղինակները քրիստոնեական ուսմունքն այնպես են հյուսել, որ քրիստոնյաների համար, բացի ավետարաններից, պարտադիր է դառնում պաշտել նաև հրեաների կրոնի սուրբ գիրքը՝ Յիս Կտակարանը, ինչը նշանակում է ընդունել հրեաների գերակա լինելը և աշխարհը նրանց պատկանելու զառանցանքը: Ուրեմն, քրիստոնեությունը բարոյաբժիկական առումով նոր մարդ ստեղծեց, հարկավ, ի վճառ ազգային ու բնական նկարագրերի, և, ինչպես վկայում է Ազգաթանգեղոսը, Գրիգոր «լուսավորիչը» հայ մարդկանց «այնչափ հեռացրեց իրենց բուն բարքերից, մինչև որ նրանք ասացին, թե «մոռացա իմ ժողովրդին ու իմ հոր տունը»: Ընդհանուր առմամբ, ազգային նկարագիրը և քրիստոնեական գաղափարախոսությունը միմյանց հակառակ են: Քրիստոնեությունը ծանաչում է միայն տիեզերքի բաղաքացիներին, այսինքն՝ կամացուրկ-ոհմագուրկ ձեռնասուններին:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մենք՝ հայերս, մեր բուն ազգային աստվածներին հավատացել ու պաշտել ենք հավանաբար ոչ պակաս, քան հետագայում Յիսուսին ու Եհովային, նաև այն, որ հավատըն ու կրոնը մարդու հոգեկանի վրա ազդող և նրա գործունեությունն ուղեցուցող ամենազորեղ գործոնն են, իսկ մեր ազգային հավատքի հավատք և քրիստոնեական կրոնի գաղափարախոսությունների բաղդատումը ցոյց է տալիս, որ դրանք միմյանց հակառակ են, ապա կարելի է եզրակացնել, որ հեթանոս հայը և քրիստոնյա հայը իրենց աշխարհներու պատկան է առաջնային կարգությանը, ուստի առաջնային կարգությանը ու իշխանությանը գոյս է տալիս, որ դրանք միմյանց հակառակ են, ապա կարելի է եզրակացնել, որ հեթանոս հայը և քրիստոնյա հայը իրենց աշխարհներու պատկան է առաջնային կարգությանը, ուստի առաջնային կարգությանը ու իշխանությանը գոյս է տալիս, որ դրանք միմյանց հակառակ են՝ անտիպոդներ: Նրանց համար պետք է որ հակառակ իմաստ ունենան, օրինակ՝ բնական-արհեստական, սեր-ատելություն, բարի-չար, լավ-վատ, ծիշտ-սխալ, ծշմարիտ-սուտ, հարազատ-օտար, բարեկամ-թշնամի, գիտություն-տփիտություն, լուս-խավար, գեղեցիկ-տգեղ, ազնիվ-խարդախ, հերոսություն-փոքրոգություն, բարոյական-անբարոյա-

կան, օգուտ-վնաս հասկացությունները: Նոր կրոնի ընդունմամբ նաև փոխվեց հայ մարդու վերաբերմունքը Հայոց բնաշխարհի, բուն Հայոց սրբավայրերի ու սրբությունների նկատմամբ...

Զարմանք է հարուցում կրոնական և պետական այն գործիշ-ների համարձակությունը, որ հայ մարդու ազգային նկարագրի պահպանման, ազգի համախմբման ու ազգապահպան գործում փառարանում են քրիստոնեական եկեղեցուն, երբ ակնառու է, որ այն փոխել է հայ մարդու նկարագիրը և ազգը դարձրել կրոնական համայնք: Կարծես թե քրիստոնեություն ընդունելուց հետո ազգային առումով լուրջ հաջողություններ ենք ունեցել. մշտապես պահպանել ենք պետականությունը, բազմացել ենք, շենացրել ու ընդլայնել ենք մեր երկրի տարածքը և այլն, երբ իրականում մեկ ողբերգական ու ճակատագրական կորստին հաջորդել է մյուսը՝ հայ ժողովրդի շարունակական կոտորածներ ու արտագաղթ, տարածքների ու մշակույթի կորուստ... Արդյո՞ք Եկեղեցին դրական դեր կատարեց, օրինակ, Մեծ Եղեռնի օրերին: Եղեռնից փրկվածներից շատերը ասում էին, որ հոգևորականները հորդորում էին թշնամուն չղիմադրել, գենք չպահել:

Այստեղ նպատակահարմար եմ համարում մեջբերել ազգագրագետ, գրող Սերինեի աշխատություննից, ուր նաև նկարագրվում է Եղեռնի օրերին Արծակում սկսված արտագաղթը. «- Իսկ որ ասում էինք զենք առեք, չէիք հավատում, չչ՞»: Տնից յոթ տղամարդ էինք, է՛, յո՛թ տղամարդ և այսօրվա օրը մի հատիկ զենք չունենք: Հավի նման ենք մորթվելու, է՛, հավի նման: «Օրինյալնե՛ր, անտրտունջ տանենք հայազնյա մեր խաչը դեպի մեր Գողգոթա լեռը, ինչպես անտրտունջ տարավ Տերը մեր Հիսուս Քրիստոս»: Հայր ու որդո՞ւն, թե՞ պապ ու թոռանն էր ուղղում իր խրատականը ետևից Եկող ինչոր մեկը: Ես նայեցի: Զեռնափայտին հենված, ալեխան մազ-մորութով, խիստ գունաթափ փարաջայով մի քահանա էր» (Սերինե, իմ երկրային ուղին, Երևան, 2005 թ., էջ 294):

Դ. Ավետարաններից պարզ հասկացվում է, որ քրիստոնեությունը անհատին մեկուսացնում է իրական՝ ֆիզիկական աշխարհից, ընտանիքից, ազգից և նրա համար բացի անդրշիրիմից, ուրիշ արժեք գոյություն չունի: Այդ պարագայում, բնականաբար, ազգապահպանության մասին խոսելն անհմաստ է:

Ե. Եկեղեցու չափանիշներով հոգևոր-մշակութային արժեքներն այն արժեքներն են, որոնք կարող են ապահովել հավատացյալների շարունակականությունը, իսկ մարդկանց համար մնայում գլխավոր արժեքը երկնքի արքայությանը՝ վերին Սիոնին արժանանալն է:

Դժբախտաբար, ՀՅ կրթության ազգային ինստիտուտը, անտեսելով հայ ժողովորի ծակատագրում քրիստոնեական կրոնի կատարած, առ հիմնականը, քայլայիշ դերը, համարում է, որ «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկայի դասավանդումը չափազանց անհրաժեշտ, իրատապ ու ազգապահպան գործին նպաստող մի առաքելություն է, որը պետք է ամբողջացնի ու համակարգի Հայոց պատմությունից, Հայ գրականությունից և մյուս առարկաներից աշակերտների ստացած գիտելիքները: Ինչից նաև հասկացվում է, որ այդ առարկաների դասագրքերը կազմելիս դրանց բովանդակությունը պետք է համաձայնեցվի Եկեղեցու հետ: Այս առումով ուշագրավ է օրերս իրապարակված «Կաթողիկոսարանը միջնորդել է փոխել պատմության դասագրքերը» հոդվածը, որը ցանկանում եմ բերել ամբողջությամբ. «Օրեր առաջ, պատմության ուսուցիչները հայտնել են Aysor.am-ի խմբագրությանը, որ պատմության դասագրքերում տարեթվերի լուրջ փոփոխություններ են կատարվել, ընդ որում, փոխվել են կամ կասկածի տակ դրվել այնպիսի կարևորագույն տարեթվեր, ինչպիսիք են Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելը կամ հայկական գրերի գյուտը: Դպրոցներից նաև ահազանգ ստացանք, որ 7-րդ և 8-րդ դասարանի աշակերտներից հավաքվել են պատմության դասագրքերը: ՀՅ կրթության և գիտության նախարարությունում Aysor.am-ի թղթակցին հաստատեցին այս տեղեկատվությունը, նշելով, որ գրքերը հավաքվել են Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ Գարեգին Երկրորդի միջնորդությամբ, քանի որ պատմության գրքերում ինչ-որ սխալ տվյալներ են հայտնվել: «Կաթողիկոսն է առաջարկել հանել այս դասագրքերը շրջանառությունից, և այդ առաջարկն ընդունվել է», - հայտնեց Aysor-ի աղյուրը՝ ցանկանալով մնալ անանուն: Խնդրի էությունն առավել քաց և հանգամանալից պարզաբանեց Կրթության ազգային ինստիտուտի պատմության գծով մասնագետ Աշոտ Ղուկասյանը: Նա հայտնեց, որ ՀՅ գիտությունների ազգային ակադեմիայի թղթակից անդամ, պատմական

գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Բաբկեն Յարությունյանն իր գիտական ուսումնասիրության արդյունքում հանգել է այն եզրակացությանը, որ քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելու և հայկական տառերի ընդունված տարեթվերը սխալ են: Պատմաբանի այս եզրահանգումը, ըստԱ. Դուկասյանի, գետեղվել է նաև նոր դասագրքում՝ տողատակում նշումի ձևով: «Կաթողիկոսարանը բողոք է բարձրացրել այդ կապակցությամբ և դիմել է ՀՀ կառավարությանը՝ հանել շրջանառությունից այդ դասագիրքը», - ասաց նա: Ի դեպ, ըստ մեր աղբյուրի, կաթողիկոսարանը նույնիսկ գումար է հատկացնելու՝ պատմության նոր դասագրքեր հրատարակելու համար» (Յայաստան, թիվ 644, հոկտեմբերի 5, 2009 թ.):

Այսինքն՝ յոթանասուն տարվա ընդմիջումից հետո պարզ երևում է, որ նորից վերականգնվում է հավատաքննությունը, ավելի ստույգ՝ բոլշևիկյան հավատաքննությանը փոխարինելու է զուտ կրոնական՝ հոլովարդիստոնեական հավատաքննությունը: Յետևաբար, հետայսու եկեղեցին պետք է վճռի, թե պատմական փաստերը ինչպես և ինչ ենթատերստով մատուցվեն մարդկանց և, օրինակ, Յայ գրականության դասագրքերում ո՞ր հեղինակներն ու նրանց ո՞ր գործերն ընդգրկվեն:

Նաև՝ ինչո՞ւ է անտեսվում ՀՀ Սահմանադրությունը, երբ դասագրքում գրվում է, որ «Յայոց եկեղեցու պատմություն» առարկան պարտադիր է բոլոր աշակերտների համար՝ անկախ ազգային և կրոնա-դավանական պատկանելությունից:

Ոլբերգական է, որ Յայոց կյանքը 70 տարվա համեմատաբար տանելի ընդմիջումից հետո նորից մտնում է հայ ժողովորի սրբություն սրբոց համարվող, սակայն իրականում Յայոց թշնամի Գրիգոր «Լուսավորչի» հարթած, դեպի վերին Սիոն տանող ծանապարհը:

Ըստ ուսուցիչների և աշակերտների տեղեկության, «Յայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի դասավանդումը որոշ դպրոցներում սկսվում և ավարտվում է աղոթքով, հենց դասարանում կնքվում են չկնքված աշակերտները, աշակերտներին մասնակից են դարձնում եկեղեցիներում կատարվող կիրակնօրյա պատարագներին, կան դպրոցներ, որտեղ «Յայոց եկեղեցու պատմության», իմա՝ կրոնի դասավանդումը սկսվում է հենց առաջին դասարանից՝ նախասիրական առարկայի դասաժամերի հաշվին:

Եկեղեցին թափանցել է նաև մանկապարտեզ: Ծատ մանկապարտեզներում նշվում են կրոնական տոնները...

Հրեա հեղինակների հեռատեսությունը և օտար ժողովուրդներին հեշտությամբ մոլորեցնելու համոզմունքը ուղղակի ապշեցուցիչ է: Նորից մեջքերեմ Փիլոն Եբրայացու այն կանխատեսումը, որ հուդայականությունը փոխելու է ժողովուրդների կենսակերպը և իր ոտքի տակն է դնելու նրանց: «Յուրաքանչյուր ազգ կթողնի իր ուրույն ծանապարհը, և դեն նետելով իր նախնիների սովորություները, կդառնա միայն մեր օրենքները պատվելուն, քանի որ, երբ վերջին ներիս փայլի պայծառությունը ուղեկցվի ազգային բարգավաճումով, այն կխամրեցնի մյուսների լուսը, ինչպես ծագող արեգակը խամրեցնում է աստղերին»:

Ավարտելով քննարկվող դասագրքի մասին խոսք ասելը, ցանկանում եմ նշել, որ Աստվածաշնչի ընթերցումը այն համոզմունքն է ձևավորում, որ Էկոլոգիական հարցերով հետաքրքրվողների համար վաղ թե ոչ առաջնահերթ է դառնալու հավատքի և, գլխավորաբես, կրոնի վրա լուրջ ուշադրություն դարձնելը: Միայն պետք է գուշակել, թե ինչո՞ւ կամ այդ ո՞ր գորեղ ուժի ջանքերով է, որ կրոնի ոլորտը առաջմ չի դասվում Էկոլոգիական խնդիրների շարքը, այն դեպքում, երբ կրոնը մարդու (անհատի և հասարակության) հոգեկանի վրա իր ազդեցության ուժով անմրցելի է: Այն կարելի է համեմատել, օրինակ, Երկրագնդի տեկսոնիկա Երևանութիւնում: Ինչպես Երկրագնդի կարողությունների ամենահզոր դրսևորումը տեկսոնիկան է, որը փոխում է Երկրագնդի ձևը՝ նոր լեռնաշխարհներ ու փոսորակներ ստեղծելով, տեղափոխում է ծովերն ու օվկիանոսները, այնպես էլ կրոնը մարդու հոգեկան աշխարհի վրա ազդող ամենահզոր գործոնն է, որը հեշտությամբ ու հիմնարար փոխում է մարդու (հասարակության) մտածելակերպը, աշխարհայացքը, բնությունից օգտվելու ձևերն ու մեթոդները, փոխում է բարու և չարի, լավի և վատի, գեղեցիկի ու տգեղի, օգտակարի և վնասակարի, ձշմարտության ու ստի ընկալումները: Ճշմարիտ է ասված, որ կրոն ընտրողը միաժամանակ ընտրում է և իր ծակատագիրը: Յայոց առումով կարելի է ասել, որ հայ ժողովրդին քրիստոնեություն պարտադրողը պարտադրեց նաև մեր ժողովրդի դանդաղ ու անշեղ կործանումը....

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

«Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկայի 4-րդ դասարանի դասագրքում ամփոփված են հուդայական և քրիստոնեական կրոնների գլխավոր ու առանցքային գաղափարները (դոգմաները) և այն իրենից ներկայացնում է հակիրծ Աստվածաշունչ:

Դասագրքում ներկայացված է հրեաների (Եբրայեցիների, իսրայելցիների) ազգային աստված Եհովայի կողմից՝ տիեզերքի, աշխարհի, բուսականության, կենդանիների, ինչպես և մարդու ստեղծումը, մարդուն դրախտից վտարելը, ջրհեղեղով մարդկանց, բուսականությունն ու ցամաքային կենդանիներին ոչնչացնելը: Նկարագրված է հրեաների աստվածային ծագումը, նրանց առաջնորդների ու թագավորների գործունեությունն ու նպատակները, նաև՝ թե ինչպես հրեաների առաջնորդներից մեկը հաղթել է իրենց աստծուն, հրեաների օրենքների աստվածատուր լինելը, կոյս Մարիամի հղիանալն ու Քրիստոսի ծնունդը, նրա կյանքն ու գործունեությունը, խաչքելը, մահանալը, կենդանանալը և երկինք բարձրանալը... Եվ այս ամենը ներկայացվում են ոչ թե որպես դիցառասպելներ, այլ՝ որպես իրականություն: Բացի սրանից, դասագիրքը հագեցված է կրոնական գունագեղ նկարներով, ինչը հր հերթին կարող է նպաստել մանուկների մեջ աշխարհի կեղծ պատկերն ամրագրելուն:

Այդուհանդերձ, ՅՅ կրթության և գիտության նախարարությունը և Հայաստանյաց առաքելական Եկեղեցին հայտարարում են, որ դասավանդվող առարկան կրոնի քարոզչության նպատակ չի հետապնդում:

Փաստորեն, Հայաստանի Հանրապետության դպրոցներում ծշգրիտ գիտելիքների հետ մեկտեղ երեխաներին մատուցվում են հրեաների դիցառասպելները, որոնք սիոնիստ հեղինակները կրոնական դոգմաներ են դարձրել և դրել են հուդայական և քրիստոնեական կրոնների, նույնն է թե՝ ընդհանուր հուդայականության հիմքում: Այս դոգմա-դիցառասպելները որպես իրողություն կարող են դաշվել մանուկների մտապատկերում և, պարզ է, որ դրանց հավատացող՝ դրանց ենթակայության տակ գտնվող աշակերտները լուրջ չեն ընդունի բնական գիտությունները, իրական-ֆիզիկա-

կան աշխարհը, իրական կյանքը: Յայ երեխաներին մատուցվում են նաև տրամաբանությանը հակասող գաղափարներ, ինչպես և՝ խնդրի բուն էությանը հակադիր եզրահանգումներ: Աշխարհի և իրերի կեղծ ընկալումը, բնականաբար, կխոչընդոտի աշակերտների մտքի գարգացմանը, աշխարհածանաշմանը և իրականության թերի ու շրջված ընկալումը նրանց կարող է ուղեկցել իրենց ողջ կյանքի ընթացքում:

Նպատակը պարզ է. սասանել բնության մասին մարդկանց մեջ ձևավորված և իրականությանը համապատասխանող գաղափարները և դրանց փոխարեն նրանց մեջ սերմանել տիեզերքը ոչնչից, մարդը հողից ստեղծելու և հակագիտական մյուս դոգմաները:

Ստացվում է, որ Յայաստանի Յանրապետությունում նոյնիսկ պետական դպրոցը դառնում է աշակերտների մտքի երկիրեղիման մի կառույց, որտեղ գիտականորեն հիմնավորված առարկաների հետ մեկտեղ ուսուցանում են բնությունն ու բնականությունը, տրամաբանությունն ու գիտականությունը մերժող մի առարկա, այն էլ պարտադիր առարկաների դասաժամերի հաշվին:

Եթե որոշ ծնողներ ցանկանում են, որ իրենց երեխաները կրոնական կրթություն ստանան (առողջ բանականության տեր ծնողը, խնդիրը ընթերց-վերլուծելուց հետո, անհնար է, որ ցանկանա դպրոցում իր զավակներին կրոն դասավանդեն, այդպիսի մոտեցում կարող է ունենալ նոյնիսկ այն ծնողը, ով ծրագրել է իր զավակին եկեղեցու սպասավոր տեսնել), ապա նրանց զավակները թող հաճախեն արդեն գոյություն ունեցող կրոնական դպրոցներ, իսկ եթե այդպիսիք թիշ են, ապա շահագրգիռ կողմը՝ եկեղեցին, թող նոր դպրոց բացի, իհարկե, կառավարությունից թուլտվություն ստանալուց հետո, սակայն աղետալի է, եթե կրոն են դասավանդում ՀՀ բոլոր դպրոցներում, առանց բացառության, ինչը մարդու իրավունքի կոպիտ խախտման փաստ է:

Բացարձակորեն ուրիշ խնդիր է, եթե աստվածաշնչան, այսինքն՝ իրեա ժողովրդի դիցառասպելները ներառվեին աշխարհի ժողովուրդների դիցառասպելների ցանկում և այն, որպես առասպելաբանություն, դասավանդվեր, օրինակ, ավարտական դասարանի աշակերտներին կամ ուսանողներին: Այդ դեպքում դժվար թե լուրջ ընդդիմություն լիներ, քանի որ առասպելներն ու

հեքիաթները նպաստում են մարդու երևակայության զարգացմանը: Համաշխարհային դիցառասպելների դասավանդումը օգտակար կլիներ նաև այն առումով, որ աշակերտներն ու ուսանողները կիմանային, որ հազարավոր ժողովուրդներ իրենց աստվածներն ունեն և յուրաքանչյուր ժողովուրդ իր աստծուն է տիեզերքը ստեղծող ու ամենակարող համարում: Վստահորեն կարելի է ասել, որ խնդրի այդպիսի ըմբռնումը մարդկանց կօգնի գիտակցելու, որ կրոնական դոգմա մատուցվող աստվածաշնչան պատումները սովորական առասպել-հեքիաթներ են, ինչը ի չիք կդարձնի մարդկանց մեջ հրեաների՝ աստծուց և աստված դարձրած հրեայից ներարկված սարսափը: Այս պարագայում կնվազի կրոնական աղանդների թակարդ ընկածների թիվը:

Դասագրքի հեղինակները մի յուրահատուկ երկյուղածությամբ ու ակնածանքով են շարադրում հրեա ժողովրդի պատմությունը և, ընդհանրապես, հսրայելի մշակութին վերաբերող նյութերը, երբեմն էլ, հօգուտ հրեա ժողովրդի, աստվածաշնչան հորինվածքները ձևափոխելով ու գունազարդելով: Փաստորեն, հայ մանուկներին փորձում են դարձնել հուրայականության գինվորներ, այսինքն՝ գինվորներ, որոնք կերտում են սեփական կորուստը:

Դասագրքում ներկայացված հրեա քրմերի հատուկ նպատակով հորինած վտանգավոր գաղափարները մատուցվում են հայ երեխաներին՝ նրանց աշխարհըմբռնման ու հոգեկերտվածքի ձևավորման նախնական փուլում: Մասնագետները պնդում են, որ մարդկանց մեծամասնությունը աստծուն հավատում է միայն այն պատճառով, որ այդ հավատը նրա մեջ մտցնում են մանկական տարիքում: Նրանք նաև նշում են, որ արհեստականորեն մատուցված տգիտությունը նպաստավոր է հոգեկան և ֆիզիկական հիվանդության համար: Ինչպես նաև՝ կրոնական դաստիարակությունը բարոյական ու հոգեբանական մեծ վնաս է հասցնում երեխաներին: Աստծու հանդեպ վախ ներշնչող կրոնական խրատների ոգով երեխաների դաստիարակությունը կաշկանդում է նրանց հասարակական ակտիվությունը, նրանցից շատերին խանգարում է դրսկորելու իրենց ընդունակությունները: Եկեղեցին դպրոցներում կրոնական պարտադիր ուսուցում մտցնելու համար ամենուրեք օգտագործում է իր քաղաքական իշխանությունը:

Փաստորեն. բնությունը, կյանքն ու բանականությունը փառաբանող, բարեկեցիկ, լիարժեք ու արժանապատիվ կյանք քարոզող Հայոց ազգային հավատքը ոչնչացվեց ավելի քան 1700 տարի առաջ, իսկ դրան փոխարինած օտար ու քայլայիշ գաղափարախոսությունը մարմնավորող կառուցն առ այսօր կոչվում է Հայոց Եկեղեցի: Այժմ Էլ փորձում են նույն ծակատագրին արժանացնել Հայոց դպրոցին. անվամբ՝ Հայոց, սակայն իրականում՝ ապազգային:

Անառարկելի է, որ դպրոցում և ուսումնական մյուս հաստատություններում դասավանդվող առարկան պետք է Ենթարկվի մանկավարժության տրամաբանությանն ու ոգուն: Իսկ իրական մանկավարժությունը կոչված է մարդուն հասու դարձնել կյանքի բնականուն զարգացումը, ինչպես նաև էթնիկական առանձնահատկության պահպանումը երաշխավորող գիտելիքներին, այսինքն՝ գիտական գիտելիքներին, այն դեպքում, եթե «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկան, ինչպես ցույց տրվեց, ոչ գիտական գիտելիքներ է մատուցում:

Հաշվի առնելով այն, որ Եկեղեցու պատմության անվան տակ կրոն է քարոզվում, անհրաժեշտ է նաև կասեցնել դպրոցներում «Հայոց Եկեղեցու պատմություն» առարկայի դասավանդումը և ապա այդ դասագրքերը գիտական ու հասարակական համակողմանի քննարկման առարկա դարձնել: Դրանք պետք է Ենթարկել նաև Էկոլոգիական փորձաքննության: Համակողմանի քննարկման առարկա պետք է դառնա նաև այն խնդիրը, թե ինչ հիմնավորմանը ու իրավունքը, մի քանի անհատների (անկախ նրանց գրաված դիրքից) ցանկությամբ, դպրոց է մտնում հակամանկավարժական և մարդու միտքը խեղող այդ առարկան:

ՎԵՐՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Ցուլ և եզ. Ցուրջ հինգ-վեց տարի է անցել այն ժամանակից, երբ ես սկսեցի հասկանալ քրիստոնեության բուն նպատակը: Եվ ընդհանրապես, կրոնական կապաճճների միջոցով մարդուն բանականությունից զրկելու հնարավորությունների, գլխավորապես մարդկանց մանկական տարիքից կրոն քարոզելու-ուսուցանելու մասին խորհելիս մտապատկերիս մեջ ակամա հայտնվում և ինձ երկար ուղեկցում է մանկության ու պատանեկությանս տարիներին ցնցած պատկերներից մեկը՝ հորթերին կրտելու արարողությունը:

Գարնան վերջին երանոս գյուղի կոլտնտեսության գրմերի բակում էին հավաքրում մեկ տարեկան հայուրավոր արու հորթեր: Անասուններին կրտելու վաղնջական եղանակով՝ նրանց ամոր-ձիների տոպրակը թելի մի փոքրիկ կտորով պիրկ կապում էին և ազատ արձակում: Մենք այդ կենդանիներին մոտ վեց ամիս չեինք տեսնում: Նրանց տանում էին մոտ 10 կմ հեռավորության վրա սարերում գտնվող մեր գյուղի արոտները: Կրտված հարյուրավորների հետ մեկտեղ նոյն արոտներն էին տանում նաև 10-15 չկրտված շմիջամտված-անաղարտ հորթեր, որոնց անվանում էին սերմնացուներ:

Ուշ աշնանը՝ ձմեռնամուտին, այդ կենդանիներին գյուղ էին վերադարձնում: Պատկերը ապշեցուցիչ էր: Սիջամտված և անաղարտ կենդանիներին նայելիս մենք զարմացած էինք մնում: Նրանք միմյանցից այնքան էին տարբերվում, որ մեզ թվում էր, թե դրանք ոչ թե 6-7 ամիս առաջ միմյանցից չտարբերվող հորթերն են եղել, այլ տարբեր տեսակի կենդանիներ են: Թելի միջամտությանը արժանացած՝ կրտված հորթերը եզ էին դարձել: Եվ մեր առջևում են հարյուրավոր հեզ ու խոնարի, հայացք փախցնող, անասնապահների սպառնագին հայհայներով և հաճախակի տեղացող՝ ձիպոտների ու խարազանների հարվածներով ուղղորդվող անասուններ:

Բոլորովին այլ տեսք ու կեցվածք ունեին նշված 10-15 սերմնացուները՝ ցուկերը: Միանք իրենց տարիքի և նոյն արոտներում արածած եզներին կտրուկ գերազանցում էին քաշով, ցայտուն արտահայտված մկանային հզոր համակարգով, ունեին հպարտ, խոժոյ ու սպառնագին հայացք, լայնածակատ էին, եռանդուն,

ագրեսիվ, աչքերում՝ մի յուրահատուկ փայլ կար, նույնպիսի փայլ ունեին նրանց մաշկն ու մազերը:

Արդեն մեզ հայտնի էր, որ եզներն օգտագործվելու են միայն որպես լծկան, իսկ ցովերը կատարելու են բնությունից իրենց պարզած դերը՝ ապահովելու են սերնդատվությունը:

Եզներին և ցովերին միմյանցից ջոկ էին պահում թե՛ ձմռանը գոմում, թե՛ ամռանը արոտում: Ցովերին տալիս էին լավորակ խոտ և լրացուցիչ կեր: Նրանց կերակրում ու ջրում էին ժամանակին, ոչ միայն նրա համար, որ այդպես է կարգը, այլև վախենում էին, որ, ի տարրերություն եզների՝ սոված կամ ծարավ ցովերը կարող են զայրույթից կապերը կտրել և գոմը տակնուվրա անել: Արոտում նրանց նույնպես առանձին էին պահում, քանզի վախենում էին, որ ցովերը մյուս կենդանիներին կարող են վնասել: Անասնապահները չէին համարձակվում ցովերին ճիպոտի թեկուզ մեկ հարված հասցնել (հայտնի են բազում դեպքեր, երբ ցովերը հաշմանդամ են դարձրել կամ սպանել նրանց, ովքեր խանգարել են իրենց հանգիստը, հատկապես բեղմնավորման շրջանում), մինչդեռ եզներից ճիպոտի հարվածն անպակաս է:

Ինչպես տեսնում ենք, ամենաաննշան թվացյալ միջամտությամբ մարդիկ կենդանու մեջ կարող են առաջացնել կենսաբանական այնպիսի խոր փոփոխություններ, որ կենդանին կարծ ժամանակում անդառնալիորեն գրկվի իր բնատուր հիմնական առանձնահատկություններից ու կարողություններից:

Ինչպես կյանքն է ցուցանում, մարդուն կրոնական կապանքների մեջ պահելը նույնպես բերում է կերպարանափոխման: Բնականաբար, ասած չի վերաբերում այն հավատքին ու կրոնքին, որոնք մարդկանց քարոզում են բանական գործունեություն, լիարժեք կյանք, ապագայի կարևորում:

Մարդկանց պարագայում՝ հորթին բնականոն կյանքից շեղող թելի դերը կատարում է նրանց մտքում ամրագրված-դաշված աշխարհի կեղծ պատկերը և, իհարկե, սարսափը, այն սարսափը, որն ուղեկցել ու ուղեկցում է միլիոնավոր մարդկանց իրենց ողջ կյանքի ընթացքում, և նրանք հիմնականում պատրաստ են հրաժարվել կյանքից, բայց ոչ՝ այդ սարսափից:

25.12.2009թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախաբան	3
«Աստվածաշունչ մատյան»	5
«Հին կտակարան». «Աշխարհի և մարդու ստեղծումը»	13
«Արամ և Եվա»	16
«Նոյ և ջրհեղեղը»	19
«Աբրահամ նահապետ, իսահակ և Յակոբ»	21
«Նոր կտակարան». «Հիսուս Քրիստոսի ծննդյան ավետումը»	34
«Հիսուս Քրիստոսի փորձությունները»	53
«Հիսուսը օգնում է մարդկանց»	57
«Քրիստոսի վերջին ընթրիքը, խաչելությունը, թաղումն ու հարությունը»	61
Հայոց բուն կրոնը	66
«Քրիստոնեություն՝ միակ ճշմարիտ ուսմունք»	73
«Հայ Արշակունիներն իրենց հայացքն ուղղում են դեպի քրիստոնեությունը»	85
«Հայ Եկեղեցու դերը հայ ժողովրդի պատմական ժակատագրում»	127
Ամփոփում	144
Վերջաբանի փոխարեն	148

ՀԱԿՈԲ ԱՐԲԱԿԻ ՍԱՆԱՍԱՐՅԱՆ

«ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ»,
ԹԵ
ՀՈՒԴԱՅԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԶԵՌՆԱՐԿ

Սրբագրիչ՝ Արմենակ Ղազինյան
Էջաղորումը՝ Վահրամ Մանուսաջյանի

Տպաքանակը՝ 500 օրինակ

Տպագրվել է «ԳԱՍՊՐԻՆՏ» ՍՊԸ տպագրատանը